

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİL BİLİM ANABİLİM DALI

Türkçe Bildiri Tümcelerinde
Yüklemin Yapılanışı:
Belirtiler ve Anlamları

Yüksek Lisans Tezi

Liu Zhao

Ankara-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİL BİLİM ANABİLİM DALI

Türkçe Bildiri Tümcelerinde
Yüklemin Yapılanışı:
Belirtiler ve Anlamları

Yüksek Lisans Tezi

Liu Zhao

Tez Danışmanı
Doç.Dr. Leylâ UZUN

Ankara-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİL BİLİM ANABİLİM DALI

Türkçe Bildiri Tümcelerinde
Yüklemin Yapılanışı:
Belirtiler ve Anlamları

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı :

Doç.Dr. Leylâ UZUN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. İclal Ergenç

.....

Doç.Dr. Leylâ Uzun

.....

Yrd. Doç.Dr. Nazan Tutaş

.....

Tez Sınavı Tarihi .. 26.12.2008

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	1
TERİMLER VE KISALTMALAR	3
0. Giriş.....	12
1. Kuramsal Çerçeve	21
1.1 İki Bileşenli Görünüş	21
1.1.1 Bakış Açısı Görünüşü.....	22
1.1.2 Olay Görünüşü	22
1.1.3 İki Bileşenli Görünüş	26
1.2 Zeminlilik.....	28
1.3 Belirtlilik Kuramı ve Dağılım/Değiştirim.....	31
1.4 Bilişsel Dilbilim: Öntip ve İkonik.....	32
1.5 Türkçede Görünüş-Zaman Araştırmalarına Genel Bir Bakış.....	33
2. Türkçede Anlamsal Görünüş Çalışmaları ve Değerlendirilmesi.....	36
2.1 Olay Sınıflandırmalarında Ölçütler.....	36
2.1.1 [$\pm$ Dynamic]	36
2.1.2 [$\pm$ Durative].....	37
2.1.3 [$\pm$ Telic] ve [$\pm$ Result]	40
2.2 Temel Olaylar	54
2.2.1 ACC, ACH ve SEM	55
2.2.2 STA ve ACT	56
2.3 Türemiş Olaylar	64
2.3.1 [$\pm$ Dyn] Özelliğini Etkileyen Etkenler	68
2.3.2 [$\pm$ Dur] Özelliğini Etkileyen Etkenler.....	71
2.3.3 [$\pm$ Telic] Özelliğini Etkileyen Etkenler	76
2.3.4 [$\pm$ Result] Özelliğini Etkileyen Etkenler.....	80
2.4 Görünüş ve Zaman Belirteçleri	83

2.4.1 iki saat için, iki saatliğine.....	83
2.4.2 iki saatte, iki saat içinde	87
2.4.3 saatlerce, iki saat	91
2.4.4 iki saat boyunca, iki saattir, iki saatten beri	93
2.4.5 hâlâ, artık.....	95
2.4.6 henüz, daha.....	98
2.5 Sonuç.....	103
3. Türkçede Dilbilgisel Görünüş Çalışmaları ve Değerlendirilmesi	105
3.1 TAM Ekleri: Dizimsel ve Dizisel İlişkiler	105
3.1.1 Dizimsel ve Dizisel İlişkiler.....	106
3.1.2 Türkçe Bildiri Tümcelerinin Biçimbilim-Sözdizimsel Yapılanışı.....	106
3.1.3 TAM Eklerinin Dizimsel Sınırlamaları	121
3.1.4 Sonuç.....	122
3.2 Sıfat-Fiilin İşlevi: Dilbilgisel Görünüşü	125
3.2.1 Dilbilgisel Görünüşe Genel Bir Bakış	126
3.2.2 Bitmişlik.....	128
3.2.3 Bitmemişlik.....	134
3.2.4 Sonuç.....	144
3.3 Koşacın İşlevleri: Zeminlendirme.....	145
3.3.1 Zeminli ve Zeminsiz Tümceler	146
3.3.2 Zeminlilik: Kanıtsallık ve Zaman	148
3.3.3 Sonuç.....	159
3.4 Dolaylamalı Yapılar.....	161
3.4.1 ol ₋₁ /ol ₋₀	162
3.4.2 Ad Soylu + ol ₋₁	163
3.4.3 Sıfat-Fill + ol ₋₁	164
3.4.4 ol ₋₀ 'ın Dilbilgiselleşmiş Biçimleri: olacak, olmalı vs.....	172
3.4.5 Sonuç.....	175

4. SONUÇ	176
4.1 Zaman Belirteçlerinin İşlevi ve Etki Alanı.....	177
4.2 Türkçe Zeminli Bildiri Tümcelerinde Yüklemin Yapılanışı	181
4.3 Sonuç.....	181
Kaynaklar	183
Özet	197
Abstract	200

ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasında, Türkçede görünüş ve zaman ulamlarının şimdiye dek hangi yaklaşımlarla ele alındığı üzerinde durulmuş ve bu iki ulamı konu edinen çalışmalar, sundukları betimlemeler, ulaştıkları sonuçlar ve temel tartışmaları açısından bir araya getirilerek iki bileşenli görünüş kuramının temel ilkelerine dayalı bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Bu özelliğiyle bu çalışma, hem Türkçede görünüş ve zaman konusunda yapılmış çalışmaları bir araya getirme, hem de söz konusu çalışmalarda ulaşılan sonuçlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları, birbirinden ayrılan yaklaşımları ve bu iki ulamın eksiksiz olarak betimlenmesinde ortaya çıkan ihtiyaçları sunma çabası sergilemektedir.

Bu araştırmanın her aşamasında bana destek olan, hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen çok değerli hocam ve tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Leylâ Uzun'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Savunduğu sıfır eki kavramından ilham aldığım Sayın Hocam Prof. Dr. Engin Uzun'a özel bir minnet borçluyum. Dilin yeterince betimlenmesi için biçimsel ve anlamsal boyutlarının bütünleştirilmesinin önemi herkesin malumudur. Bu nedenle Leylâ ve Engin Hocalarımın anlambilim ve biçimbilim derslerinden öğrendiklerim bu çalışmanın sürdürülebilmesi için temel niteliğinde olmuştur.

Yükseklisans öğrenimim süresince her konuda yardımlarını esirgemeyen Sayın Hocalarım Prof. Dr. İclâl Ergenç'e, Yrd. Doç. Dr. Selçuk İşsever'e, Doç. Dr. Özgür Aydın'a, Yrd. Doç. Dr. Seda Gökmen'e ve Yrd. Doç. Dr. Dilek Peçenek'e şükranlarımı sunarım.

LIU Zhao

Temmuz, 2008

TERİMLER VE KISALTMALAR

1. Görünüş (Aspect)

Görünüş, olayın içkin zamansal yapısını ve bu yapının nasıl görüntülendiğini kodlayan anlamsal-dilbilgisel bir ulamdır. Bu çalışmada **olay**, her türlü oluş, kılış, durum vs.yi kapsayan bir üstterim olarak kullanılmıştır.

1.1 İki Bileşenli Görünüş

Tanımına göre Görünüş, sözlük-anlamsal ve biçim-sözdizimsel olarak iki boyutludur. Görünüşün sözlük-anlamsal boyutuna “Anlamsal Görünüş” veya “**Olay Görünüşü**” (1.3), biçim-sözdizimsel boyutuna da “Dilbilgisel Görünüş” veya “**Bakış Açısı Görünüşü**” (1.4) adı verilir. Olay Görünüşü, başta eylem olmak üzere yüklemcil sözcükler ve üye bileşenlerinde; Bakış Açısı Görünüşü ise eylem çekim ekleri veya **dolaylamalı yapılarda** (1.4.5) kodlanır.

1.2 İki Düzlemli Model

Olay Görünüşü, bileşimli bir olgudur ve Temel ve Türemiş olarak iki düzeyde incelenebilir. **Temel Olaylar** (1.3.1.1) başta eylem olmak üzere yüklemcil sözcüklerin kendi görünüşsel özelliklerinden belirlenirken **Türemiş Olaylar** (1.3.1.2) da iç ve dış üye bileşenlerinin ortak katılımıyla temel olaydan türemiş olan olay türleridir.

1.3 Olay Görünüşü (Situation Types)

Bkz 1.1.

1.3.1 Olay Türleri (Situation Types)

Olaylar, bir takım ikili **anlamsal özelliklere** (1.3.2) dayanarak türlere ayrılabilir.

1.3.1.1 Temel Olay Türleri (Basic-Level Situation Types)

Bkz 1.2. Yazım kolaylığı kaygısıyla bu çalışmada olay türlerine daha çok İngilizce kısaltmalarla gönderimde bulunulmuştur: **STA** (**Durum**, 1.3.1.1.1), **ACT** (**Edim**, 1.3.1.1.2), **ACC** (**Tamamlama**, 1.3.1.1.3), **ACH** (**Erişme**, 1.3.1.1.4), **SEM** (**Anlık Edim**, 1.3.1.1.5).

1.3.1.1.1 Durum (State), STA

Durum, zaman çizgisinde yayılabilen, değişikliğe uğramayan, doğal bitiş noktası olmayan ve sonuç getirmeyen durağan bir olay türüdür. Ad soylu sözcükler ve biliş, algılayış, duyuş anlamları kodlayan eylemler sıkça görülen STA belirten biçimbirimlerdir, örneğin: *Ali öğretmen, Ali çok heyecanlıydı, Ali evde değil, Ali Ayşe'yi seviyor, Ali Türkçe biliyor, Ali çok korkuyor* gibi.

1.3.1.1.2 Edim (Activity), ACT

Tipik ACT olayları **devingenlik** (1.3.2.1), **sürerlik** (1.3.2.2),

bitişlilik (1.3.2.3) özelliklerine sahiptir. Olayın getirebileceği sonuç niteliklerine göre ACT olayları u-ACT ve d-ACT olarak ikiye ayrılabilir.

1.3.1.1.2.1 u-ACT (undirected-ACT)

u-ACT olayları (*ağla-*, *koş-*, *yürü-*, *dans et-*, *şarkı söyle-* vb) doğal bitiş noktasından yoksun ve herhangi bir sonuca yol açmayan ACT türüdür.

1.3.1.1.2.2 d-ACT (directed-ACT)

d-ACT, ACT'in bir alt türüdür. d-ACT olaylarında eylemin üyesi belirli durum değişikliğine uğrar, ancak doğal bitiş noktasından yoksundur, *yüksel-*, *genişle-* vb.

1.3.1.1.3 Tamamlama (Accomplishment), ACC

ACC, devingen, sürerli, bitişli ve sonuçlu bir olay türüdür, (*bir mektup*) *yaz-*, (*okula kadar*) *yürü-* gibi.

1.3.1.1.4 Erişme (Achievement), ACH

ACH'in ACC'ten ayrılan tek farkı sürersiz olmasıdır, *var-*, (*maçı*) *kazan-* gibi.

1.3.1.1.5 Anlık Edim (Semelfactive), SEM

SEM, sürersiz bir Edim türüdür, *öksür-*, (*kapı*) *çal-* gibi.

1.3.1.2 Türemiş Olay Türleri (Derived-Level Situation Types)

Bkz 1.2.

1.3.2 Olayın Anlambilimsel Özellikleri

Bkz 1.3.1.

1.3.2.1 Devingen (Dynamic), [$\pm$ Dyn]

1.3.2.2 Sürerli (Durative), [$\pm$ Dur]

Sürerli olaylar, belirli bir süre içinde devam eder ya da hiç değilse öyle algılanır.

1.3.2.3 (Hedefte) Bitişli (Telic), [$\pm$ Telic]

Kısaca Bitişli. Görünüşün en önemli ve aynı zamanda en çok tartışmalı anlamsal özelliğidir. Doğal uç noktasını (1.3.3.1) içeren her eylem bitişlidir.

1.3.2.4 Sonuçsal (Resultative), [$\pm$ Result]

Sonuçsallık (Resultativity), eylemin bir sonuca ya da **durum değişikliğine** (state change) yol açıp açmadığıyla ilgili bir anlamsal özelliktir.

1.3.3 Diğer İlgili Kavramlar

Görünüş ulamıyla ilgili bazı kavramlar.

1.3.3.1 (Son) Uç Noktası (Endpoint)

Olayın uç noktaları, başlangıç ve bitiş noktalarından oluşur. Açıkça belirtilmedikçe, bu çalışmada geçen “uç noktası” ifadesi olayın doğal bitiş noktasıdır. Uç noktası **zamansal** (temporal) olduğu gibi **uzamsal** (spatial) da olabilir. Uç noktalarının zamansal ve uzamsal

olarak ikiye ayrılması anlamsız ve bazen zordur. Örneğin *parka kadar yürü-*'te uzamsal uç noktası sözkonusuyken *parkta on dakika yürü-*'te zamansal uç noktası, *bir elma ye-*'te ise hem zamansal hem de uzamsal uç noktası bulunmaktadır. “on dakika yürü-” demekle uzamsal bir uç noktası ima ederken, “parka kadar yürü-“ derken zamansal bir uç noktası doğal olarak var olmaktadır.

1.3.3.2 Öz ve Geçici Nitelikler (Individual- and Stage Level Properties)

Öz Nitelik (Individual-Level Property), varlığın içkin, zamanla (kolay kolay) değişmeyen niteliğidir. Geçici Nitelik (Stage-Level Property) ise varlığın geçici, zamanla değişebilen niteliğidir. Örneğin: *Ali alkolik* (Öz Nitelik), *Ali sarhoş* (Geçici Nitelik).

1.4 Bakış Açısı Görünüşü (Viewpoint Aspect)

Bkz 1.1.

1.4.1 [Tamamlık (Perfect)]

İngilizce *-ed* belirtisine Geçmiş Zaman, *to have done* yapısına Tamamlık adı verilir. Oysa Türkçede bu iki farklı anlamı kodlayan ayrı ayrı belirtiler yoktur. Onun için bu çalışmada Tamamlık teriminden vazgeçilmiştir. *-DI* ve *-mİş* ekleri ve anlamları Bitmişlik (1.4.2) adı altında incelenmiştir.

1.4.2 Bitmişlik(Perfective)

Bitmişlik, olaya başlangıç ve bitiş uç noktaları olmak üzere her parçasını içerecek biçimde bir bütün olarak bakıldığını belirtir. Bitmişlik, anlam farklarına göre **Sonuçlu** (1.4.2.1) ve **Deneyimsel** (1.4.2.2) olmak üzere iki altulama ayrılabilir.

1.4.2.1 Sonuçlu Bitmişlik (Perfective of Result)

Bitmişlik, bakış açısında bir olay yeni sonuç veya durum değişikliğine yol açar, sonuç veya yeni durum referans anını kapsayan bir zaman diliminde geçerlidir. Mesela, *Cam kırıl-dı-Ø* demek, camın şu an (şimdi-gelecek zaman -Ø) kırık olma durumunu gerektirir; *Cam kırıl-mış-tı* demekse, camın geçmişte bir an ve o anı kapsayan bir zaman diliminde (geçmiş zaman -DI) kırık olma durumunu gerektirir.

1.4.2.2 Deneyimsel Bitmişlik (Experiential Perfective)

Deneyimsel Bitmişlik, eylemin hiç gerçekleşmediğini (sıfır kez) ya da en az bir kez gerçekleştiğini belirtir. Çince Bitmişlik'in bu iki ayrı anlamı ayrı belirtilerle kodlanmaktadır: Sonuçlu Bitmişlik için *le*, Deneyimsel Bitmişlik için *guo*.

1.4.3 Bitmemişlik (Imperfective)

Bitmemişlik, olayın içinden ve dolayısıyla iç parçalarını kapsayan bir bakış açısını ifade eder.

1.4.3.1 Alışkanlık (Habitual)

Ay Dünya etrafında döner; Ali çok sigar içer; Ali hergün saat sekizde evden çıkıyor gibi örnekler Alışkanlık anlamını taşımaktadır. Alışkanlık, gerçek-dışı kipindedir, yani Alışkanlık görünüşündeki olaylar, yapılmış veya yapılmakta olanlar değildir, aynı olay yeterince defa ve düzgün aralıklarla tekrarlandığı için öznenin öz ya da geçici niteliği haline gelmiştir. Bu nedenle, mesela, Ali'nin uykuda olduğu zamanda bile onun için “sigara içer” ya da (Alışkanlık anlamında) “sigara içiyor” diyebiliriz.

1.4.3.2 Sürerli (Continuous)

Sürerli, özgül, yani gerçeklik kipinde olan olaylar kodlar.

1.4.3.2.1 İlerlemeli (Progressive)

İlerlemeli, Sürerlinin bir altulamıdır, yapılmakta olan bir eylemi kodlar. Ali'nin uykuda olduğu bir sırada, onun için, bu anlamda, “sigara içiyor” diyemeyiz.

1.4.3.2.2 Devam Etmeli (Nonprogressive)

Devam Etmeli, İlerlemeli ile aynı belirtilerle kodlanır. Aralarındaki fark; Devam Etmeli, ACT değil daha çok STA için kullanılır: *seviyor, biliyor, uzanıyor* vb.

1.4.4 (Yakın) Gelecek (Prospective)

Gelecek kavramı, gerek felsefede gerek dilbilimde en çok tartışılacak kavramlardan biri olsa gerek. Dil, anlamları kodlayan biçimler sistemi

olduğuna göre, konuya sadece filozoflar gibi bakılmamalı, özgül dilin (bu çalışmada Türkçenin) biçimsel özelliklerine de bakılmalıdır. Geleneksel dilbilgisi kitaplarında Zaman olarak görülen –(y)AcAk eki, biçim-dağılımsal açıdan Görünüş ulamına ayrılan –DI, –mIş, –(I)yor gibi eklerle dizisel bir ilişkide olduğu için biz bunu Görünüş ulamına ayırdık.

1.4.5 Dolaylamalı Yapı (Periphrase)

Dilbilgisel bir ulam veya ilişki kodlamak için çekim veya yapım ekleri yerine, sözlüksel bir sözcük (content word) tümleyen işlevsel sözcüklerden oluşan yapılara Dolaylamalı Yapı adı verilir. Örneğin, *Tom’s* yanında *of Tom*, *bigger* yanında *more beautiful* Dolaylamalı Yapılardandır. Tamamlık görünüşü *to have done*, Gelecek Zaman *will do* da Dolaylamalı Yapılardır. Bu çalışmada normal eylemlerle yardımcı eylem *ol-*’ın oluşturdukları –*mış ol-*, –(y)AcAk *ol-*, –(A/I)r/-*mAz ol-* gibi Dolaylamalı Yapılar incelenmiştir.

Bu alışmada Zeminlilik (bkz. 2) ulamına ayrılan –*yDI/-ymIş* gibi “ekler” (daha doğrusu klitikler) ve –*mIştI*, –(I)yormuş, –(y)AcAksA gibi geleneksel dilbilgisinde birleşik zaman olarak tanımlanan yapılar, dilbilgiselleşme açışından bakacak olursak, aynen –*mış oldu*, –(I)yor *olmuş*, –(y)AcAk *olsa* gibi Dolaylamalı Yapılardır.

2. Zeminlilik (Goundedness)

2.1 Zeminli ([+zeminli])

2.1.1 Kesinleme (Assertion)

2.1.1.1 Zaman: Geçmiş-Dışı (Non-past Tense)

2.1.1.2 Zaman: Geçmiş (Past Tense)

2.1.2 Kanıtsallık (Evidentiality)

2.2 Zeminsiz ([-zeminli])

3. Diğer Kavramlar

3.1 Belirtililik (Markedness)

3.2 Dizimsel ve Dizisel (Sentagmatic ve Paradigmatic)

3.3 Eşsüremlî ve Artsüremlî (Synchronical and Diachronical)

3.4 Dilbilgiselleşme (Grammaticalization)

3.5 Öntip ve İkonik (Prototype and Iconic)

0.

Giriş

Dil, belirli biçimlerle belirli anlamların kodlandığı bir iletişim aracıdır. Aynı mantıkla, dilbilgisel ulamlar, dilbilgisel anlamları kodlayan belirli dilsel biçimlerin kümesidir, başka bir deyişle, dilbilgisel ulam, biçimlerin ve bu biçimlerin kodladıkları anlamların birbirine karşıt ve birbirini tamamlayıcı biçimde oluşturduğu bir bütündür.

Fiil, bir tümcenin çekirdiği niteliğindedir. Bu nedenle fiilin dilbilgisel ulamları, dilbilim çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Fiilin başlıca dilbilgisel ulamları, dilbilim alanyazınında TAM olarak bilinen Zaman (Tense), Görünüş (Aspect) ve Kiplik (Modality)'dir. Tipik bir eklemeli dil olarak Türkçede TAM araştırmaları büyük bir ölçüde TAM eklerinin ve bunların anlamlarının incelenmesine indirgenebilir.

Bu tezde, Türkçe (zeminli/bitimli, finite) bildirim tümcelerinde yüklem yapısı ve bunu oluşturan belirtilerin (eklerin) işlevleri/anlamları üzerine yapılmış önceki çalışmalar değerlendirci bir bakış açısıyla incelenecektir. Ad soylu tümceler üzerine yapılan çalışmalar da incelenme kapsamına alınmasına rağmen, çalışmanın ağırlığı eylem üzerine, daha çok da eylemin Zaman ve Görünüş ulamları üzerine yapılmış çalışmalara yönelik olacaktır. Gerek duyulmadıkça eylemin Kiplik ulamı üzerindeki

alışmalara değinilmeyecektir.

Zaman ve Görünüş, zaman (time) kavramıyla yakından ilgili olmakla birlikte, önemli farklarla birbirinden ayrıştırılması gereken iki dilbilgisel ulamdır. Basitçe tanımlanacak olursa Görünüş, olayların zamansal yapısını (sözlük–anlamsal düzlem) ve nasıl sunulduğunu (biçimbilim–sözdizimsel düzlem) kapsayan bir ulam olarak gösterici değilken, Zaman, olayların referans anına göre zaman çizgisindeki konumunu belirten gösterici bir kavramdır. Söz konusu iki kavramın birbirinden ayrıştırılması, Türkçede ilgili dilsel olguların sistematik, tutarlı ve net bir biçimde betimlenerek yorumlanmasının yanısıra bu alanda gözlemlenen karışıklığın giderilmesi bakımından da çok önemlidir.

Türkçedeki Zaman–Görünüş ulamlarına ilişkin önceki kimi çalışmalar, bu iki kavram arasındaki ayrımı ya hiç dikkate almamakta ya da çok ayrıntılı ayrıştırmalar yapmaksızın bu iki kavramla ilgilenmektedir. Geleneksel dilbilgisi kitapları, Görünüş ulamına yer vermeyerek onu Zaman başlığı altında incelerken ağdaş araştırıcılar, Görünüş ulamını tanımakla beraber genellikle zamanla ilgili iki kavramı net olarak birbirinden ayırmamaktadır. Bu bulanıklık; bir yandan alanyazında çok yaygın olan “bir ek–ok işlev” anlayışında, bir yandan da araştırıcılar arasında aynı ekin farklı ulamlara sınıflandırılmasında kendini göstermektedir. Ayrıca, Görünüş ulamının iki düzleminin birbirine karıştığına da alanyazında rastlanabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, çağdaş dilbilim kuramları çerçevesinde Türkçenin içsel özelliklerini dikkate alarak zeminli bildirim tümcelerinde Görünüş ve Zaman ulamlarının önceki çalışmalarda hangi açılardan tartışıldığını, bu tartışmalarda söz konusu bu iki ulamın nasıl ayrıştırıldığını, ayrıştırılmadığı durumlarda ortaya çıkan sorunlu betimlemeleri ve saptamaları, zaman ve görünüş ayrıştırmasının yapıldığı çalışmalarda benzer ve farklı yönleri ve yapılan saptamaların Türkçeye uygunluğunu değerlendiren bir alanyazın taraması yapmaktır.

Çağdaş dilbilim çalışmalarında Görünüş ulamına ilişkin ilk incelemenin Vendler (1967) olduğu geniş kabul gören bir görüştür. Vendler; [$\pm$ devingen/ $\pm$ dyn], [$\pm$ sürerli/ $\pm$ dur] ve [$\pm$ betişli/ $\pm$ telic] anlamsal özelliklerine dayanarak olayları türlere sınıflandırmıştır. Bu çalışma, aslında Görünüşün bazen anlamsal görünüş olarak da bilinen sözlük–anlamsal düzleminin bir incelemesidir. Smith (1997)’nin iki bileşenli görünüş yaklaşımı Görünüşe ilişkin araştırmalarda derin etkiler bırakmıştır. Smith, Vendler’ın anlamsal görünüşünün yanısıra görünüşün bir diğer düzlemi, yani dilbilgisel görünüş ya da bakış açısı görünüşü olarak da bilinen biçimbilim–sözdizimsel düzleminin bulunduğunu ortaya koymuştur. Türkçeye ilgili olarak bakış açısı görünüşü genel olarak eylemin çekim ekleriyle kodlanmaktadır. Çalışmamızda Smith’in iki bileşenli görünüş kuramı temel alınacaktır.

Görünüşün sözlük–anlamsal düzlemine ilişkin olarak Smith, anlamsal görünüşün bileşimli (compositional) olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre tümcenin

anlamsal görünüş bakımından yorumlanması, sadece yüklemcil eylemin kendisiyle kalmayıp eylemin üyesi ve üyesi olmayan bileşenlerin (ve bakış açısı görünüşünün) ortak katkılarıyla gerçekleşmektedir. Smith'in anlamsal görünüşünün bileşimlilik çözümlenmesindeki hantallığın aşılması amacıyla Xiao & McEnery (2004)'te iki düzlemli bir model ortaya konmuştur: Eylemle kodlanan temel düzlemdeki olay türünden yola çıkılıp, belli kuralların yönetimi altında üye, üye-dışı bileşenler ve bakış açısı görünüşünün rol oynamasıyla türemiş düzlemdeki olay türüne varılır. Çalışmamızda anlamsal görünüş incelendiğinde Xiao & McEnery'nin iki düzlemli modeli uygulanacak ancak olay türü türeme mekanizmasının açıklanması farklı bir hareket noktasından yapılacaktır. Xiao & McEnery, dilsel yapılardan başlayarak bunların olay türünün anlamsal özelliklerini ve dolayısıyla olay türünü nasıl değiştirdiğini incelerken biz, olay türünün anlamsal özelliklerini hareket noktası kılarak bunların etkileşim mekanizmasını ortaya koymaya çalışacağız. Bundan sonra belirli bir anlamsal özelliği etkileyecek dilsel yapıları mercek altına alarak sözkonusu anlamsal özellikle etkileşim içinde olan diğer anlamsal özelliklerin değişimi sonucu yeni olay türünün türeme sürecini görmüş olacağız.

Görünüşün anlamsal (olay türü) ve dilbilgisel (bakış açısı) olarak iki boyutlu olduğu bugün yaygın olarak benimsenmiş bir görüştür. Tezde, anlamsal görünüş konusunda yapılmış önceki çalışmalar değerlendirilerek tanıtılırken anlamsal görünüşe ilişkin olarak olay türünü belirleyici temel anlamsal özellikler, özellikle

terminoloji ve tanımlama karışıklıklarına yönelik bir yeniden düzenleme işlemi yapılarak sunulacaktır. Çalışmalarda kullanılan, $[\pm devingen/\pm dyn]$, $[\pm sürerli/\pm dur]$, $[\pm bitişli/\pm telic]$ ve $[\pm sonuçsal/\pm result]$ olmak üzere dört temel anlamsal özelliği ölçüt olarak tezde anlamsal görünüşe yönelik önceki saptamaları STA (Durum), ACT (Edim), ACH (Erişme), ACC (Tamamlama) ve SEM (Anlık Edim) olmak üzere beş temel olay türü üzerinden değerlendireceğiz. Tezde önceki çalışmaların bu konuda sunduğu sonuçlar değerlendirilirken Xiao & McEnery'in iki düzlemli modelinin güncellenmiş bir sürümüne dayanarak olay türünün türeme mekanizmasına yönelik değerlendirmeler de yapılacaktır.

Bakış Açısı Görünüşüne ve Zaman ulamlarına, yani $-DI$, $-mIş$, $-(A/I)r/-mAz$, $-(I)yör$, $-(y)AcAk$, $-(y)DI$, $-(y)mIş$ gibi çekim eklerine yönelik önceki çalışmalarda sunulan saptamaları değerlendiren bir bakış açısıyla sorgularken aşağıda ana hatlarını sunduğumuz temel ayrımları, kavramları ve ilkeleri kullanacağız.

Bu belirtileri kesin bir biçimde ikiye ayıracağız: $-DI$, $-mIş$, $-(A/I)r/-mAz$, $-(I)yör$ Görünüş belirtileri olup bakış açısını sunar ve Zaman ulamına mensup değildir; $-(y)DI$, $-(y)mIş$ gibi belirtiler de Zeminlilik (Groundedness) olarak adlandırılan bir ulamın belirtileridir (Kornfilt 1996, Uzun 2004 vb.) .

Bakış açısı görünüşü ve zaman ulamlarına yönelik değerlendirmelerimizi biçimlendiren bir ilke de Görünüş belirtilerinin tümce zeminlendirmede kabulü olacaktır (Kornfilt 1996) . Böyle bir anlayışın avantajlarından ilki, geleneksel

çalışmalarda sıfat–eylem ($-mİş$, $-(A/I)r/-mAz$, $-(y)AcAk$) ve yüklemcil eylem olarak ayrı ayrı incelenen belirtilerin ortak bir başlık altında birleştirilmesidir. Tezde bu birleştirmenin olabilirliği Prag Okulu’nun ortaya koyduğu Belirtlilik Kuramı ve Amerikan yapısalci dilbilimindeki dağılım ve değiştirim yöntemi kullanılarak tanıtlanacaktır.

Tezdeki değerlendirmeler yapılırken Belirtlilik Kuramına dayanılarak Türkçede Zaman ulamının belirtili (marked) Geçmiş ($-(y)DI$) ve belirtisiz (unmarked) Geçmiş–Dışı (ya da Şimdiki–Gelecek) ($-\emptyset$) olarak iki üyesi olduğu görüşü (Uzun 2004) temel alınacaktır. Bu yolla dağılım ve değiştirim yöntemine başvurarak ad soylu olanlar da dahil olmak üzere bildiri tümcelerinin, aşağıda görüldüğü gibi, aynı yüklem yapısı altında toplanabileceğine işaret edilecektir.

Olay			Zeminlilik	
			i–	kişi
Menekşe,	Engin Hoca’nın öğrencisi		$-\emptyset$	$-\emptyset$.
Menekşe,	Engin Hoca’nın öğrencisi		–ydi	$-\emptyset$.
Menekşe,	Engin Hoca’nın öğrencisi		–ymış	$-\emptyset$.
Menekşe,	Engin Hoca’yı arı	–yor	$-\emptyset$	$-\emptyset$.
Menekşe,	Engin Hoca’yı arı	–yor	–du	$-\emptyset$.
Menekşe,	Engin Hoca’yı arı	–yor	–muş	$-\emptyset$.
Menekşe,	Engin Hoca’yı ara	–dı	$-\emptyset$	$-\emptyset$.

Menekşe,	Engin Hoca'yı ara	-mış	-Ø	-Ø.
Menekşe,	Engin Hoca'yı ara	-mış	-tı	-Ø.
Menekşe,	Engin Hoca'yı ara	-mış	-mış	-Ø.
.....				

Geleneksel dilbilgisi kitaplarının Zaman, çağdaş dilbilim araştırmacılarınınsa Görünüş dışında Zaman (ve bazı durumlarda Kiplik) ulamına ayırdıkları $-DI$, $-mIş$ ve $-(I)yor$ gibi ekler, bu çalışmada Görünüş ulamı belirtileri, $-\emptyset/-(y)DI/-(y)mIş$ ekleri Zeminlilik belirtileri olarak görüldüğü için bu belirtilerin işlevleri -özellikle de şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Görünüş olmayan ulamlar çerçevesinde tanıtılagelen işlevleri çalışmada bilişsel dilbilim çerçevesinde, özellikle Taylor (1995)'in ortaya koyduğu çokmerkezli (polycentric) öntip yaklaşımı temel alınarak açıklanacak ve yapılan önceki saptamalarda bu işlevlerin göz ardı edilmesinin yarattığı betimleme sorunları ortaya konmaya çalışılacaktır. Belirtilerin anlamlarına ilişkin olarak bu tezde temsil edilen anlayışın, ilk bakışta bir belirtinin birden çok anlam taşıyabildiği savunusuna dayanan “bir ek–çok işlev” görüşünden ayrılan bir yönü yok gibi görünmektedir. Oysa burada kabul edilen çok işlev, farklı ulamlara tabi olmak yerine, aynı ulam çerçevesinde birbiriyle bağlantılı işlevlere sahip olma durumudur. Bir başka deyişle, bu tezde kullanılan çok işlev anlayışı eşadlılık (homonymy) değil, çok anlamlılık (polysemy) niteliğindedir. Nitekim Taylor'ın çok merkezli prototibinin bir diğer adı da çok anlamlı (polysemious) öntiptir.

Bu çalışmada bulguları ve sonuçları açısından değerlendirilecek olan önceki araştırmalardaki Görünüş/Zaman tartışmaları tümce sınırı kapsamında kalınarak yapılmış tartışmalardır. Çalışmada, söylem (anlatı söylemi vb.) çıkışlı araştırmalar sorgulama alanı dışında tutulmuştur.

Çalışmada önceki çalışmalarda sunulmuş savunular, betimlemeler benzerlikleri ya da farklılıkları açısından kümelenirken ya da geçerlilikleri açısından sorgulanırken destek olarak Türkçenin doğal ortamlarını temsil eden örneklere de başvurulacaktır. Aksi belirtilmedikçe destek amaçlı olarak kullanılan bütün örnekler Beijing Yabancı Diller Üniversitesi Asya–Afrika Enstitüsü Türkçe bütüncesinden alınmıştır. Sözkonusu bütünce, edebiyat, tarih, haber dahil sosyal bilimler konulu işaretlenmemiş “temiz metin” (clean text)’den oluşmakta olup büyüklüğü 5 milyon kelime civarındadır. Bütünce taramasında, ekler, ekler bileşiği, sözcük vb. biçimlere dayanan sorgulardan tümce şeklinde sonuçlar elde edilmektedir. Taramadan önce istenen tümce uzunluğu sözcük sayısı olarak belirlenebilmektedir. Çalışmamızda, sıklık araştırmasına gerek duyulmadıkça tüm bütünceyi kapsayacak sorgulama yapılması gerekli görülmemiştir.

Çalışmamızın birinci bölümü, değerlendirmelerimize temel oluşturan kuramsal çerçevenin kısaca tanıtımına ayrılmıştır. Anlamsal görünüşe yönelik çalışmalar, sonuçları ve değerlendirmelerimiz ikinci bölümde incelenmiştir. Dilbilgisel görünüşe

yönelik çalışmalar ve bu çalışmaların bulgu ve saptamalarına ilişkin değerlendirmelerimiz ise üçüncü bölümde yer almaktadır.

4. Bölüm, tezin önceki çalışmalara yönelik taramalar ve değerlendirmeler sonucunda ulaştığı temel bulgularının ve sonuçlarının aktarıldığı bölümdür. Aynı bölümde, bu çalışmada ulaşılan sonuçların ortaya koyduğu -ve ilerideki başka çalışmalar için güdüleyici olacağını ümit ettiğimiz- kimi konular ve kimi sorunlar tartışılmaktadır.

1.

Kuramsal Çerçeve

Türkçede zeminli bildiri tümcelerinin yüklem yapılanışı üzerinde yapılan çalışmalar kabaca TAM (Tense-Aspect-Modality) olarak bilinen dilbilgisel ulamların incelenmesine indirgenebilir. Bu çalışmada Kiplik (Modality) ulamı kapsam dışı tutulacağı için sadece Zaman (Tense) ve Görünüş (Aspect) ulamları, daha doğrusu bu ulamları kodlayan belirtiler ve bu belirtilerin anlamları/işlevleri üzerinde durulacak.

Geleneksel dilbilgisi kitaplarında Zaman olarak tanımlanan ulam tam olarak doğru olmadığı için – mesela Zaman olarak bilinen *-ymIş* belirtisinin bu ulama ait olmadığı bugün yaygın bir görüş haline gelmiştir – bu çalışmada sözkonusu ulam belirtileriyle üzerine gelen uyum belirtileri, Zeminlilik adı altında birleşik bir ulam olarak incelenecektir. Zeminlilik geleneksel çalışmalarda Bitimli (Finite) kavramına denk gelmektedir. Böylece bu çalışmanın kapsamı Türkçede zeminli bildiri tümcelerinin Görünüş ve Zeminlilik ulamlarıyla sınırlı tutulacaktır.

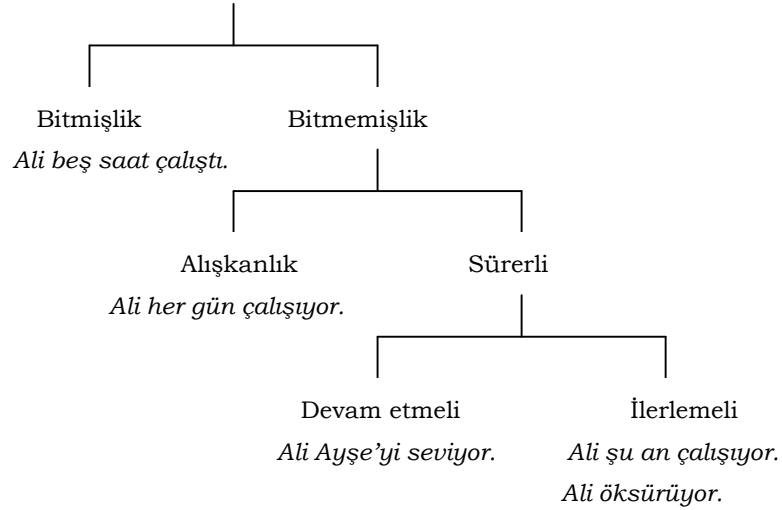
1.1 İki Bileşenli Görünüş

Bu çalışmada Görünüş ile ilgili tartışmalar, Smith (1997)'in ortaya attığı İki Bileşenli Görünüş kuramı temel alınacaktır. Bu kurama göre, tümcenin Görünüşsel anlamı, Olay türü ve Bakış Açısı Görünüşlerinin ortak ürünüdür.

1.1.1 Bakış Açısı Görünüşü

“Görünüş” Rusça *vid*’ten gelen, Fransızca ve dolayısıyla İngilizceye *aspect* olarak çevrilmiş bir terimdir (Lyons 1977: 705). Etimolojisine bakarsak bu terimin asıl anlamı, konuşucunun olaya¹ bakış açısını yansıtır. Görünüş, eylemin ifade ettiği oluş/kılış/durumun zamansal iç yapısını belirtir (Comrie 1976; Dahl 1985). Örneğin, Bitmişlik (Perfective), olaya başlangıç ve bitiş uç noktaları olmak üzere her parçasını içerecek biçimde bir bütün olarak bakıldığını belirtirken Bitmemişlik (Imperfective) ise olaya içinden ve dolayısıyla iç parçalarını kapsayan bir bakış açısını ifade eder (Comrie 1976:18, 24).

Şema 1-1: Comrie’nin Bakış Açısı Görünüşü sınıflandırması (Türkçe örnekler bize ait):

1.1.2 Olay Görünüşü

Bakış açısının yanında, olayın sözlük-anlambilimsel özelliklerinin de tümcenin

¹ Bu çalışmada “Olay” her tür oluş, kılış, durum vs karşılayacak bir üstterim olarak kullanılmıştır.

Görünüşsel anlamına katkıları bulunur. Örnek verecek olursak devingen olaylar [Ali ağla-] ve [Ali öksür-], biri zaman çizgisinde yayılır (sürerli/durative) diğeri yayılmaz (noktasal/punctual) olduğu (daha doğrusu öyle algılandığı) için birbirinden açık bir şekilde ayrılır. Bu gibi görünüşsel anlam farkları geleneksel olarak Almanca *Aktionsart* terimiyle karşılanır.

Olay Görünüşü çalışmalarının amacı, eylemleri ve olayları zamansal özelliklerine dayanarak sınıflandırmaktır. “Devingenlik” (dynamicity), “Sürerlik” (durativity) ve “Hedefte Bitişlilik” (telicity) başlıca anlamsal özellik olarak olay sınıflandırmalarında kullanılagelmiştir (X & M aktaran Brinton 1988:5).

Olay türlerinin sınıflandırılmasının Vendler (1967) ile başladığı yaygın bir görüştür. Yukarıda adı geçen özelliklere dayanarak olayları dört türe ayırmıştır Vendler:

Tablo 1-1: Vendler’ın Olay Türleri

Olay Türleri	[±dyn]	[±dur]	[±telic]	örnekler
STA	–	+	–	know, love, believe, possess
ACT	+	+	–	run, walk, swim, push a cart
ACC	+	+	+	run a mile, walk to school, paint a picture
ACH	+	–	+	recognise, spot, find, lose, reach, win

Tablodaki örneklerden görüleceği gibi geleneksel anlamsal özelliklere dayanan bu “bütüncül” sınıflandırma mantıksal bir karışıklığa neden olmakla birlikte eylemin üyelerinin ve üye olmayan diğerkatılımcılarının (belirteçler ve bakış açıları) olay türüne olan etkileriyle etkileşim mekanizmasını örtmüş bulunur.

Vendler'dan farklı olarak Smith (1997) aynı anlamsal özelliklere dayalı olay sınıflandırmasını doğrudan tümce düzleminde gerçekleştirmiştir:

Tablo 1-2: Smith (1997)'nin Olay Türleri

Olay Türleri	[±dyn]	[±dur]	[±telic]	örnekler
STA	–	+	*	know the answer, love Mary
ACT	+	+	–	laugh, stroll in the park
ACC	+	+	+	build a house, walk to school
SEM	+	–	–	tap, knock
ACH	+	–	+	win the race, reach the top

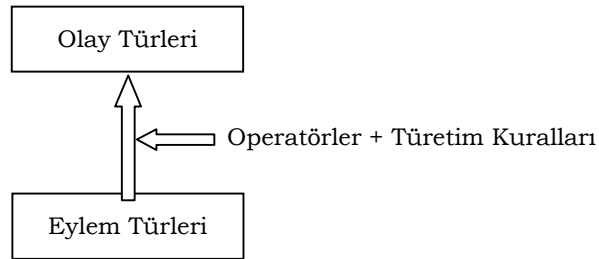
Smith'in Vendler'dan ayrılan başlıca noktası, ACT'ın dışında bir de SEM olay türünün eklenmesidir.

Smith (1997) Olay Görünüşünün birleşik (compositional) özelliğine dikkat etmesiyle büyük önem taşır. Eylemden türeme kurallarına gelince, Smith gözlemini NP ve PP bileşenleriyle sınırlı tutup temel düzlemdeki eylem sınıflandırmasına gereken önemi vermediği için önerdiği türeme kurallarının uygulanması zor gözüktür (Xiao & McEnery, 2004, bundan sonra X & M), çünkü “eylemleri sistematik bir biçimde sınıflandırmaya geçirmeden yapılan genellemeler eksik kalır” (X & M aktaran Lys & Mommer 1986: 218).

X&M, Smith (1997)'yi temel alarak Olay Görünüşünü açıklamak üzere iki düzlemli bir model ortaya atmıştır. Bu modelde Olay Görünüşü biri eylemin sözlüksel düzlemi diğeri tüm tümce düzlemi olarak ikiye ayrılır, sözlüksel düzlemdeki eylemler, üyeleri ve diğer eklentilerinin (adjuncts) etkisi altında kurala dayalı olarak tümcenin olay görünüşsel anlamını belirler.

İki düzlemli model, Vendler (1967) ve Smith (1997)'nin eksikliklerini gidermek için ileri sürülmüştür. Vendler, dikkatini eylemlerle sınırlamamakla birlikte olay sınıflandırmasını ağırlıklı olarak sözlüksel düzleme dayandırmıştır (Verkuyl 1993 : 33). Böylelikle, meselâ, *run* ve *walk* Edim'e (activity) sınıflanırken *run a mile* ve *walk to school* Tamamlama'ya (accomplishment) sınıflanmıştır ve bu sistematik bir yaklaşımdan uzaktır (X&M). Smith (1997) doğrudan tümce düzleminden başlayarak "ideal olay"ları işlemiş, bir takım kurallar ortaya koyarak eylemlerle üyeleri arasındaki etkileşimi açıklamaya çalışmış olmasına rağmen temel düzlemde (yani eylemin sözlüksel düzleminde) bir sınıflandırma çabası göstermediği için önerdiği türeme mekanizmasının hayata geçirilmesi zor gözükür. Toparlamak gerekirse, olay sınırlandırma işlemlerini Vendler eylem düzleminde, Smith tümce düzleminde yoğunlaştırmıştır. X&M ise bu çabaları birleştirerek iki düzlemli bir modeli ortaya koymuştur. Bu model aşağıdaki şemayla gösterilebilir:

Şema 1-2: Olay Görünüşünde İki Düzlemli Model

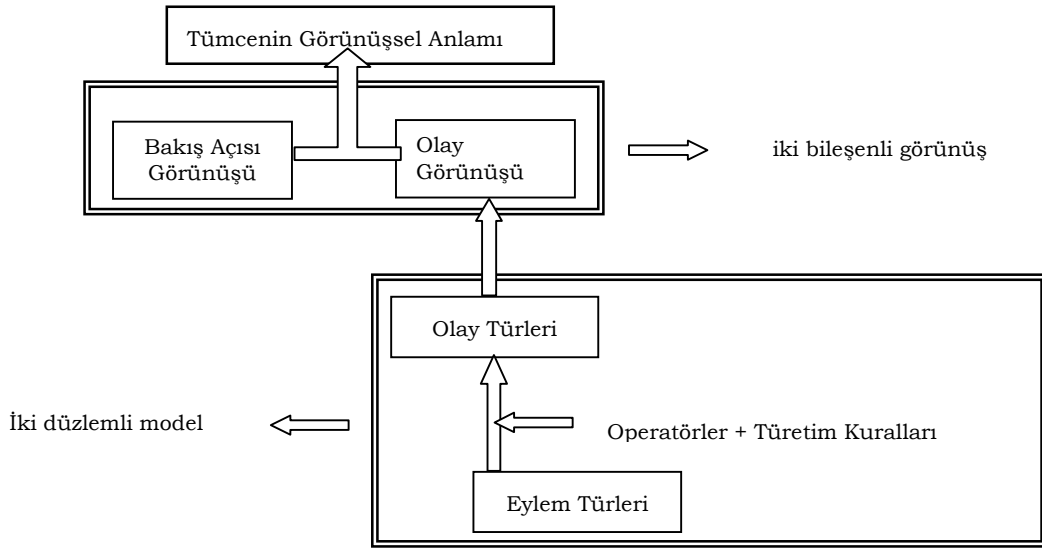

Smith (1997)'e göre, tümcenin görünüşsel anlamı, birbirinden bağımsız ve birbiriyle etkileşim içinde olan iki bileşenin (yani Olay Görünüşü/Situation Type ve Bakış Açısı Görünüşü/Viewpoint Aspect) ortak ürünüdür.

1.1.3 İki Bileşenli Görünüş

Böylece dilbilgisel bir ulam olarak Görünüş iki düzlemde kendisini gösterir: Biri biçim-dizimsel düzlemde olup Bitmişlik, Bitmemişlik gibi üyelerden oluşan Bakış Açısı Görünüşü, diğeri ise sözlük-anlambilimsel bakımdan yaklaşılarak devingen/sürerli vd. ikili özelliklere dayanan Olay Görünüşü. İki düzlem için birbirinden ayrı iki terim grubu gerekirken aynı kavramın değişik araştırmacılar arasında farklı terimlerle belirtilmesi ya da aynı terimle farklı kavramların karşılanması, hatta bunların Zaman kavramıyla karışması sıkça rastlanan bir olgudur alanyazında ve dolayısıyla bir terminoloji karışıklığı sözkonusudur (Comrie 1976:1; Brinton 1988: 4-5).

Bu çalışmada Türkçe Görünüş ulamı incelenmesinde Smith (1997)'nin İki Bileşenli Görünüş kuramı temel alınacak. Smith'e göre Görünüş, "anlamsal düzlemdeki olayın zamansal iç yapısı ve bunun yansıtılışı"dır ("Aspect is the semantic domain of the temporal structure of situations and their presentation." (1997:1). Smith'in Bakış Açısı Görünüşü modelinde Bitmişlik, Bitmemişlik ve Neutral olarak üçlü bir sınırlandırma bulunur, Olay ise STA (Durum), ACT (Edim), ACC (Tamamlama), SEM (Noktasal) ve ACH (Bitirme) türlerini içerir. Bakış Açısı Görünüşü birbirine karşıtlık gösteren ve kapalı bir set oluşturan işlevsel biçimbirimlerle kodlanırken Olay Görünüşü ise eylem, üyeleri ve belirteçlerinin ortak katkısıyla bileşim niteliğinde (compositional) bir kavramdır; Bakış Açısı ve Olay Görünüşleri birbirinden ayrı ve aynı zamanda birbiriyle etkileşim içinde bulunan aynı dilsel olgunun iki yanıdır (4-5).

Xiao & McEnery (2004) iki düzlemli bir yaklaşımla Çince Olay Görünüşünü incelemiştir. Buna göre, sözlüksel kodlamalarla gerçekleşen temel olaylardan eylemin üyeleri, üye olmayan tümce bileşenleri ve bakış açısı görünüşünün katkısıyla türemiş olaylar elde edilir.

Tükçede Görünüş belirtilerinin zenginliği ve bu belirtilerin yanında sözlük-anlambilimsel düzlemdeki olay görünüşünün de devrede olması nedeniyle Görünüş ile ilgili tartışmalara bu çalışmada en geniş yer verilecek. Yukarıda da bahsedildiği gibi, Smith (1997)'ye dayanarak Görünüşün sözlük-anlambilimsel düzlemdeki olgularının Olay Görünüşü (Situation Type), biçimbilim-sözdizimsel düzlemdeki olgularının Bakış Açısı Görünüşü (Viewpoint Aspect) adları altında incelenmesi uygun görülmüştür. Olay Görünüşünün, temel ve türemiş olmak üzere iki düzeye ayrılması mümkündür. Temel olaylar, eylemin üyeleri, belirteçleri ve Bakış Açısı Görünüşünün etkisi altında kalarak değişikliğe uğrayabilir, değişmiş olan olaylara türemiş olay adı verilir. Bu yaklaşım yukarıdaki şemayla gösterilmiştir.

1.2 Zeminlilik

Zaman ulamına gelince, “bir olay/iş/durumun konuşma anına göre bir zaman çizgisi üzerine yerleştirilmesinin eylem üzerinde biçimlenişidir” (Comrie 1985: 9-10) şeklinde tanımlanabilir. Comrie (56-62), Zamanı mutlak (absolut tense) ve göreceli (relative tense) olarak ikiye ayırır. Mutlak Zaman konuşma anını gösterim noktası alan gösterici (deictic) bir kavramken, Göreceli Zaman konuşma anından başka bir anı gösterim noktası yapan gösterici olmayan bir kavramdır. **Bugünkü çalışmalarda Göreceli Zamana daha çok Görünüş olarak yaklaşılır** (Erguvanlı-Taylan 1993).

Zeminlilik (Grounding)² tümcenin öznesiyle yüklemdeki (eylemindeki) bir takım belirtilerle belirtilmekte, bu belirtiler arasında Zaman belirtisi, uyum belirtisi ve öznenin yalın durum eki bulunmaktadır (Taylor, 2002, p.392). Bu, biçimbilimsel açıdan yapılan bir zeminlilik tanımıdır. Zeminlilik ulamına işlevsel/anlamsal açıdan baktığımızda Taylor (2002) konuyu ad öbeği ile eylem öbeğini benzeterek tanımlamaya çalışmıştır. Zeminli bir ad öbeği “söz edimlerinin (speech act) gerçekleştiği bağlamdan tanınabilecek, bir varlık türünden somut bir örnek”tir. ([A] grounded nominal designates an instance of a thing, identifiable from the perspective of the speech-act situation.). Böylece zeminli bir ad öbeğin yapısı şöyledir: (grounding (quatification (instantiation (specification (type)))).

Taylor (2002) tümcecik (clause) tanımını ortaya koymuştur: Bir tümcecik “gereken üyeleri ve ortam belirten bileşenleriyle anlamsal özerkliğine sahip olan yapıdır ” (a verbal concept that has achieved conceptual autonomy through

² Mürvet Enç'in terimiyle Demirlilik/Anchoring. Bu kavram geleneksel dilbilim çalışmalarında “finite/bitimli” olarak bilinir.

specification of its essential participants and circumstances). Anlamsal özerkliği açısından baktığımızda eylemcil yapıların üç düzeye ayrılması mümkündür: [walk] bir “çıplak eylem”dir; [walk to school] öznesi dışında bütün gereken bileşenleri haiz bir “eylem öbeği”dir; [John walk to school] ise bir “tümcecik”tir. Bu tümcecik zeminli olması için gereken şartları henüz temin etmediği için zeminsizdir: [John walked to school] ise zeminlidir (Zaman belirtisi, uyum, yalın durumdaki özne). Ad öbeğine benzetilecek olursa, [walk] bir eylem türüdür (type), zeminsiz tümcecik [John walk to school] başı eylem olan, tam tümlenmiş bir olaydır (a fully specified process); Zeminli tümce *John walked to school* başı Zaman belirtisi olan bir tümceciktir. İngilizcede Zamandan başka kipliksel yardımcı eylemler de zeminlilik belirtisi olup Zaman belirtileriyle karşılıklı/tamamlayıcılık ilişkisi içindedir (Taylor 2002).

Dilbilgisel ulam, aynı kümeye ait anlamları/işlevleri kodlayan belirtilerden oluşan bir bütün olarak tanımlanabilir. Diğer ulamlar için olduğu gibi Görünüş ve Zeminlilik ulamlarının ulam olabilmesi için hem biçim hem de anlam/işlev bakımından aranan şartların tatmin edilmesi gerekmektedir.

Biçimsel bakımdan baktığımızda bir ulam oluşturan belirtiler dizisel ilişki göstermektedir. Örneğin, *üç çocuk*’taki *üç* ile *çocuklar*’daki *-lar* çoğulluk anlamı taşımaktadır, ancak bu belirtiler dizisel bir ilişki içinde olmadığı için dilbilgisel bir ulam oluşturmamaktadır; aynı mantıkla *Dün buradaydı*’daki *dün* ve *-ydı* belirtileri

dilbilgisel bir ulam oluşturmaktadır. Şimdi aşağıdaki örnekleri inceleyelim:

1) a. çocuk-lar

b. okul-da

Görüldüğü gibi, çoğulluk belirtisi *-lar* ile bulunma durum belirtisi *-da* direkt isme ulanmış ve dizisel bir ilişki içinde gibi görünmektedir. Oysa malum olduğu üzere, bunların anlamları birbiriyle alakasızdır ve aynı ulamda değildir. Bunu nasıl açıklayabiliriz? İşin aslına bakarsak, *-lar*'la bir ulam oluşturan tekillik belirtisidir, o da biçimbilimsel olarak boştur. Bulunma durum belirtisiyle aynı ulamda olan, bu örnekte, yine biçimbilimsel olarak boş olan yalın ya da nesne durum belirtisidir. Bu nedenle yukarıdaki örnekleri daha doğrusu şu biçimde çözümlemek gerekmektedir:

2) a. çocuk-lar-Ø

b. okul-Ø-da

Açıkça görüleceği gibi 2)'teki örnekler aynı yapılanışa sahiptir: isim-sayı-durum. Yapının anlamlandırılması da bu biçimbirimlerin anlamlarından gerçekleştirilebilmektedir. Bu örnekte *çocuk* ve *okul* isim, *-lar* ile *-Ø* sayı, *-Ø* ile *-da* ise durum ulamına ait olup birbiriyle aynı dağılımsal özellik göstermekte, birbirinin yerine geçebilmekte, dolayısıyla dizisel ilişki içinde bulunmaktadır.

Hemen belirtelim ki biçimsel belirtiler, dilbilgisel ulam oluşturabilmeleri için anlamsal olarak birbirini tamamlayıcı bir bütün oluşturmak gerekmektedir.

Bu çalışmada dilbilgisel ulamın biçimsel açıdan açıklanması, Belirtililik Kuramına (özellikle sıfır belirtisi kavramına) ve Amerikan yapısalcı dilbiliminin

dağılım ve değiştirim yöntemine dayandırılacaktır. Ulaamın anlamsal/işlevsel açıklanması ise gerek duyulduğu konularda bilişsel dilbilimin öntip (prototype) kuramına başvurulacaktır.

1.3 Belirtililik Kuramı ve Dağılım/Değiştirim

Günlük hayatımızda olduğu gibi dilsel ulamlar içerisinde birçok bakışımsızlık olguları bulunur. Buna kısaca bir açıklama getirmek gerekirse –yukarıda da değinildiği gibi– dilbilgisel bir ulam olan “sayı” uygun bir örnek oluşturur: Türkçede oğulluk belirtiliyken (marked) tekillik belirtisizdir (unmarked). Dildeki bu bakışımsızlık olgularını inceleyen ve Prag Okulu’ndan Trubetzkoy ve Jakobson tarafından temel atılan Belirtililik Kuramı (Markedness Theory) ilk olarak sesbilim araştırmalarında uygulanmış, ondan sonra biçimbilim-sözdizim, anlambilim, tipoloji dahil dilbilimin birçok alanlarına yayılmış ve ikili modelden (belirtili/belirtisiz karşıtlığı) bugünkü dereceli belirtililik benimseyen göreceli modele gelişmiştir. Yine sayı ulamını örnek verecek olursak, bazı dillerde tekil ve oğulun yanında ikili diye bir üye daha bulunur, tekile oranla çoğul sayı belirtiliyken ikili sayıyla karşılaştırıldığında çoğul sayı bu kez belirtisiz sayılır (Croft 1990; Shen 2004 vd). Bir ulamın belirtili üyelerine kıyasla belirtisiz üyeler daha basit yapılarıyla daha yüksek sıklıkla, daha yaygın bağlamlarda ve daha geniş anlam yelpazesıyla dilde rol oynar (Croft 1990; Shen 2004). Bu bakımdan bakacak olursak Türkçede Geçmiş ile şimdiki-Gelecek (Geçmiş-Dışı) Zamanlara Zaman ulamında belirtili ve belirtisiz üyesi gözüyle bakılabilir.

1.4 Bilişsel Dilbilim: Öntip ve İkonik

Belirtlilik Kuramını yakından ilgilendiren bir kuram Öntip Kuramıdır. Bir ulamın belirtisiz üyesi genellikle onun temel üyesidir. Geleneksel ulam kuramına göre bir üye ya bir ulama aittir ya değildir ve üyeler arasında iyi/kötü ayrımı sözkonusu değildir. 1960'lı yıllardan bu yana özellikle psikoloji ve antropoloji alanlarında ortaya konan karşı örneklere dayanarak Amerikan psikolog Rosh, Öntip Kuramını kurmuştur. Rosch'a göre, ulamların çoğu tipik bir öge etrafında oluşturulur. Bir ögeyi (algısal veya bilişsel olarak) bir ulama ait olarak sınıflamak için, bu ögenin o ulamın bütün özelliklerini içermek zorunda olması gerekmez. Bununla birlikte ögenin diğer ulam üyeleri ile bazı ortak özellikleri taşıyor olması (soya çekim, family resemblance) gerekir. Bir öge, ulamın tipik üyesine “çektiği” ölçüde öntiptir. Örneğin serçe, tavuk veya devekuşuna kıyasla daha çok 'kuşun öntipi' sayılır. Taylor (1995) “kuş” türündeki ulamlara “tek-merkezli öntip” (monocentric prototype) adını vermiştir. Tek-merkezli ulamlarda ortak bir öntip bulunur, diğer üyeler bu öntip etrafında soya çekim derecesine göre ulamda yer alır, yani bazı üyeler ulamın tipik üyesine daha çok benzediği için ulamı daha iyi temsil eder ve daha tipik olur, diğerleri ise daha marjinaldirler. Tek-merkezli ulamlar dışında ortak öntipten yoksun çok-merkezli öntipler (polycentric prototype) da bulunur, ulamın üyeleri soya çekim kuralına dayanarak birbiriyle bağlantılı bir üyelik zinciri oluşturur: $A \rightarrow B \rightarrow C \rightarrow D..$ Taylor'a göre dilsel ulamların çoğu çok-merkezli ulamdır, buna “çok anlamlı öntip” (polysemous prototype) da denir. Taylor (1995), özellikle çok anlamlı öntip kuramı ışığında İngilizce geçmiş zamanı açıklamıştır. Bu çalışmada,

aynı yaklaşımla Türkçe geçmiş zaman dahil görünüş belirtileri açıklanmaya çalışılacak.

Çok-merkezli öntip dahil olmak üzere birçok dilsel olgularda ikonik ilişkiler mevcuttur (Croft 1990). İkonik ilişki, yaklaşık olarak dilsel yapılarla deneyimsel şemalar arasında var olan paralellik olarak tanımlanabilir (Haiman1980, 1985). Givón’a göre iki kavramın anlamsal veya işlevsel bakımdan yakın oldukları ölçüde biçimbilim-sözdizimsel yapılarda da birbirine daha yakın konumlarda kodlanması olasılığı yüksektir (1985: 202). Birçok dilsel yapıların açıklanmasında ikonik ilişki kavramından yararlanılabilir, örneğin, *çocuk-lar-ımız-ı* ad öbeğinde ekler neden bu sırayla ad kökenine ulanır, *benim iki yeni cep telefonu* ad öbeğinde öğeler neden bu gibi bir sözcük sırası sergiler, birçok dillerde TAM belirtileri neden “eylem kökeni-görünüş-zaman-kiplik” gibi bir zincirlemeyle gerçekleşir, vb. sorulara ikonik ilişki açısından bakılarak cevap bulunabilir.

1.5 Türkçede Görünüş-Zaman Araştırmalarına Genel Bir Bakış

Geleneksel dilbilgisi kitaplarında bildirme tümcelerinde yüklemcil eylem kökenine gelen *-DI*, *-mIş*, *-Iyor*, *-(A/I)r/-mAz* ve *-(y)AcAk* ekleri, Zaman ekleri olarak görülüp Görünüştən hiç söz edilmez (Dilaçar, 1973; Uzun, 2004), Zaman basit ve birleşik olarak ikiye ayrılır (örneğin: Ediskun, 2005; Hengirmen, 1995; Ergin, 1989).

Görünüş üzerinde kapsamlı ilk çalışmalardan sayılabilecek Johanson (1971) Görünüş/Zaman ayrımı yapmaksızın kaynaşmış bir “Aspectotempora” ulamı üzerinde durmuştur.

Johanson (1971)'i izleyen yıllar, özellikle ICTL (International Conference on Turkish Linguistics) kapsamında, Türkçede Görünüş-Zaman ulamları üzerinde yoğun çalışmalara tanık olmuştur.

Yavaş (1980) ayrıntılı bir biçimde TAM eklerinin işlevleri üzerinde durmuş, bugün bile sıkça gönderimde bulunulan bir çalışma niteliğindedir. Yüksek (1997) ve Kerslake (1997) “Gelecek Zaman”ı incelemiştir. Csato (2000) ve Erdal (2000) *-mİş* ile *-ymİş* belirtilerini karşılaştırarak bunların birbirinden ayrı iki biçimbirimi olarak görülmesi gerektiğini söylemiştir. Schroeder (2000) ve Turan (2006) dikkatlerini *-mİş*'in sıfat-fiil olarak işlevleri üzerine yoğunlaştırmıştır. Sezer (2002) zeminli tümcelerin biçimbilim-sözdizimsel yapılanışının kapsamlı bir incelemesidir. Göksel (2001) ol- dolaylamalı yapılarını çözümlemiştir. Aksan & Aksan (2003) tartışmanın bir kısmını (yakın) Gelecek (Prospective) belirtisi *-mAk üzere*'ye ayırırken Yıldırım (2006) *-ken* yapısından başlayarak Görünüş belirtilerinin işlevlerini irdelemiştir.

Nakipoğlu (2000) Hedefte Bitişlilik (Telicity) üzerinde yoğunlaşarak olayları sınıflandırmaya çalışmış; Erguvanlı-Taylan (2001) Bakış Açısı, Olay Görünüşü ile zaman belirteçleri arasındaki ekileşimi araştırmış; Güven (2003) daha çok Olay görünüşü üzerinde durmuş ve Görünüşel anlamın VC (verb constellation, eylem öbeği) yerine tümce bütünü kapsamında incelenmesi gerektiği önerisinde bulunmuştur. Psikolojik eylemleri inceleyen Aksan & İbe (2006), dereceli durum değişmesini kodlayan eylemleri tartışan Aksan & Aksan(2006), Aksan(2006) Olay

Görünüşü konulu çalışmalara birkaç örnektir.

Aksu-Koç (1986, 1988, 2000) dil edinimi açısından Görünüş/Zaman belirtileri üzerinde durmuş; Cinque (2001) ise içinde TAM ekleri de bulunmak üzere eylem eklerinin ulama sırasını açıklamaya çalışmıştır. Dilin ikonik özelliklerini hesaba katacak olursak Cinque'nin bu çalışmasının son derece önemli olduğu söylenebilir.

Toparlayacak olursak geleneksel dilbilgisi kitaplarında Görünüş ulamına hiç yer verilmemiş, Görünüş olarak görülmesi gereken belirtilerin hepsi Zaman başlığı altında toplanmıştır. Johanson (1971), Görünüş-Zaman ayırımına gereken önemi vermeden bunları ekler bileşiği (*-mİştİ*, *-İyordu* vb.) olarak incelemiştir. Johanson (1971)'i izleyen çalışmalar ise Görünüş/Zaman ulamlarını birbirinden ayırmış olmasına karşın bir belirtinin aynı zamanda Görünüş, Zaman ve bazen de Kiplik ulamına ait olduğunu savunmuştur. Bir belirtinin hangi koşullar altında hangi ulama ait olması gerektiği ve aynı belirtiyi kodlanan, farklı ulamlara dahil edilecek anlamlar arasında nasıl bir bağlantı olduğu tam olarak açıklığa kavuşturulmamıştır (Erguvanlı-Taylan 1993), dolayısıyla Türkçenin biçim-işlev ilişkisini açıklamaya çalışan görüşler, düzenli bir paralellik oluşturmak şöyle dursun, karmakarışık bir görünüm sergilemiştir.

2.

Türkçede Anlamsal Görünüş Çalışmaları ve Değerlendirilmesi

Olayların sınıflandırılmasında ilk şart uygun bir takım ölçütlerin bulunmasıdır. Sınıflandırma ölçütlerinin, eylemlerin ve olayların net bir biçimde birbirinden ayrılmasında etkili olduğu kadar Olay-Bakış Açısı Görünüşleri arasındaki etkileşimin yorumlanmasında da kolaylık getirmesi çok önemlidir. Genişçe kabul gören üç ölçütün ([±dynamic], [±durative] ve [±telic]) (Comrie 1976; Smith 1997; Olsen 1994 vd.) yanı sıra X & M, iki ölçüt daha ileri sürmüştür: [±result] ve [±bounded]. Bu ölçütler aşağıdaki üç başlık altında incelenecektir.

2.1 Olay Sınıflandırmalarında Ölçütler

2.1.1 [±Dynamic]

[±dynamic], ilk temel özellik olarak olayların ikiye ayrılmasını sağlar: devingen olaylar ve Durumlar (states), yani devingen olmayan olaylar (Smith 1997:19; Brinton 1988:57; X&M: 41 vd). Devingen tanımı zamansal anlamdan biraz uzak gibi gözüktür oysa bu özellik olay türlerinin sınıflara ayrılmasında ilk ölçüt olarak uygulanagelmıştır. Devingenlik özelliğine 2.3.2’de tekrar değinilecektir.

Olayın devingenlik özelliğinin test ölçütlerinden ilki Vendler (1967)’de ortaya atılan “İlerlemeli (Progressive) testi”dir³. Galton (1984:71), Durum’un sürerlik

³ Taylan(2001: not 9), *-mAktA* belirtisinin gerçek Progressive olması nedeniyle bu testte kullanılabileceği görüşündedir. Oysa biz buna karşı çıkıyoruz çünkü hem *-(I)yor* hem de *-mAktA*’nın Durumlara uygulanabileceğini bütüncü örnekleriyle kanıtlayabiliriz: biliyor, bilmekte gibi.

özelliğini kodladığı için İlerlemeli bakış açısıyla örtüşür, başka deyişle, Durum'lara gelindiğinde İlerlemeli bir anlamsal fazlalık getirir. Galton'a karşı olarak Verkuyl (1989: 36) aşağıdaki örneklerle İlerlemeli'nin Durumları devingen olaylardan ayırmakta bir test ölçütü olabileceğine kuşkuyla bakar:

- 1) a.He is being ill.
- b.Max is being a fool.
- c.I'm living at 6 Railway Cuttins.
- d.John is knowing more and more about thermodynamics.

Dowty (1979:184); devingenlik testi olarak *do ayırık tümcesi*, *emir tümcesi*, *persuade to V*, *do X deliberately* gibi yapıları önermiştir. Ancak bu gibi testler devingenlik yerine daha çok [istem], [kontrol] gibi anlamsal özellikleri ilgilendirir, örneğin, *Ağaçtan bir yaprak düştü* devingen bir olay olmasına karşın Dowty'nin testlerinden geçmez.

2.1.2 [±Durative]

[+Durative] (sürerli) özellikli olaylar, “belirli bir süre içinde devam eder ya da hiç değilse öyle algılanır”, [–Durative] olayların ise “zaman diliminde yayılmaz ya da sürerli olmadığına inanılır” (Comrie 1976: 41-42). Sürerlik bilişsel bir kavramdır, meselâ *John slept* sürerli bir olayken *John coughed* noktasal bir olaydır, önemli olan olayın ne kadar sürdüğü değil, insanın “tipik” bir öksürüğün zamansal iç yapısının ihmal edilebilecek kadar kısa sürdüğü kanaatinde olmasıdır (X&M 2004: 43 aktaran Mellor 1995: 11).

Sürerlik için testler şunlardır:

1) for-PP: STA'yı (Durum) ACT'tan (Edim) ayırır, ACC (Tamamlama) için geçerli değildir (* For how long did you draw a circle?).

2) İlerlemeli (Brinton 1988:25; Smith 1997:42). Değişik olaylarda İlerlemeli'nin anlamı da değişir, örneğin:

SEM([-Dur]): John is breaking bottles. (Tekrarlı olaylar)

ACT([+Dur]): John is humming a tune. (sürmekte olan olay)

ACC([+Dur]): He is making a chair.(sürmekte olan olay)

ACH([-Dur]): He is reaching the summit.(Prospective okuma)

3) at-PP: (Mellor 1995:11), at-PP sadece noktasal olaylara uygun geldiğini gözlemler. Oysa X&M bu testin bütün [-Dur] olaylardan geçerliyen [+Dur] özellikli olayları da dışlamadığını söyler, örneğin:

a. You could eat dinner at 5 o'clock in the afternoon if you felt like it.

b. At nine thirty she tried Dyson's home number. No answer.

X&M bu testi şöyle düzeltmiştir: at-PP ya [+Dur] olaylarda başlamalı (inceptive) yorumuna yol açar (Saat beşte uyudu) ya da kabul edilmez olur.

Yukarıdaki testlerin yanında *başla-* ve *bitir-* gibi uç noktası kodlayan eylemlerin de sürerlik test ölçütü olarak kullanabileceği görüşündeyiz. Bu eylemler sürerli olaylarla birlikte kullanıldığında sözkonusu olayın başlaması veya sona ermesini ifade ederken sürersiz (noktasal) olaylarla kullanım ise, (başlangıç ve bitiş) uç noktaları örtüştüğü için ancak olayın tekrarlanması (iterative) anlamında mümkündür,

örneğin:

4) a. Hüngür hüngür ağlamaya başladı. (+Dur: ACT→tek olay)

b. Puposunu yeniden doldurmaya başladı. (+Dur: ACC→ tek olay)

c. İş arkadaşlarından hoşlanmaya başladı. (+Dur: STA→ tek olay)

d. Öksürmeye başladı.(–Dur: SEM→iterative)

e. Asker orduyu terketmeye başladı.(–Dur: ACH→tekrarlı olaylar)

f. İlk sonuçlar gelmeye başladı. (–Dur: ACH→ tekrarlı olaylar)

g. Kendisi 86 yaşında, bilincini giderek kaybetmeye başladı. (–Dur: ACH→+Dur: ACC→tek olay)

Sürerlik özelliğini doğrudan ilgilendiren bir diğer eylem *devam et-* de bu testte kullanılabilir. Beklendiği gibi, sürerli olaylar (STA, ACC ve ACT) bu eylemle uyumluyken sürersiz olaylar değişikliğe uğrar:

5) a. Galatasaray, hâlâ Türkiye'nin en iyi lisesi olmaya devam etmektedir. (+Dur: STA)

b. Yine de, denize düşen yılanı sarılır misali Ecevit'e güvenmeye devam ettiler. (+Dur: STA)

6) a. Fakat düşman, inatla yeni birlikler getirmeye devam ediyordu. (–Dur: ACH→+Dur: tekrarlı)

b. İşte böyle geç gelmeye devam edersen seni işten atarım ya da.. (–Dur: ACH→+Dur: tekrarlı)

c. Ama Şakro başını var gücüyle göğsüme çarpmaya devam ediyordu.

(-Dur: SEM→+Dur: tekrarlı)

2.1.3 [±Telic] ve [±Result]

Alanyazında tartışmaların çoğu “telic” ve “atelic” üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu durum, sözkonusu kavramın çok soyut olmasına bağlı olduğu kadar olay sınıflandırmasındaki öneminin de açık bir ifadesi niteliğindedir.

Kavramı ilk ortaya atan Garey (1957: 106)’ya göre bir olay eğer “bir hedefe yönelirse” hedefte bitişlidir (telic) (an action is telic if it tends “towards a goal”).

Comrie (1976: 45) “hedef” yerine “açıkça algılanabilen uç noktası”(well-defined terminal point) biçiminde [+ Telic] (hedefte bitişli) özelliğini tanımlamış, ancak sürersiz olaylara onun [+ Telic] olaylar listesinde yer ayırmamıştır çünkü “[i]n expressions referring to telic situations it is important that there should be a process leading up to the terminal point as well as the terminal point”(47), buna göre *John reached the summit* hedefte bitişli değildir, çünkü “one cannot speak of the process leading up to John’s reaching the summit by saying *John is reaching the summit*”. İşin esası, bu örnekteki ilerlemeli uyumsuzluğu olayın ACH (Erişme) türünde olmasından kaynaklanmıştır, ACH olayları (-dur, +telic) özelliklerine sahiptir (X & M: 46).

Smith(1997: 19)’a göre, hedefte bitişlilik uç noktasının niteliğine bağlıdır, yani hedefte bitişli olayın doğal (son) uç noktasına gönderimde bulunur, doğal uç noktasından yoksun (ama zoraki uç noktası olabilen) olaylar hedefte bitişsiz (atelic). Smith, doğal uç noktasının olayın sonucu veya durum değişikliğiyle sıkı

ilişkilendirilmiş olduğunu gözlemlemiştir (1991: 12, 49, 58; 1997: 27, 31). Onun olay türlerinde mevcut hedefte bitişli iki olayda (ACC ve ACH) belirli sonuçlar sözkonusudur:

Tablo 2-3: Smith (1997: 27, 31)'in Sonuçsal Olaylarında Başlıca Sonuç Türleri

Sonuç Türleri	ACC	ACH
1. Etkilenen nesne	<i>bend a iron bar, wrinkle a dress</i>	<i>break a cup, tear a paper</i>
2. Yaratılan nesne	<i>build a house, write a letter</i>	<i>imagine a city, define a parameter</i>
3. Tüketilen nesne	<i>destroy a house, drink a glass of wine</i>	<i>explode a bomb</i>
4. Etkilenen deneyimci	<i>amuse mary</i>	<i>see a comet</i>
5. yol-hedef	<i>walk to the lake, walk from 2 to 3</i>	<i>reach the top, arrive in boston</i>

X&M, sonucun hedefte bitişlilik özelliğiyle bir tutulması değil ayrı bir anlamsal özellik olarak görülmesi gerektiğini savunur (2004: 48). X&M “eylemin kodladığı uzamsal uç noktası eğer eylemin içerdiği değişim noktasına varıldığında geçerli olmaya başlarsa [+result], aksi takdirde [-result] özelliğine sahip” olduğunu ileri sürer (“[A] verb is assigned the value [+result] if its meaning includes a reference to a changing point at which the final spatial endpoint denoted by the verb starts holding.”). Ayrıca, X&M’in sonuç özelliği “gözlemlenebilir sonuçlar”la (“observable outcomes”) sınırlı kalmayıp (X&M aktaran Shirai 1991; Shirai & Andersen 1995: 756), eylemin/olayın kodladığı soyut sonuçları da işin içine dahil eder (X&M 2004: 48-49), örneğin *iptal ol-*, *istifa et-* vb. Bu tanıma dayanarak, ACH [+result], ACC ise [-result] özelliğine sahiptir, nedeniyse, iki olayın içerdiği sonuçların farklı olmasıdır: ACH sonuca ulaşılmasını açıkça belirtirken ACC’den ise böyle bir yorum çıkmaz. (“[t]he former indicates the success of achieving that endpoint, e.g. *yingqiu* ‘to score (a goal)’, but the latter does not, e.g. *xiexin*

'letter-writing' .”)(48).

X&M’in sonucu ayrı bir anlamsal özellik olarak görülmesi yönündeki görüşünü kabul ediyoruz ancak ACH ve ACC olay türleri konusunda yaptıkları çözümlemeye kuşkuyla bakıyoruz, çünkü çözümlemelerinde iki yanılığ bulunmaktadır. Birincisi, ACC olmayan olayı ACC olarak incelemiş; sonra da önerdikleri iki düzlemli modele aykırı olarak türemiş olayları temel olaylarla karıştırmışlardır. Nitekim verdikleri Çince örneklerden “xie xin” (mektup yaz-) ACC değil, bir nesne bitişmesi (object incorporation) yapısıdır ve dolayısıyla ACT ulamına aittir; “eylemin kodladığı uzamsal bitiş noktasının geçerli olması” ancak Bitmişlik bakış açısı altında mümkündür, başka deyişle sonuç özelliğinin tanımlanmasına yanlış olarak bakış açısı görünüşü de dahil edilmiştir. Bilindiği gibi, *write a letter* hedefte bitişli bir olaydır, Bitmişlik ve Bitmemişlik bakış açıları olayın anlamsal özelliklerini değiştirmek yerine sadece olayın farklı kısımlarını görüntüler, yani Bitmişlik bakış açısından olayın bütünü ve dolayısıyla son uç noktasını görüntülenirken Bitmemişlik bakış açısından ise olayın sadece orta kısmının görülmesi mümkündür. Oysa olayın uç noktasının görüntülenmemesi olayın uç noktası olmadığı anlamına gelmez. Bakış Açısı Görünüşü sadece görüntüleme tarzını etkiler, olayın içkin anlamsal özelliklerini değiştirmez. X&M’in olay görünüşünü incelerken bakış açısı görünüşünün etkilerini ihmal ettiği, verdiği İngilizce örneklerden de anlaşılır, örneklediği olayların hepsine Bitmişlik bakış açısından (İngilizce için geçmiş zaman) bakılmıştır:

1) a. She [...] ate nine ham rolls (in/*for 10 minutes). (FLOB)

b. Bullseye [...] ate like a horse (*in/for an hour). (FLOB)

2) a. He won the World Match-play title (in/*for a minute). (FLOB)

b. Dan won (in/*for a minute). (FLOB)

Yukarıdaki örneklerden birşey daha farkedebiliriz: 1b'deki [eat (like a horse)] ACT olduğu için doğal olarak hedefte bitişsiz ([–telic]) ve sonuçsuz ([–result]) özelliklerine sahiptir; 1a'daki [eat nine ham rolls] ise temel bir olay olmaktan çıkıp türemiş bir ACC olayına dönüşmüştür.

Şimdiye kadar yaptığımız incelemeleri toparlayacak olursak, hem ACH hem ACC [+result] özelliğine sahiptir, Bitmişlik bakış açısı altında, sonucun elde edilmiş ve bitiş noktasına varılmış olduğu yorumu yapılır; Bitmemişlik bakış açısı altında ise ACH için sonuca varılmadan önceki durumun, ACC için sonunca varılmadan önceki sürecin görüntülenmesi sözkonusudur ve görüntülemeadaki fark iki olayın [$\pm$ Dur] özelliklerindeki farkından kaynaklanır. Madem [$\pm$ result] özelliğiyle ACH olayını ACC olayından ayırdetmez, bu özelliğin yararı nedir? Kanaatimizce, [$\pm$ result] özelliğiyle ACH olayını SEM olayından ayırdedebiliriz. Bilindiği gibi, ACH ve SEM olayları [+Dyn] ve [–Dur] özelliklerini paylaşır. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda bu iki olay türü hedefte bitişlilik özellikleriyle birbirinde ayrılır: ACH bitişliken [+telic] SEM bitişsizdir [–telic]. Örneğin, Smith (1997)'de *tap* ve *knock* gibi SEM olayları doğal bitiş noktasından yoksun olduğu için bitişsizdir. Bu tespit haklıysa SEM olaylarının tekrarlı okumaları (iterative reading) nasıl açıklanabilir

(X&M:49)? ACH (*reaching the mountain top*) ve SEM (*cough*) gibi noktasal (puntual) olaylara içsel Sürelikten yoksun gözüyle bakılır (Comrie 1976: 42), bu nedenle olayın başlangıç noktasıyla bitiş noktası örtüşmüş durumdadır (X & M aktaran Siewierska 1991: 51). Aynı nedene dayanarak Givón, SEM olaylarına “compact” adını vermiş ve bu gibi eylemler “hem başlangıç hem de bitiş noktasında keskin bir biçimde sınırlıdır” (“sharply bounded at both ends—inception and termination”) demiştir (2001: 287). İşte bu noktasallık özelliğinden dolayı X&M sürerli olmayan olayların uç noktalarının diğer bitişli olaylarda olduğu gibi doğal, içkin ve net olduğunu ileri sürer. Nitekim birçok araştırmacı SEM olaylarının bitişli ([+telic]) olduğunu savunur (X & M aktaran Bauer (1970: 192), Jespersen (1924: 272-274), Dik (1989) vb).

Hedefte bitişlilik konusundaki anlaşmazlık bu kavramın farklı yorumundan kaynaklanır. Bitişlilik özelliğine zamansal açıdan bakmak bir gelenektir. Ancak aynı özelliği zamansal ve uzamsal olarak ikiye ayıranlar da vardır (örneğin van Voorst 1988 ve Tenny 1994). Tenny (1994: 26) bitişliliği (*telicity* yerine *delimitedness* terimini tercih etmiştir) uzamsal bir açıdan tanımlar ve bitişli olayların “ölçü bitimi” (“measuring out”) olduğunu ileri sürer. Buna göre ölçü bitimi üç türe ayrılabilir: a) artan tema (incremental-theme) eylemleri, *eat* ve *build* gibi: eylemin doğrudan etkilediği üyesi kademeli olarak tüketilir ya da yaratılır; b) durum değişimi eylemleri, *break* gibi: eylemin içsel üyesi kesin bir nitelik değişikliğine uğrar; c) yol-nesne eylemleri, *walk to school* ve *play a sonata* gibi: olayın ilerlemesiyle birlikte katedilen

yol ya da mesafe değişir.

X&M de bitişliliği ikiye ayırır ve [$\pm$ telic] uzamsal, yeni eklediği [$\pm$ bounded] özelliğini ise zamansal uç noktası anlamında kullanmayı tercih eder. Bu yeni özellik geleneksel anlamdaki [$\pm$ telic] özelliğine denk gelir.

X&M'in uç noktasını ikiye ayırmasına ve [$\pm$ bounded] özelliğini eklemesine aşağıdaki nedenlerden dolayı kuşkuyla bakmaktayız:

1) X&M'in uzamsal uç noktası tanımlamasında Tenny (1994) esas alınmıştır. Tenny'nin "ölçü bitimi" (measuring out) kavramı açık bir şekilde görüleceği gibi Smith (1997)'de öne sürölen bitişli olayların sonuç türlerine (bkz. Tablo 2-3) benzer. X&M'in Smith'e dayanarak [$\pm$ result] özelliğini ortaya attıktan sonra bu kez aynı olgulara dayanarak ayrı bir özellik olarak uzamsal uç noktasını tanımladığı görülür ve bekleneceği gibi bu yeni özellik olayların sınıflandırılmasında işe yaramayacaktır. Nitekim ACC olayının [$+$ result] özelliğine sahip olduğunu kabul etmemiz şartıyla aşağıdaki tablo 2-4'ü incelediğimizde X&M'in seçtiği özelliklerden [$\pm$ Telic] ve [$\pm$ Result] birbiriyle tamamen örtüşmüş durumdadır.

2) X&M'in uzamsalcı varsayım (localist hypothesis) yorumlamasında bir yanılığı farkedilebilir. Gerçi Lyons (1977:718) "[u]zamsal ifadeler dilbilgisel ve anlambilimsel bakımdan uzamsal olmayan çeşitli ifadelerden daha temel" ("[s]patial expressions are more basic, grammatically and semantically, than various kinds of non-spatial expressions.") gözleminde bulunmuştur ama "daha temel" olmasından kastı aslında uzamsal kavramların daha somut, daha kolay algılanır olduğu ve bu

nedenle algılanması daha zor olan zamansal kavramların genellikle uzamsal benzetme yoluyla kodlandığıdır. X&M'in savunduğu gibi, Lyons uzamsalcı varsayımdan bahsederken özellikle görünüş konusunu da incelemiştir. Ancak Lyons, ne açık ne de örtük olarak X&M'in yorumladığı biçimde uzamsal/zamansal ilişkiyi açıklamıştır. Bu nedenle “uzamsal bitişlilik her zaman zamansal bitişliliği ima eder fakat bunun tersi yanlıştır” “([s]patial delimitedness always implies temporal boundedness, but the reverse is not true)” (X&M: 51) demek yerinde değildir. X&M, *walk to school* uzamsal olarak bitişlidir ve kesinlikle zamansal son uç noktası da bulunur, oysa “eğer bugün sadece üç dakika yürüdüyse, bu olay sadece zamansal bakımdan bitişlidir” der (X&M: 51). Dünya bilgisine göre *okula kadar yürü-* ile *üç dakika yürü-*’ten birinin uzamsal diğeri zamansal olarak sınırının çizilmiş olduğunun farkına varılabilir ama nasıl belirli uzamsal sınırlılık belirli zamansal uzunluğu ima ederse – tabii insanın fiziki yeteneğine göre bu zamansal uzunluk değişir - aynı biçimde belirli zamansal uzunluk da – yine insanın fiziki yeteneğine göre katedebildiği mesafenin değişir olmasına rağmen - belirli uzamsal mesafeyi ima edebilir. Bu da Lyons’un adı geçen eserde bahseddiği uzam/zaman arasındaki karşılıklı bağılıktır (the interdependence of time and distance) (718).

Uç noktasının ikiye ayrılmasına dayanarak (zamansal uç noktası [$\pm$ nd] ile, uzamsal uç noktası ise [$\pm$ telic] ile belirlenir) X&M, olayları aşağıdaki gösterilen biçimde sınıflandırır:

Tablo 2-4: Xiao & McEnery (2004: 59)'un Olay Türleri

Olay Türleri	[±dyn]	[±dur]	[±bnd]	[±telic]	[±result]
ACT	+	+	–	–	–
SEM	+	–	±	–	–
ACC	+	+	+	+	–
ACH	+	–	+	+	+
STA ⁴	–	+	–	–	–
ACC (accomplishment)		ACH (achievement)			
ACT (activity)		SEM (semelfactive)			
ILS (individual-level state)		SLS (stage-level state)			

Yukarıdaki sınıflandırmanın üç noktada düzeltilmesinin gerekli olduğu görüşündeyiz:

1) Yukarıda yorumladığımız gibi ACC olayının sonuç özelliğinin “+” olması gerekir ([+result]). Böylece, X&M’in uzamsal bitişlilik özelliğİ sonuç özelliğİyle örtüşerek ayırdedici olmaktan çıkmıştır.

2) X&M, SEM olayına [–bnd] özelliğİni tanır, bunu yapmakla tekrarlı yorumlanan türemiş olayları temel olaylarla karıştırmış olur. Onun için biz SEM olayı bitişli ([+telic]) olduğunu savunuyoruz.

3) Uç noktasını ikiye ayırmak anlamsızdır. Bu nedenle geleneksel [±telic] özelliğİni koruyarak ona hem uzamsal hem de zamansal yorum yüklemek gerekir.

Yukarıdaki tespitler sonucu [±dyn], [±dur], [±telic], [±result] gibi dört anlamsal özellik elde edilmiş olur ve bu ölçütler arasında şu gerektirim ilişkileri bulunur:

Tablo 2-5: Özellikler Arasındaki Gerektirim İlişkileri

NO.	Olası Olay
-----	------------

⁴ X & M STA’yı SLS (Stage-Level States) ve ILS (Individual-Level States) olmak üzere ikiye ayırmıştır. şu an için bu ayrımı gözardı etmeyi tercih ediyoruz.

			Türleri
1	+Dyn⇒	+Dur -Dur	ACC, ACT ACH, SEM
2	+Dyn⇒	+Telic -Telic	ACC, ACH, SEM ACT
3	+Dyn⇒	+Result -Result	ACH, ACC SEM, ACT
4	-Dyn⇒	+Dur ⁵	STA
5	-Dyn⇒	-Telic	STA
6	-Dyn⇒	-Result	STA
7	+Dur⇒	+Dyn -Dyn	ACT, ACC STA
8	+Dur⇒	+Telic -Telic	ACC STA, ACT
9	+Dur⇒	+Result -Result	ACC STA, ACT
10	-Dur⇒	+Dyn	ACH, SEM
11	-Dur⇒	+Telic	ACH, SEM
12	-Dur⇒	+Result -Result	ACH SEM
13	+Telic⇒	+Dyn	ACH, ACC, SEM
14	+Telic⇒	+Dur -Dur	ACC ACH, SEM
15	+Telic⇒	+Result -Result	ACC, ACH SEM
16	-Telic⇒	+Dyn -Dyn	ACT STA
17	-Telic⇒	+Dur	STA, ACT
18	+Result⇒	+Dyn	ACC, ACH
19	+Result⇒	+Dur -Dur	ACC ACH
20	-Result⇒	+Dyn -Dyn	ACT, SEM STA
21	-Result⇒	+Dur -Dur	STA, ACT SEM

⁵ Croft (2000)'a göre sürerli olmayan bir durum (STA) yani noktasal durum da bulunur. Örneğin: *be 5 o'clock* ve *be on time*, özellikleri şunlardır: [-Dyn], [-Dur], [+Telic], [-Result]. Bu mantıkla sürerli ve sınırlı bir üçüncü durum türü daha da bulunur diyebiliriz. Böylece durumun üç türe ayrılması mümkündür:

STA1 [-Dyn] [+Dur] [-Telic] [-Result]: örneğin: John is tall/happy/working.

STA2 [-Dyn] [-Dur] [+Telic] [-Result]: örneğin: It's five o'clock now.

STA3 [-Dyn] [+Dur] [+Telic] [-Result]: örneğin: Today is Friday.

Kanaatimizce STA2-3 çok nadirdir ve dilbilim değil felsefe açısından daha önemlidir. Onun için bu tür durumları tezin konusuna dahil etmemeyi terchi ediyoruz. [-Dyn], [+Dur] özelliğini gerektirir görünüşündeyiz, başka deyişle durağan bir olay sürerlidir.

22	-Result⇒	+Telic	SEM
		-Telic	STA, ACT

Açıklama: $A \Rightarrow B$, A B’yi gerektirir anlamındadır. Meselâ, 11 no.lu kural şöyle yorumlanabilir: [-Dur] özellikli bir olay mutlaka [+Telic] özelliklidir, bu özelliklere sahip olaylar ACH ya da SEM’dir.

Sözkonusu dört özellikten toplam 16 olası oluşum elde edilebilir. Bazı oluşumlar bir veya daha çok kurala aykırı olabilir ve geçersiz olaydır (Tablo 2-6’da “açıklama” sütunundaki rakamlar oluşumun aykırı düştüğü kuraların numarasıdır).

Tablo 2-6: Olası Olay Türleri

Olay Türü	[±dyn]	[±dur]	[±telic]	[±result]	Açıklama
ACC	+	+	+	+	
ACH	+	-	+	+	
u-ACT	+	+	-	-	
d-ACT ⁶	+	+	-	+	
SEM	+	-	+	-	
STA	-	+	-	-	
?	+	+	+	-	
X	+	-	-	+	11, 17
X	+	-	-	-	11, 17
X	-	+	+	+	5, 6, 13
X	-	+	+	-	5, 13
X	-	+	-	+	6, 18
X	-	-	+	+	4, 5, 6, 10
X	-	-	+	-	4, 5, 10
X	-	-	-	+	4, 6, 10, 11
X	-	-	-	-	4, 10, 11, 17

⁶ Croft (2000) *widen vb* eylemleri *d(irected)-process* ulamına sınıflar. Biz de buna dayanarak bu türdeki eylemlere Edim’in bir alt türü olarak *d(irected)-ACT* adını vermekteyiz. Geleneksel Edimleri ise (koş-, mektup yap-) *u(ndirected)-ACT* olarak adlandırıyoruz.

“?” işaretli özelliklerin oluşumu hiçbir kurala aykırı değildir; ancak, devingen, sürerli ve bitişli ([+dyn], [+dur], [+telic]) olmasına rağmen hiç sonuç getirmeyen bir olay türünün dünya bilgisi dahilinde düşünülmesi zor gözüktür. Aslında bu temel bir olay türü değildir, [–result] özellikli her türlü olay (ACT ve SEM) operatörlerinin (eylemin üyesi, eklentileri ve bakış açısı görünüşü) etkisi altında bu olayı üretebilir, örneğin:

- 3) a. Ali ağla- (ACT: [+Dyn], [+Dur], [–**Telic**], [–Result]) →
b. Ali üç saat ağla- (?:[+Dyn], [+Dur], [**+Telic**], [–Result])
- 4) a. Ali öksür- (SEM: [+Dyn], [–**Dur**], [+Telic], [–Result]) (bir öksürük)
b. Ali (durmadan) öksürüyor.(?: [+Dyn], [**+Dur**], [+Telic], [–Result])

[+Result] özellikli olayların (ACC, ACH ve d-ACT) sonuçlarını Smith’in sınıflandırmalarına (bkz: Tablo 2-3) dayanarak inceleyebiliriz: a) etkilenen nesnelerin durum değişikliğine uğraması, b) yaratılan nesnelerin yoktan ortaya çıkması, c) tüketilen nesnelerin (yok oluncaya kadar) azalması, d) etkilenen deneyimcilerin psikolojik veya bilişsel bakımdan durum değişikliğine uğraması, e) hedefe yönelik mesafenin katedilerek (bitinceye kadar) azalması başlıca sonuçlardan sayılır.

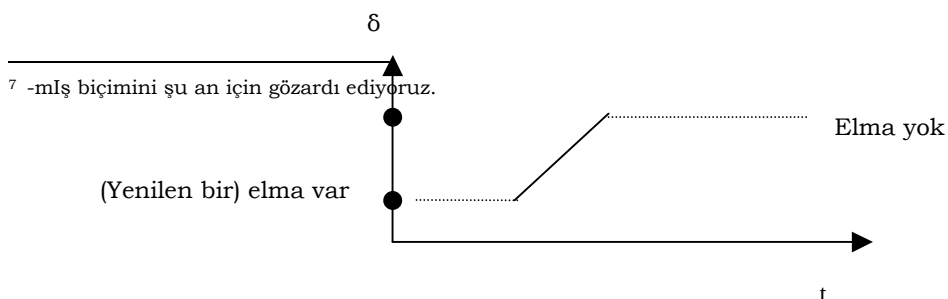
Sonuçla yakından ilişkilendirilen bir kavram Perfect görünüşüdür. Biz, Türkçe dilbilim alanyazınında sıkça rastlanılan bu görüşe karşı çıkmaktayız çünkü böyle bir

yorumun Türkçeye İngilizce açısından bakma yaklaşımından kaynaklandığı kanaatindeyiz.

İngilizcede birbirinden farklı ve birbiriyle bağlantılı iki farklı anlam (yani Geçmiş Zaman ve Perfect görünüşü) –*ed* ve *have –en* biçimleriyle kodlanır, oysa bu anlamları karşılamak için Türkçede bir tek biçim bulunmaktadır: –DI⁷. Malûm olduğu gibi *have –en* biçimindeki Perfect görünüşü eylemin sonucu veya etkisini ifade eder. Bu çok “tuhaf” bir kodlamadır, öyle ki bazı dilbilimciler bunun görünüş olmasından bile kuşkulandır (Comrie 1976:52). Perfect’in “tuhafılığı” nedir acaba?

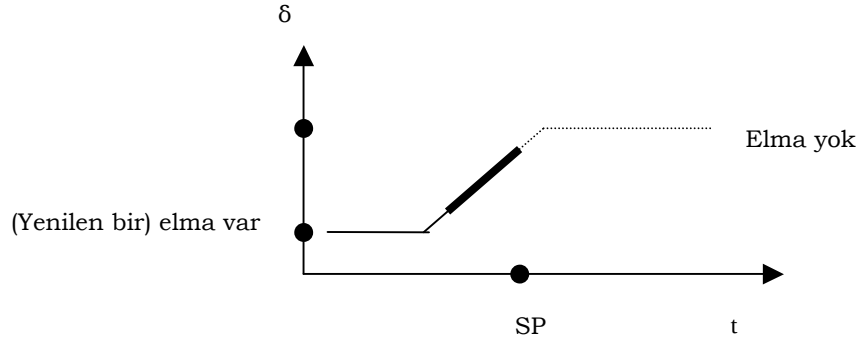
Croft (2000)’de önerilen şemayla “sonuç”un iç yüzünü gösterebiliriz. *To eat an apple* ile *bir elma ye-* tamamen aynı gönderimsel anlamı kodlar. “(yenilen bir) elma var(dı)” ve “elma yok (kalmadı)” elmanın durumlarını (δ) ifade eder. Zaman ekseninde (t) durumun sürmesini görebiliriz. Durumun δ ekseninde bir nokta şeklinde yansıtılması durumun korunması anlamına gelir. Farklı iki durumun δ ekseninde iki yansıması bulunur. Eğri, *to eat an apple/bir elma ye-* olayının gönderimsel anlamını gösterir. Olay, ACC türünde, [+Dyn] [+Dur] [+Telic] [+Result] özelliklerine sahip, sürerli ve sınırlı olduğu için zaman eksenine bir sınırlı eğri olarak yansır, durumun değişmesi sözkonusu olduğu için durum ekseninde de bir sınırlı doğru olarak kendisini gösterir. Zaman ve Bakış Açısı uygulanmadığı için olay ne zeminlidir ne de bir kısmı görüntülenmiştir.

Şema 2-2: *to eat an apple / bir elma ye-*

Şimdi *She's eating an apple/Bir elma yiyor* olayını çözümlemeye geçelim (Şema 2-3). Sürmekte olan bir olay başlangıç noktasını gerektirir, bu nedenle eğrinin ilk kısmı normal çizgiyle gösterilmiştir, yani biz gerektirim anlamını şemada böyle gösteririz. Olayın içinde bulunduğu gerçek (realis) kip kapsamında “(yenilen bir) elma var(dı)” da gerektirim anlamı sayılır. Eğride siyah kısım, olayın Bitmemişlik (burada İlerlemeli) bakış açısında görüntüleneni gösterir. Eğrinin son kısmı ve olayın sonucu (“elma yok”) gerektirim dahilinde olmadığı için, başka deyişle, Bitmemişlik bakış açısında görüntülenmediği için noktalı çizgiyle gösterilir.

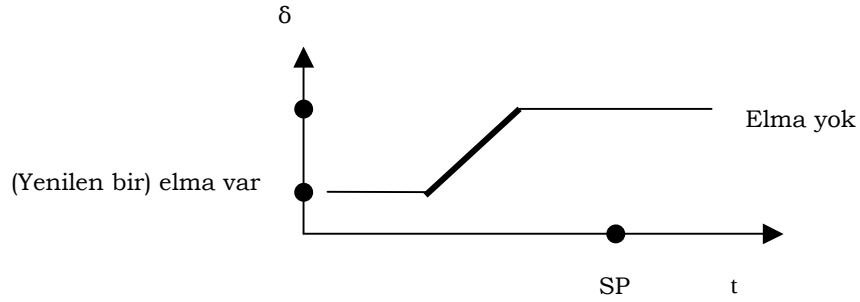
Şema 2-3: *Bir elma yiyor./ She's eating an apple.*

Bitmişlik bakış açısında olayın görüntülenmesi şema 2-4'te gösterilmiştir. Bitmişlik görünüşüyle olaya bir bütün olarak bakılır. ACC gibi gönderimsel anlamında bitiş noktası kodlanmış bir olay için Bitmişlik, bitiş noktasına varılmış olduğunu ifade eder ve dolayısıyla son durumun gerçekleştirilmesi de gerektirim yorumuna dahil edilir. Bitmemişlik görünüşüne kıyasla olayın bir kısmı değil bütünü

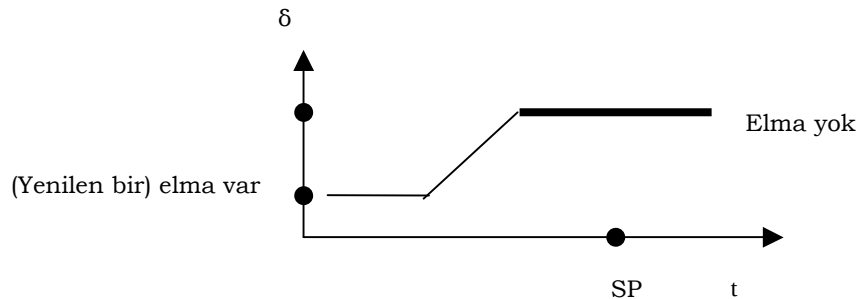
görüntülenmiş/odaklanmış bulunur. Bakış açılarının neden olduğu bir diğer fark ise biri son durumu gerektirmezken diğerinin bunu gerektirmesidir. Burada vurgulanmak gereken şey şudur: İster *Mary ate an apple* isterse *Bir elma yedi* olsun son durumdaki “elma yok” gönderimsel değil gerektirim olarak yorumlanmalıdır.

图 2-4: *Mary ate an apple./ Bir elma yedi.*

Şema 2-5 İngilizce (şimdiki zaman) Perfect görünüşünün işlevini göstermiştir. Perfect’in “tuhafılığı”, olayın gönderimsel anlamı eğriyle ifade edilirken görüntülenen kısmın olayın gerektirim anlamını yani son durumunu karşılamasıdır. 2-4 ve 2-5 şemalarını karşılaştırdığımızda şu sonuca varabiliriz: Türkçe *-DI* belirtisi İngilizce *have -en* yapısının işlevini üstlenebilmesine rağmen bunu farklı bir mekanizma ile gerçekleştirir: *have -en* yapısının gönderimsel anlamı *-DI*’nın gerektirim anlamına denk gelir, yani *-DI*’nın Perfect değil Bitmişlik belirtisi olarak kabul edilmesi gerekir.

Şema 2-5: *She has eaten the apple.*

Yavaş (1980) da Bitmişlik'in sonuç/etki anlamını bağlam gerektirimi (conversationally implicated) olarak görür, ancak –DI/-ydI ayrımı yapılmadan her ikisi de Geçmiş Zaman adı altında incelenmiştir.

2.2 Temel Olaylar

Uygun bir takım anlamsal ölçütleri belirledikten sonra şimdi sıra bu ölçütlere dayanarak sözlüksel düzlemde bir olay sınıflandırmasına gelmiştir. Sınıflandırmanın temel olması gereğinden dolayı, öncelikle “olay türünü değiştirebilecek herhangi etkenden temizlenmiş” (X & M: 52) “yansız bağlam” (neutral context) tespit etmek gerekir. Hemen belirtelim ki bu tasvir yansız bağlamın tanımı değil sadece onu tespit etmek için gereken ilke niteliğindedir. X&M'in İngilizce için sıraladığı yansız bağlam ilkeleri ışığında Türkçe için şu özellikleri gözönünde tutmalıyız: Yansız bağlamlarda:

1) Zaman, Geçmiş-Dışı Zamandır. Yüklem “eylem kökeni + -DI / -mİş / -(I)yor / -(y)AcAk / -(A/I)r + -Ø + kişi uyum ekleri” yapısına sahiptir. Geçmiş-Dışı (ya da Şimdiki-Gelecek) Zaman için bkz. 5.2.2.2.

2) Eylemin nesnesi özgül değildir, sayı tamamlayıcısı yoktur ve ancak gereken durumlarda (yani eylem geçişliken) tümcede bulunur. Bu ilkeye göre *Ali ağla-*, *Ali mektup yaz-* yansızken *Ali mektubu yaz-* ve *Ali bir mektup yaz-* yansız değildir.

3) Bakış Açısı eylem için belirtisiz (unmarked) olmalıdır. Örneğin, SEM olayı için Bitmişlik bakış açısı (-DI) tercih edilir çünkü Bitmemişlik bakış açısı -(I)yor) tekrarlı okumaya yol açar; STA olayı için Bitmemişlik bakış açısı yeğlenir çünkü Bitmişlik başlama (inceptive) okumasına neden olabilir; ACT olayı için Bitmemişlik seçilir, ACC olayı için bir sınırlama konmaz, ACH olayı içinse Bitmişlik tercih edilir çünkü Bitmemişlik hazırlayıcı (preliminary) okumayı getirir.

Toparlayacak olursak, yukarıdaki tercihlerin tespitinde olay türünü değiştirmeden onun incelenmesini kolaylaştırmak düşüncesi etkilidir. Bu tercihler, diğer bakış açılarını gözardı etmek anlamına gelmez, nitekim bu çalışmanın ilerleyen kısımlarda bakış açısıyla olay türü arasındaki etkileşim üzerinde durulacaktır.

2.2.1 ACC, ACH ve SEM

Bu çalışmada ACC/ACH ayrımının Smith (1997)'den ayrılan bir yanı yoktur, yani paylaştıkları anlamsal özellikler dışında ACC olayı sürerliyken ([+Dur]) ACH sürerli değildir ([−Dur]). X&M'den farklı olarak, hem ACC hem de ACH'nin [+Result] özelliğine sahip olduğu kanaatindeyiz. [±Result] özelliğinin işlevi SEM olayını ayırdetmektir: Bitmişlik bakış açısında ACC ve ACH sonucun gerçekleştirilmesini gerektirir, [−Result] özellikli SEM olayı ise bu anlamdan yoksun kalır.

Smith (1997)'den farklı olarak, X&M'in SEM olayının bitişi ([+telic]) olduğu görüşüne katılmaktayız. Böylece Bitmemişlik (İlerlemeli) bakış açısında SEM'in sürdüğü yerine tekrarlandığı biçiminde yorumlanması olgusunu açıklayabiliriz. Bu

olguyu ismin sayılabilirliği/sayılamazlığı olgusuna benzetebiliriz.

2.2.2 STA ve ACT

STA, zaman çizgisinde yayılabilen, değişikliğe uğramayan, doğal bitiş noktası olmayan ve sonuç getirmeyen durağan bir olay türüdür. Sistematik işlevsel dilbilgisi kuramı (Halliday 2000; Thompson 2000) çerçevesinde kavramsal işlevlerin sınıflandırılması ve bilişsel dilbilimin kavram şemaları kuramı (Cheng 2006) ışığında, STA olaylarını aşağıdaki sınıflara ayırabiliriz.

Özellik belirten STA olayları:

- 1) a. Ali öğretmen.
b. 1947 yılında İsmet İnönü Cumhurbaşkanıdır.
- 2) a. Ali uzun boylu.
b. Ali çok yorgun.
- 3) a. Aramızdaki düşmanlık hep o köpeklerin yüzünden.
b. Ben evdeyim.

Uzamsal ilişki belirten STA olayları:

- 4) a. Kitap masada.
b. Masada bir kitap var.

İyelik ilişkisi belirten STA olayları:

- 5) a. Bu kitap senin.
b. Bu sana ait.
c. Bir sürü erkek başarısını ilk karısına borçludur, ikinci karısını da

başarısına.

d. Otelin üç girişi var.

STA sınıfında olan ruhsal/psikolojik durum belirten ve sistematik işlevsel dilbilgisinde “psikolojik süreç” (mental process) adı altında incelenen durağan olaylar, biliş (cognition), algılayış (perception) ve duygu (affection) olarak üçe ayrılır, dilbilgisel eğretileme (grammatical metaphor) yoluyla kodlanan bu olaylar aynen özellik, uzamsal ve iyelik ilişkileri belirtebilir. Örneğin:

6) a. Direktiflerimi tekrar et bakayım, aklında mı? (uzamsal ilişki; bilişsel)

b. Ben [[ileriki toplumun çok değişik bir toplum olacağı]
kanaatindeğim.(uzamsal ilişki; bilişsel)

c. Şimdi aklım fikrim, düşün için yapılacak hazırlıklarda. (uzamsal ilişki; bilişsel)

d. Olup bitenler bir düş gibi geliyordu bana. (uzamsal ilişki; bilişsel)

e. Darbeden daha önce haberim yoktu. (iyelik ilişkisi; bilişsel)

7) a. O sırada yaşlı adam, derin bir umutsuzluk içindeydi. (uzamsal ilişki; duygu)

b. Ne olduğu bilinmeyen bu hâller karşısında Eskişehir halkı da telâşlı ve heyecanlı. (özellik; duygu)

8) a. Görünürde ne çiçek, ne de bir ayna vardı. (uzamsal ilişki; algılayış)

b. Onun ciddiliği yalnızca görünüşünde midir? (uzamsal ilişki; algılayış)

psikolojik STA olayları eylemle kodlanabilir, örneğin:

9) a. Çin'in özellikle Afrika ülkelerindeki etkisini çok iyi biliyoruz.

b. Babasından nefret ediyor.

Diğer STA olaylarının da eylemle kodlanması mümkündür, karşılaştıralım:

10) a. Bey evlerinden birinin duvarında, camlı, çerçeveli bir mektup asılıdır.

b. Bu kolyenin ucuna oldukça kaba çizilmiş iki insan portresi asılmıştı.

11) a. Pankartlarda şunlar yazılıydı: [...]

b. Otoyolun girişinde 22 yazıyordu [ve ben de bu hıza uymak istedim!]

12) a. Ova, sık ormanlarla çevrili.

b. Hanın çevresi, omuz yüksekliğinde, çepeçevre bir duvarla çevrilmişti.

STA olayları SLS (parçalı-düzeydeki durum, stage-level states) ve ILS (bütüncül-düzeydeki durum, individual-level states) olmak üzere iki sınıfa ayrılabilir (Carlson 1977, 1981; X&M). SLS geçici, şartlı durum/özellik gösterirken ILS içkin, temelli ve genel olarak zamansal/uzamsal değişikliklere bağlı olmayan durum/özelliktir (X&M:57). STA'nın ikiye ayrılmasının bilişsel açıdan nedenleri olması bir yana dilin yüzey kodlamasındaki farklı davranışlar bu ayırmanın yerinde olduğunu da kanıtlar. Özellikle bütüncül-düzeydeki STA olayları varlığın içkin, temelli ve “zamansız” özelliklerini belirttiği için Bitmemişlik (İlerlemeli) bakış açısıyla uyumsuzdur (Carlson 1977: 446). Böyle olmakla beraber, belirli şartlara bağlı veya görece sınırlı sürede geçerli olan durum/özellikler için bu uyum sınırlaması ortadan kalkabilir (Comrie 1976: 36; Lyons 1977: 717). Örnek 13'te

görüldüğü gibi, 13a Max'ın içkin özelliğini ifade ederken 13b de onun geçici nitelikteki davranışını gösterir. Bu gibi geçicilik ve kısa sürerlik İngilizcede İlerlemeli görünüşüyle kodlanır:

13) a. Max is a fool.

b. Max is being a fool. (X&M aktaran Carlson 1977: 448)

İngilizceden farklı olarak genellikle [sıfat i-] yapısıyla kodlanan ILS'lar sözlüksel eylemle ACT türüne dönüştürülebilir, [sıfat-lık yap-/et-] ve [sıfat davran-] sıkça kullanılan yapılardandır, karşılaştıralım:

14) a. Siz ikiniz de aptalsınız.(ILS)

b. Sokağa çıkmakla ne kadar aptallık ettim, yahu...

15) a. Biz bilime saygısız değiliz.(ILS)

b. Üç kardeş, elçilere karşı bile saygısız davranıyorlar[dı].

c. Ben [de] ona hiçbir zaman saygısızlık yapmadım.

16) a. Stendhal, küçük olayları arayan bir gerçekçidir.(ILS)

b. Biraz gerçekçi davrandım [ama kusura bakma].

Birçok ulamlarda olduğu gibi STA da öntip özelliklerini gösterir. Bazı STA'lar tipik ILS'tır (örneğin 17a'daki "alkolik"), bazıları ise o kadar "tipik" değildir ve dolayısıyla ILS olduğu gibi SLS de olabilir (örneğin 17a'daki "sinirli" ILS belirtirken b'de SLS'tır).

17) a. Bu bayanın babası da alkolik ve sinirliydi.(ILS)

b. Evet, şu anda sinirliyim; ama nedenini kendim de bilmiyorum.(SLS)

c. Okula alkollü/*alkolik gidince açığa alındı.

X&M'e göre ILS/SLS ayrımı durum eylemi/emir kipi uyumunu açıklayabilir niteliktedir ("The ILS/SLS distinction also explains why some state verbs can occur in imperatives while others cannot.") (59). Buna kuşkuyla bakmaktayız, çünkü 1) STA'lar ILS'tan SLS'a kadar uzanan hiyerarşik bir özellik gösterdiği için durum/özellik belirten eylem/isim/sıfatları net bir biçimde kümelere ayırmak güçtür; 2) Emir kipi daha çok istemlilik/kılcılık (ergativity) kavramıyla ilişkilidir, başka deyişle ancak [+kontrol] özelliğe sahip STA (ve ACT) olayları emir kipiyle uyum sağlayabilir. Örneğin, hasta olup olmaması insanın elinde olmadığı için 18 ancak bir deyimsel kullanım olarak yorumlanabilir; 19a ILS türündeyken, 19b bir SLS olaydır, "sakın"ın emir kipinde kullanılabilmesi, ILS/SLS olmasıyla alakalı değil, sözkonusu ruhsal durumun insanın elinde olması ([+kontrol]) nedeniyledir.

18) Hasta ol benim için, öleyim senin için.

19) a. Baba Mehmet Sadık Bey, kendi halinde, sessiz sakin bir insandır.(ILS)

b. Bak, hava ne kadar da sakin.(SLT)

c. Bir an sakın olunuz, Werther!

ILS/SLS ayrımına 4.3'te tekrar dönülecektir.

2.2.1'de bahsedildiği üzere devingenlik (dynamicity) ölçütü bir paradoks gibidir.

Bazı durumda devingenlik konusunda karar vermek zordur. Örneğin "sleep" genellikle bir ACT türü olarak görülür, ama onu STA sınıfına ayıranlar da az değildir

(X&M 2004: 57). “sleep” ile benzer durumda olan eylemler arasında *tut-*, *uzan-*, *yat-*, *otur-*, *uyu-*, *çömel-*, *giy-* gibi sözcükler de vardır. Bunların çoğu poz/duruş belirten eylemlerdir (-DA *yat-/otur-* gibi), Givón bunları STA grubuna ayırır (2001: 288). Dowty (1979), Yavaş (1980: 117), Göksel & Kerslake (2005: 334), Cheng (2006: 133) vd. araştırmacılar da aynı görüştedir. Johanson (1999) da bu tür eylemlerin ”tuhaflığını” farketmiş, ACH (“finittransformative”) ve ACT (“nontransformative”) olaylarının özelliklerini taşıdıkları için (örneğin *tut=grasp/hold*, *uyu=fall asleep/sleep*, *otur=sit down/sit vs.*) bir tek sınıfa ayrılmasının yanlış olduğunu belirtmiştir.

Biz *uyu-* gibi eylemleri ACT grubuna ayırmayı tercih etmekteyiz. İlk olarak, bu eylemlerin Bitmemişlik (İlerlemeli) bakış açısındaki yorumunun STA eylemlerinden (*uyuyor-biliyor*) farklı olduğu kolay sezilebilen bir gerçektir ve do-testinden geçebildikleri için STA olmadıkları da açıktır (Ne yapıyor? *Uyuyor/*...beğeniyor.*). İkinci olarak ise ACH yorumu bir gerçek olmasına rağmen bu, sözkonusu eylemlerin belirtili (marked) kullanışı sayılır çünkü buna izin veren bağlamlar nispeten azdır, örneğin:

20) a. Ali saat beşte uyudu. (Bitmişlik, ACH)

b. Ali beş saat uyudu. (Bitmişlik, ACT)

c. Ali uyuyor. (Bitmemişlik/İlerlemeli, ACT)

d. Ali her gün (beş saat) uyuyor. (Bitmemişlik/Habitual, ACT)

Bu örneklerden anlaşılacağı gibi ACT daha az belirtili (less marked) olduğu için

uyu- gibi eylemlerin daha tipik özelliği sayılır. Hemen şunu belirtelim ki, ACT türündeki eylemlere bir ulam olarak baktığımızda *uyu-* gibi eylemlerin bu kez ACH ile ACT arası marjinal bir yer aldığını söyleyebiliriz. Karşılaştıralım:

21) a. Üniformamı giydim ve çok beğendim. (Bitmişlik, ACH⁸)

b. Bu adamın nesini beğeniyorsun? (Bitmemişlik-Continuous-İlerlemesiz)

c. Ben yoruldum, çamaşırları artık sen yıka! (Bitmişlik, ACH)

d. [... ama] siz pek çabuk yoruluyorsunuz. (Bitmemişlik-Habitual)

22) a. [Özal'ın sanki,] 'işte sen de uyudun' [dercesine bana baktığını farkettim].(Bitmişlik, ACH)

b. Kartopu mışıl mışıl uyuyordu.(Bitmemişlik-İlerlemeli)

23) a. Çocuk ağladı. (Bitmişlik, olayın bütünü)

b. Çocuk ağlıyor. (Bitmemişlik/İlerlemeli, sürmekte olan olay, olayın kısmı)

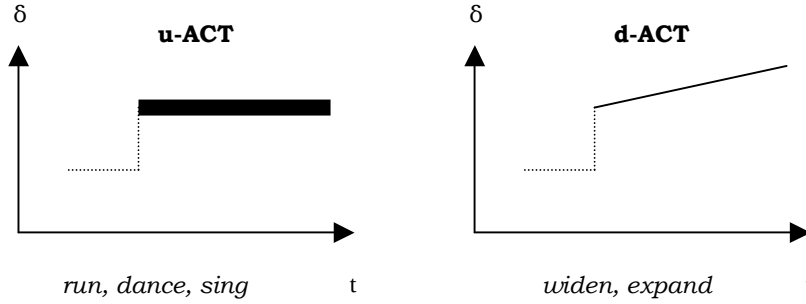
Tipik STA eylemleriyle karşılaştırıldığında *uyu-* eyleminin STA'nın bazı özelliklerine sahip olduğunu farkedebiliriz. STA eylemi Bitmişlik bakış açısında duruma girilmiş olduğunu belirtir (21a, 21c), *uyu-*'ın Bitmişlik'i de edimin başladığını gösterir (22a), bu yorum STA'ya paralel bir özellik gösterirken tipik ACT olayından farklıdır: ACT olayı (23a) Bitmişlik bakış açısı altında olayın başladığını değil olayın bütününe ifade eder. Ancak *uyu-*'ın STA eylemlerinden ayrılan özellikleri de vardır. Şimdiye kadar yaptığımız karşılaştırmaları aşağıdaki tabloda toplayabiliriz.

⁸ Alanyazında “inception” olarak bilinir.

Tablo 2-7: STA/ACT eylemleri

Bakış Açısı	STA eylemleri	ACT eylemleri	
	beğen-/yorul-	uyu-	ağla-
Bitmişlik	ACH: Duruma giriş	ACH: Edimin başlaması	Edimin bütünü
Bitmemişlik	Habitual okuma	İlerlemeli okuma	İlerlemeli okuma

Tipik ACT olayları devingenlik, sürerlik, bitişlilik özelliklerine sahiptir. Olayın getirebileceği sonuç niteliklerine göre ACT olayları u-ACT ve d-ACT olarak ikiye ayrılabilir (bkz. Not 5). u-ACT olayları (*ağla-, koş-, yürü-, dans et-, şarkı söyle- vb*) doğal bitiş noktasından yoksundur ve herhangi bir sonuca yol açamaz; d-ACT olaylarında ise eylemin üyesi belirli durum değişikliğine uğrarken doğal bitiş noktasından yoksundur, *yüksel-, genişle- vb*. Aşağıdaki şemalarla karşılaştıralım:

ACT olaylarının uygun şartlar altında ACC olayına dönüşmesi olgusu 2.4'te incelenecektir.

STA ile ACT arasında net bir çizgi çizmek bazen zordur, onun için dilbilgisel benzetme yoluyla (Halliday 2000) edim anlamları durum kodlamalarıyla ifade edilebilir, örneğin:

24) a. Artık Medya ve İçeriğin doğal sahibi de arkamızda!(bizi destekliyor)

b. Ev halkı derin uykudaydı.(uyuyorlardı.)

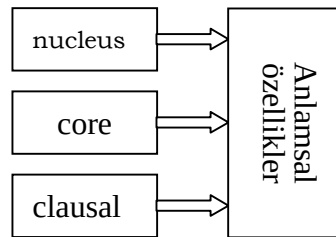
c. Kocam uzun zamandır gezide.

Aynı mantıkla edim olayları bazı şartlar altında durum belirtebilir, bkz. 2.4.1. ⁹

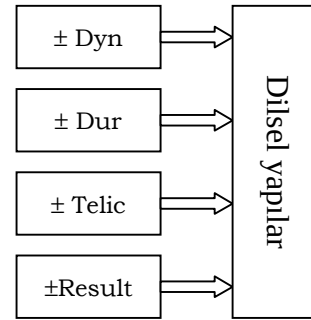
2.3 Türemiş Olaylar

Olay türleri değişikliğe uğrar. Temel olaylardan belirli şartların etkisi altında yeni olaylar türetilir. Bu yeni olaylara türemiş olaylar adı verilir. Temel olaylar ikili anlamsal özelliklere dayanarak sınıflara ayrıldığına göre olay türünün değişmesi de, beklendiği gibi bu özelliklerin değişmesine bağlıdır. X&M, dilin biçimlerinden başlayarak anlamsal özelliklere getirdikleri değişikliği incelemiştir. Olay türü değişmesindeki kritik rolü anlamsal özellikler oynadığına göre biz X&M'inkinin tersine bu olguyu araştırmayı tercih etmekteyiz, kısacası, sözkonusu özelliklerden hareket ederek bunların değişmesine yol açabilecek dilsel yapıları tespitte çalışacağız.

X&M'in Modeli

Bizim Modelimiz

Böyle bir modelin seçiminin altında, sadece anlamsal özellikleri olay türü için belirleyici ve dolayısıyla daha temel görmemiz ve bunlardan hareket eden bir modelin olayların türeme incelemelerinde daha kolay uygulanabilmesi değil,

⁹ Durağanlıktan devingenliğe kadar uzanan şöyle bir hiyerarşi bulunduğunu söyleyebiliriz: SEM → ACH → ACC → ACT → STA. örneğin: öksür- → var-/(saat beşte) uyu- → (beş metre) yüksel-/bir mektup yaz- → yüksel-/mektup yaz-→beğen-. Bakış açısı görünüşünü hesaba kattığımızda bu hiyerarşik ilişkiyi daha açık görebiliriz.

aşağıdaki iki neden de yatmaktadır:

(1) Bizim özellikler takımımız X&M'inkinden farklıdır. X&M geleneksel [$\pm$ Telic] özelliğini biri zamansal sınırlılık ([$\pm$ bounded]) diğeri uzamsal sınırlılık ([$\pm$ Telic]) olmak üzere ikiye ayırır ve uzamsal sınırlılığın daha temel olduğunu savunur. Biz de uzamsal/zamansal ayırım yapmadan geleneksel anlamda [$\pm$ Telic] özelliğini benimseriz. Nasıl uzamsal sınırlılık zamansal sınırlılığı gerektirirse bunun tersi de geçerlidir. Hatta – X&M'e karşı çıkarak – olay görünüşü yorumlanmasında zamansal sınırlılığın uzamsal sınırlılıktan daha temel olabileceğini savunmaktayız. Çünkü uzamsal bitiş noktası olan olaylar (*okula kadar yürü-* gibi) mutlak zamansal bitiş noktasına sahipken zamansal sınırlı olaylarda (*öksür-* gibi SEM olayları) uzamsal bitiş noktası sözkonusu olmayabilir. Anlamsal özellikler konusunda X&M'den ayrılan bir diğerk yanımız, ACC olayının [+Result] özellikli olduğu kanaatimizdir. Bu noktada X&M'in olay görünüşüyle bakış açısı görünüşü arasındaki hudutu bulanıklaştırdığı kanaatindeyiz. Örneğin *build a house* tipik bir ACC olayıdır ([+telic][+result]), *John built a house*'te bu özellikleri kabul ederken *John is building a house*'a gelince reddetmek yanlıştır. Başka deyişle, olayın zamansal yapısı onun içkin özelliğidir, bakış açısı görünüşü sadece görüntüleme tarzını değiştirir, olayın içkin zaman yapısını değil. Teşbihte hata olmaz, nehrin sadece bir kısmını görüyoruz diye kaynağının ve denize girişinin mevcudiyetini inkar edemeyiz.

(2) X&M'in ağırlığı Çincecedir. Olayın türemesine neden olan sözdizimsel yapılarda Türkçeyle Çince arasında bir paralellik sözkonusu değildir.

Olay türünün maruz kaldığı etkileri iki türde inceleyebiliriz: 1) Özgül bir olayın bir ya da daha fazla anlamsal özelliğinin değişmesi sonucu başka bir olaya dönüşmesi; 2) Olayın tekrarlanması (çoğullanması). Örneğin:

1) a. yürü- (ACT) → okula kadar yürü- (ACC)

b. yürü-(ACT) → iki saat yürü- (ACC)

2) a. Kılavuzum anlamlı anlamlı göz kırptı.

b. “Kusura bakmayın... Kadındır!” demek ister gibi bize göz kırpyordu.

c. Ali çok göz kırpar.

1a’da PP öbeğiyle (*okula kadar*), *yürü-* olayının (uzamsal) sınırı belirlenmiş olur, böylelikle *yürü-*’in bitişlilik özelliği [-telic]’ten [+telic]’e dönüştürülmüş olur; *yürü-*’in sözlük-anlambilimsel nitelikleri gereği bitişlilik, beraberinde sonucu da getirir, bu da Smith (1997)’de sıralanan yol/hedef türündeki sonuçtur. Toparlayacak olursak, ACT olayı *yürü-* ([+Dyn] [+Dur] [-Telic] [-Result]) ACC olayına dönüştürülmüş olur: *okula kadar yürü-* ([+Dyn] [+Dur] [+Telic] [+Result]).

2’deki *göz kırp-* tipik bir SEM olayıdır. Bitmişlik bakış açısında (2a) da özgül bir tek olay (yani bir kez kırp-) olarak yorumlanması mümkündür. Bitmemişlik (İlerlemeli) bakış açısında ise (2b) olayın tekrarlanması yorumu ortaya çıkmış olur. Bitmemişlik (Habitual) bakış açısında (2c) yine olayın tekrarlanmakta olduğu anlaşılır.

Esasına bakacak olursak 2’deki örneklerde olay türü değişmesi sözkonusu

değildir. 1 ile 2 arasındaki fark, morfolojideki üretim (derivation) /çekim (inflection) işlemlerinin sözcük kökenine olan etkisine paraleldir diyebiliriz. Örneğin, *çocuksu* ve *çocuklar* sözcüklerinde köken ile anlamsal bağlantı korunurken ilkinde onun anlamsal özellikleri ([+insan][–yetişkin]) ve (bu örnek için) sözcük ulamı (isim→sıfat) değişmiştir, oysa ikincisinde böyle bir etki yoktur. Bu konu, Bakış Açısı Görünüşü tartışılırken incelenecektir.

Olay türünün anlamsal özellikleri arasında aşağıdaki tek yönlü gerektirim ilişkileri bulunur:

Tablo 2-8: Tek Yönlü Gerektirim İlişkileri
(Tablo 2-5’ten alınmıştır)

NO.	Olası Olay Türü		
4	–Dyn⇒	+Dur	STA
5	–Dyn⇒	–Telic	STA
6	–Dyn⇒	–Result	STA
10	–Dur⇒	+Dyn	ACH, SEM
11	–Dur⇒	+Telic	ACH, SEM
13	+Telic⇒	+Dyn	ACH, ACC, SEM
17	–Telic⇒	+Dur	STA, ACT
18	+Result⇒	+Dyn	ACC, ACH

Bu gerektirim ilişkileri gereği, olayın bir özelliği belirli bir sözdizimsel işlemin etkisi altında değişikliğe uğradığında bu olayın başka bir olaya dönüşebileceği beklenir. Dolayısıyla anlamsal özellikleri değiştirebilecek yapısal etkenleri tespit etmek gerekir ve olay türü değişmesinin “*sözdizimsel yapılar ⇒ olayın anlamsal özelliği A (⇒ olayın anlamsal özelliği B...) “ biçiminde özetlenebilecek bir mekanizma ile belirlendiği sonucuna varılır.*

2.3.1 [$\pm$ Dyn] Özelliğini Etkileyen Etkenler

[+Dyn] özellikli olaylar şunlardır: ACC, ACH, u-ACT, d-ACT ve SEM;

[−Dyn] özellikli olay da STA’dır.

[+Dyn] herhangi bir özellik gerektirmez. [−Dyn] [+Dyn]’e dönüştürüldüğünde

diğer özellikler değişikliğe uğramaz, böylece elde edilen türemiş olay u-ACT’tır:

Olay Türü	[$\pm$ dyn]	[$\pm$ dur]	[$\pm$ telic]	[$\pm$ result]		[$\pm$ dyn]	[$\pm$ dur]	[$\pm$ telic]	[$\pm$ result]	Olay Türü
STA	−	+	−	−	→	+	+	−	−	u-ACT

[−Dyn] özelliği, [+Dur], [−Telic] ve [−Result] özelliklerini gerektirir,

[+Dyn][−Dyn]’e dönüştürüldüğünde sözkonusu özellikler yukarıdaki değerleri

alırlar:

Olay Türü	[$\pm$ dyn]	[$\pm$ dur]	[$\pm$ telic]	[$\pm$ result]		[$\pm$ dyn]	[$\pm$ dur]	[$\pm$ telic]	[$\pm$ result]	Olay Türü
ACC	+	+	+	+						
ACH	+	−	+	+						
u-ACT	+	+	−	−	→	−	+	−	−	STA
d-ACT	+	+	−	+						
SEM	+	−	+	−						

Öncelikle [+Dyn]’in [−Dyn]’e dönüşmesi olguları inceleyelim. Devingen

olaylar (ACT, SEM, ACC ve ACH), böyle bir değişime uğradıktan sonra STA

olayına dönüştürülür. Örneğin:

1) a. Eve vardım.(ACH)

b. Bu sokak Elhamra'nın dış duvarına varıyordu.(ACH→STA)

2) a. Kamyon karanlık bir vadiden geçiyordu.(ACC)

- b. Elektrik kablolarının hepsi tavandan geçiyor.(ACC→STA)
- c. Yol bazen nehri izliyor, bazen de ormanın içinden geçiyor.(ACT→STA;
ACC→STA)
- 3) a. Eve dönünce karanlığa gömülü kocaman yatağına uzandı.(ACC)
- b. Onun ayaklarının ucunda da yiğit Loyko Zobar uzanıyor.(ACT)
- c. Kar gibi ak sakalı göbeğine kadar uzanıyor.(ACC→STA)
- d. Altımızda masmavi, ısıllı Akdeniz uzanıyor.(u-ACT→STA)
- 4) a. Gelen geçen faltaşı gibi gözlerle okula bakıyor. (u-ACT)
- b. 16. yy da kurularak genişleyen Harem Dairesi pencereleri tümüyle Haliç'e
bakıyor.(u-ACT→STA)
- 5) a. [Rüzgâr uğulduyor,] karlar döne döne havaya yükseliyordu.(d-ACT)
- b. Kentin kuzey bölgesinde Avrupa tipi evler yükseliyor. (d-ACT→STA)
- c. İki yanı ağaçlı geniş bir yol kıvrıla kıvrıla yükseliyordu. (d-ACT→STA)
- d. Yol birdenbire darlaşıyordu. (d-ACT→STA)

1b, 2b-c, 3c-d, 4b, 5b-d örneklerini incelediğimizde, eylemin dış üyesinin (öznesinin) [$\pm$ canlı/ $\pm$ animate] özelliğinin olayın [$\pm$ Dyn] özelliğini belirlemekte kritik bir rol oynadığı görülür: Eylemin dış üyesi [$-$ canlı] iken eylemin devingenlik özelliği [$-$ Dyn] haline gelir ve özellikler arası gerektirim ilişkilerinin etkisiyle ortaya durağan bir olay (yani STA) çıkar.

Hemen belirtelim ki, 2a, 5a'da dış üyeler (kamyon, karlar) da [$-$ canlı]dır ama devingen olay durağan olaya dönüşmemiştir. Bunun nedeni nedir? Bu soruyu

pekiştirmek için aşağıdaki örnekleri de eklemek mümkündür:

- 6) a. Rüzgâr şapkanı uçurdu.(ACH)
- b. Bak dışarda yağmur yağıyor.(ACT)
- c. Sancaklar dalgalanıyordu.(ACT)

Bu örnekleri yakından incelediğimizde 2a, 5a'nın yanı sıra 6'da dış üyelerin hepsi dolaysız ya da dolaylı olarak devingen etkenlerin etkisi altındadır, başka deyişle olayın belirli enerji girdisine maruzdur.

Şimdiye kadar yaptığımız incelemeler ışığında şu ara sonuca varabiliriz:
Herhangi bir devingen etken olmadıkça cansız bir dış üyeli olaylar STA'dır.

Durağan olaylar sözlük-anlambilimsel araçlarla devingenlik kazanabilir:

- 8) tasla-
 - a. Sen daima akıllılık, politika, bilginlik taslarsın.
 - b. Sonra büyüklik taslayarak gitmekte serbest olduğumuzu söylüyorsun.
 - c. Bazıları onun gözüne girmek için dindarlık tasladılar.
 - d. İnanınız, amacım, yiğitlik taslamak değildi.
 - e. Evimde efendilik mi taslamaya başladı?

- 9) takın-
 - a. Bunu söylerken gizemli bir hava takınmıştı.
 - b. Sana yardım edeyim mi, dedi en sevimli halini takınarak.

- 10) vur-

a. Tilki işi kurnazlığına vurarak “[...]” demiş.

b. [...] kendimi haytallığa vurmaktan korkuyordum.

c. Beni kurtaracak olan tek bir şey vardı; o da işi boşverciliğe vurmaktı.

Öte yandan *-lık yap-/et-, (sıfat) davran-* gibi yapılar da bulunmaktadır, bkz:

2.3.2 örnek 14-16.

2.3.2 [±Dur] Özelliğini Etkileyen Etkenler

Sürerli ([+Dur]) olaylar ACC, ACT ve STA’dan oluşur, sürersiz ([−Dur]) olaylar

ACH ve SEM’dir.

[+Dur] herhangi bir özellik gerektirmez. [−Dur]’den [+Dur]’e dönüşüm

olduğunda olası türemiş olaylar şunlardır:

Temel	[±dyn]	[±dur]	[±telic]	[±result]		[±dyn]	[±dur]	[±telic]	[±result]	Türemiş
ACH	+	−	+	+	→	+	+	+	+	ACC
SEM	+	−	+	−	→	+	+	+	−	?

[−Dur]’in gerektirdiği özellikler arasında [+Dyn] ve [+Telic] bulunur,

[+Dur]’den [−Dur]’e dönüşüm olduğunda olası yeni olaylar şunlardır:

Telme	[±dyn]	[±dur]	[±telic]	[±result]		[±dyn]	[±dur]	[±telic]	[±result]	Türemiş
ACC	+	+	+	+	→	+	−	+	+	ACH
u-ACT	+	+	−	−	→	+	−	+	−	SEM
d-ACT	+	+	−	+	→	+	−	+	+	ACH
STA	−	+	−	−	→	+	−	+	−	SEM

Kısa zaman dilimi belirten belirteçler olayın [+Dur] özelliğini [−Dur]’e

dönüştürebilir mi? Şu örneklerle bir göz atalım:

1) a. [...] bir dikişte yuvarladı şarabı. (ACC)

- b. Anahtarı soktu kapıya ve *bir çevirişte* açtı kilitli olmayan kapıyı. (ACH)
- 2) a. Atlar *göz açıp kapayıncaya kadar* koşuluverdi. (ACC)
- b. *Göz açıp kapayıncaya dek* avlu tıklım tıklım doluyor. (d-ACC→ACC)
- 3) a. [...] *bir çırpıda* her şeyi söyleyivermek istiyordu sanki!.. (ACC)
- b. [...] toprak sorunu [...] *bir çırpıda* çözülecek bir sorun değildi. (ACH)

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi kısa süreli belirteçler sadece bitişli ve sonuçlu ([+telic][+result]) olaylarda (ACC ve ACH) kullanılabilir. Bu belirteçler olayın Sürerlik özelliğini değiştirecek yerde çok kısa da olsa belirli bir süre içinde olayın bitiş noktasına varıldığını ve eş zamanlı olarak olayda kodlanan sonucun da elde edildiğini gösterir. Kolayca fark edileceği gibi bu türdeki belirteçlerin aslında ACC ve ACH olaylarının testi olarak kullanılan “in X time” edat öbeklerinden ayrılan pek bir yanı yoktur.

[+Dur]’den [–Dur]’e dönüşümün mümkün olmadığı yukarıdaki örneklerden anlaşılmiş bulunmaktadır. Peki belirli şartlar altında [–Dur]’den [+Dur]’e dönüşüm olabilir mi? Buna açıklık getirebilmek için zaman süresi belirten belirteçleri ve bu işlevle ilgili diğer yapısal etkenleri mercek altına almak gerekir. Bu etkenler sürerli olmayan ([–Dur]) olaylarla (SEM ve ACH) uyumlu mudur? Uyumluyorsa olayın Sürerlik özelliğini [–Dur]’den [+Dur]’e dönüştürebilir mi? Şimdi bu sorulara cevap arayacağız.

Zaman süresi belirteçleri yapısal özelliklerine göre dört türdür: (1) dolaysız

süre belirteçleri, *üç gün, iki saat; saatlerce; iki haftadır; iki ay boyunca* vb. (2) başlangıcı belirlenen belirteçler, *-DAn beri, -(y)All* vb. (3) bitimi belirlenen belirteçler, *şimdiye kadar, saat beşe kadar* vb. ya da (4) her iki uç noktası belirlenen belirteçler, *saat beşten yediye kadar* vb. zaman süresiyle ilgili diğer belirteçler *durmadan, sürerli olarak, yavaş yavaş, giderek* vb.dir.

4) a. Bütün gece öksürdüm. (?: tekrarlı olaylar)

b. Birkaç kez hafifçe öksürdü. (?: tekrarlı olaylar)

5) a. Bir süre akli dengemi kaybettim.(ACH)

b. Kendisi 86 yaşında, bilincini giderek kaybetmeye başladı. (ACH→ACC)

c. Ama işte o andan itibaren sen onun için önemini kaybetmiş olmalısın.(ACH)

d. En az dört yüz yaşındaki buz şelfi, o tarihten bu yana 1715 km² kaybetmiş.(ACH→ACC)

6) [A]damlar birbiri ardınca çamura atlıyorlardı.(ACH→tekrarlı)

Örnek 4 tipik bir SEM olayıdır. Gerek süre belirteci (*bütün gece*) gerekse sıklık belirteci (*birkaç kez*) devreye girdiğinde türemiş olay tekrarlı okumaya yol açar.

5'teki eylem (*kaybet-*) tipik bir ACH eylemidir ve [-Dur] özelliğine sahiptir. 5a'daki belirteç (*bir süre*) eylemin kendisi değil kaybetmiş olma durumuna gönderimde, başka deyişle Bitmişlik bakış açısında olay bir bütün olarak görüntülendiği için onun bitiş noktasına varılmış ve dolayısıyla olayın kodladığı sonuç da elde edilmiş olduğu anlaşılır. Bu örnekte görülen süre belirteci aslında ACH

olayının kendisine değil ACH olayının bitiş noktasına varılmış olmanın gerektirdiği sonuç durumuna uyum gösterir.

5b'ye bakalım. Bilindiği gibi *başla-* sadece sürerli (ya da sürerli olmayan ama tekrarlı) olaylarla uyumludur. Bu örnekteki Sürerlik değişimi belirteç *giderek*'ten kaynaklanır ve Sürerlik [+Dur] olunca ACH olayından bir ACC olayı türemiş olur. 5c, 5a'ya, 5d de 5b'ye benzer.

6'daki [*çamura atla-*] bir ACH olayıdır. Eylemin çoğul dış üyesi (*adamlar*) ve sıra belirten belirteç *birbiri ardınca*'dan bunun tekrarlı bir olay (daha doğrusu olaylar zinciri) olduğu anlaşılır.

5b'ye daha yakından baktığımızda *giderek* ve *başla-* olay türü değişikliğinin nedeni değil sadece bunu gösteren işarettir. Karşılaştıralım:

7) a. Kardeşimin bacanağı, Gölcük'te hanımı ve iki çocuğunu kaybetti.

b. * Kardeşimin bacanağı, Gölcük'te hanımı ve iki çocuğunu giderek kaybetmeye başladı.

Olayın özelliğini etkileyecek kritik nokta iç üyesinin özelliğidir. 5b'de bilincin kaybının bir süre içinde gerçekleşmesi mümkünken can kaybı ise bir anda olup biten olaydır. Bu konuya 2.4.3'te ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

Vendler (1967)'te bir [*sınırı geç-/cross the boarder*] örneğinden bahsedilmiş ve bu olayın niteliğinde karar vermenin zor olduğu söylenmiştir (147: not 9). Öncelikle bu devingen, hedefte bitişli ve Smith (1997) anlamında sonuç içeren bir olaydır, yani

şu özelliklere sahiptir: [+Dyn], [+Telic], [+Result]. Şimdi olayın türüne karar verebilmek Sürelik özelliğine kalmış olur: Olay sürerliyse ([+Dur]) ACC, sürerli değilse ([–Dur]) ACH türündedir.

Biz burada *geç-*'in temel yani uzamsal anlamını incelemekle yetiniyoruz. Yukarıdaki paragrafta olayın türünün Sürelik özelliğine bağlı olduğunu söylemiştik. Sürelik özelliği ise eylemin üyelerinin uzamsal özelliklerine bağlıdır diyebiliriz.

Aşağıdaki şemalarda soldaki şekil eylemin dış üyesini, yani *geçeni*, sağdaki şekil ise eylemin iç üyesini, yani *geçileni*, ifade eder. Anlaşılacağı gibi bazı varlıklar uzamsal özellikleri bakımından bir nokta olarak algılanırken bazıları ise bir çizgi olarak görülmek zorunda kalır. Varlıkların uzamsal özellikleri olduğu kadar (bu örnek için) geçenle geçilen arasındaki karşılıklı uzamsal ilişki de büyük önem taşır.

■ ■ : 8) Adam, polisin yanından geç- (ACH)

■ | : 9) Adam, sınırı geç- (ACH)

■ — : 10) Adam, tünelden geç- (ACC)

— | : 11) Tren/Konvoy, sınırı geç- (ACC)

— ■ : 12) Tren/Konvoy, polisin yanından geç- (ACC)

: 13) Tren/Konvoy, tünelden/vadiden geç- (ACC)

Toparlayacak olursak sürerliği etkileyen etkenler şunlardır:

Süre/sıklık belirteçleri: SEM [–Dur]→tekrarlı olaylar [+Dur] (örnek 4);

Çoğul üyeler (örnek 6), üyelerin uzamsal özellikleri ve aralarındaki uzamsal ilişkiler (8-13), kademeli değişen üyeler (örnek 5b, 5d): ACH [–Dur]→ACC ya da tekrarlı olaylar [+Dur].

2.3.3 [±Telic] Özelliğini Etkileyen Etkenler

Hedefte bitişlilik özelliğini [–Telic]’ten [+Telic]’e dönüştürecek etkenler nelerdir, bu temel olaylardan STA ve ACT (u-ACT ve d-ACT) olaylarını ilgilendirir. [+Telic]’ten [–Telic]’e dönüştürülmek için ise ne gibi etkenler devreye girer, bu da bitişli ([+Telic]) olaylardan ACC, ACH ve SEM’i ilgilendirir.

[+Telic] sadece [+Dyn] özelliğini gerektirir, bu demektir ki [–Telic]’ten [+Telic]’e dönüşüm olduğunda aşağıdaki olay türeme olasılıkları bulunmaktadır:

Temel	[±dyn]	[±dur]	[±telic]	[±result]		[±dyn]	[±dur]	[±telic]	[±result]	Türemiş
d-ACT	+	+	–	+	→	+	+	+	+	ACC
u-ACT	+	+	–	–	→	+	+	+	–	?
STA	–	+	–	–	→	+	+	+	–	?

[–Telic], [+Dur] özelliğini gerektirir. [+Telic]’ten [–Telic]’e dönüşüm olduğunda aşağıdaki olay türeme olasılıkları bulunmaktadır:

Temel	[±dyn]	[±dur]	[±telic]	[±result]		[±dyn]	[±dur]	[±telic]	[±result]	Türemiş
ACC	+	+	+	+	→	+	+	–	+	d-ACT

ACH	+	-	+	+	→	+	+	-	+	d-ACT
SEM	+	-	+	-	→	+	+	-	-	u-ACT

[-Telic]'ten [+Telic]'e dönüşüm olduğunda tek olasılık d-ACT'ın ACC'a dönüşmesidir. d-ACT eylemleri üç türdür: yaratma/tüketme eylemleri, durum değişim eylemleri ve uzamsal değişim eylemleri. Aşağıdaki örnekleri inceleyelim.

(Örnekler Aksan 2006'dan alınmıştır, yorum bize aittir):

- 1) Deniz *on dakika boyunca* pilav yedi. ([-Telic]: d-ACT)
- 2) İşçiler yolu *üç gün boyunca* genişletti. ([-Telic]: d-ACT)
- 3) Nehirdeki su seviyesi *bir saat boyunca* yükseldi. ([-Telic]: d-ACT)

Bu eylemlerin paylaştıkları ortak özellik, eylemin etkisi altında kalan üyelerin kademeli değişmesidir. Eğer bu değişimin kendi ölçeğinde bir uç noktası varsa olay bitişlidir. Olayın bitişliliğini etkileyen etkenler, dil içi etkenler ve bağlam/dünya bilgisidir (örnek 7). Dil içi etkenler ölçü belirleyici öbek (örnek 4), hedef belirleyici öbek (örnek 5) ve azamî dereceyi belirleyen belirteçtir (örnek 6). Örneğin (Aksan 2006'dan alınmıştır):

- 4) a. Deniz bir bardak pilavı on dakikada/*on dakika boyunca yedi. ([+Telic], ACC)
- b. Su seviyesi bir saatte/*bir saat boyunca 5 metre yükseldi. ([+Telic], ACC)
- 5) Deniz elmayı 5 dakikada/?? 5 dakika boyunca çöpüne kadar yedi. ([+Telic], ACC)
- 6) Deniz elmayı 5 dakikada/* 5 dakika boyunca tamamen yedi. ([+Telic],

ACC)

7) a. Pantolonum yarım saatte/?? Yarım saat boyunca kurudu. ([+Telic], ACC)

b. Operatör hastanın kalp damarını iki saatte genişletti. (krş: 2) ([+Telic],

ACC)

c. Denizaltı bir saatte yükseldi. (krş: 3) ([+Telic], ACC)

Şimdi [+Telic]'ten [–Telic]'e dönüşmesine geçelim. Bu dönüşüm üç tür olay türemesini kapsar: ACC→d-ACT, ACH→d-ACT ve SEM→u-ACT.

ACC'tan d-ACT'a dönüşme yukarıda incelediğimiz d-ACT'tan ACC'a dönüşmenin tam tersi olduğu için burada konuya değinmeye gerek duymuyoruz.

ACH'in [+Telic] özelliği [–Telic]'e dönüştükten sonra [–Telic] özelliği [+Dur] özelliğini gerektirdiği için olayın özellik kümesi [+Dyn][–Dur][+Telic][+Result]'tan [+Dyn][+Dur][–Telic][+Result]'a dönüşür, yani ACH'ten d-ACT türemiş olur.

Örneğin:

8) a. Yazar yetmiş yaşında Nobel Ödülü'nü kazandı.(ACH)

b. GSMH'yi "yeşillendirmek" giderek artan önem kazanıyor Çin'de.(d-ACT)

c. Düşüncelerim yavaş yavaş açıklık kazandı.(d-ACT)

9) a. Yıllar sonra karlı bir günde annesini yitirdi.(ACH)

b. Halkın can güvenliğini sağlayamayan devlet, halkın gözünde giderek devletliğini yitirmektedir. (d-ACT)

c. Buna karşın 1968'lere gelindiğinde bu teori [popüler olmaktan çıktı ve]

giderek etkisini yitirdi. (d-ACT)

d. Ancak bu ince edeb zamanla yitirildi. (d-ACT)

8-9 örneklerde bitişli eylemlerin dilbilgisel bozukluğa neden olmadan zaman süresi belirten belirteçlerle (*giderek, yavaş yavaş, zamanla*) birlikte kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bunda 2.4.2’de bahsedildiği gibi eylemin iç üyesinin özellikleri etkilidir. Kazanılan veya yitirilen ancak dereceli nicel bir kavram olduğunda böyle bir olay türemesi mümkün olur.

Bitişlilik özelliği [+Telic]’ten [–Telic]’e dönen bir diğer olasılık da SEM’in u-ACT’a dönüşmesidir. Burada belki sadece bir olasılık vardır yani sınırı bulanıklaşmış özgül olayların zincirlemesi. Örneğin:

10) a. Ağzına dolan kumları ivedi ivedi tükürüyordu.

b. Yatağa yatırdığımızda, sürerli kan tükürüyordu...

c. Çocuk [soğuk almıştı ve] günlerden beri öksürüyordu.

d. Zavallı Nemecek öksürmeye başlamıştı.

e. Düşüncesini söylemeye başlamadan önce, hep böyle öksürürdü.

Yukarı örneklerdeki *tükür-*, *kumları/kan tükür-*, *öksür-* SEM olaylarıdır, ama belirli sözlüksel (*-mAyA başla-*), biçimbilim-sözdizimsel (Bitmemişlik *-ıyor, -ır*) şartlar altında olaylar zinciri olarak algılanabilir ve onun için [+Telic]’in [–Telic]’e dönüştüğü görülür.

Hareket/devinim (motion) eylemleri için istikamet (direction) belirteci (örnek 11), yer belirteci (örnek 12) ve eylemin çoğul dış üyesi (örnek 12) eylemin hedefte bitişlilik ([±Telic]) özelliğini değiştirmez, örneğin:

11) a. Çadırlara doğru ilerliyoruz.(ACT)

b. Bu yoldan yürüyoruz.(ACT)

c. Kazancı Yokuşu'ndan aşağı doğru yürüyorum. (ACT)

12) Bu gölde çok, hem de pek çok ördek yüüyor. (ACT)

Ama ACT'ın bitişi uzamsal (örnek 13) yada zamansal (örnek 14) belirteçlerle belirlenebilir, örneğin:

13) a. Katılanların bir bölümü törenin ardından Anıtkabir'den Danıştay'a kadar yürüdüler.(u-ACT→ACC)

b. Doktoru Cengiz Aslan'ın tavsiye ettiği gibi 700 metre yürüdü.
(u-ACT→?)

14) a. Bütün gün, ortalık kararınca kararınca kadar yürüdü.(u-ACT→?)

b. Açık alanda yarım saat yürüdüm. (u-ACT→?)

2.3.4 [±Result] Özelliğini Etkileyen Etkenler

[+Result] özellikli olaylar ACC, ACH ve d-ACT'tır, [-Result] özellikli olaylarsa STA, SEM ve u-ACT'tır.

[+Result] sadece [+Dyn] özelliğini gerektirir. [-Result]'tan [+Result]'a dönüştüğünde aşağıdaki olasılıklar vardır:

Temel	[±dyn]	[±dur]	[±telic]	[±result]	[±dyn]	[±dur]	[±telic]	[±result]	Türemiş
-------	--------	--------	----------	-----------	--------	--------	----------	-----------	---------

STA	–	+	–	–	→	+	+	–	+	d-ACT
u-ACT	+	+	–	–	→	+	+	–	+	d-ACT
SEM	+	–	+	–	→	+	–	+	+	ACH

[–Result] herhangi bir anlamsal özellikle bir arada olabilir. [+Result]’tan

[–Result]’a dönüştüğünde olası türemiş olaylar aşağıdaki gibidir:

Temel	[±dyn]	[±dur]	[±telic]	[±result]		[±dyn]	[±dur]	[±telic]	[±result]	Türemiş
ACC	+	+	+	+	→	+	+	+	–	?
ACH	+	–	+	+	→	+	–	+	–	SEM
d-ACT	+	+	–	+	→	+	+	–	–	u-ACT

STA’dan d-ACT türemesini d-ACT’tan STA türemesinin tersi bir mekanizma belirler (bkz. 2.3.1 örnek 5).

u-ACT’tan d-ACT’a dönüşmeyi hayal etmek zordur. Bunun tersi de zor gibi gözüktür.

SEM’den ACH’e dönüşme İngilizcede sonuç belirten tümleçlerle mümkündür: *He snorted his nostrils clear (in / * for 1 minute)* (X&M:61). Çincece sonuç belirten eylem tümleçleriyle (RVCs=Resultative Verbal Complements) diğer olaylarda olduğu gibi SEM’den ACH türemesi mümkündür, örneğin:

1) Ta ba ka dao sangzi-li-de yuci ke-le chulai.

O ACC kaç- DAT boğaz-iç-REL kılçık öksür-PERF çık-¹⁰

Boğazına kaçan kılçığı öksürerek çıkardı.

2) Ta yi quan za-sui-le boli.

O bir yumruk vur-kırık-PERF cam

¹⁰ ACC: nesne durumu belirtisi; DAT: yönelme durumu belirtisi; REL: sıfat-fiil belirtisi; PERF: Bitmişlik belirtisi.

Camı bir yumruk vuruşuyla kırdı.

Yukarıdaki örneklerde eylem *ke* (öksür-) ve *za* (vur-) tipik SEM eylemleridir, *chulai* (çık-, dışarı) ve *sui* (kırık) da sonuç belirten tümleçlerdir. Sonuç belirten tümleçler eklenince sonuç kodlamayan SEM eylemlerinden ACH olay türemiş olur. Türkçe karşılıkları Çince örneklerle karşılaştırdığımızda şöyle yapısal bir paralellik gözlemlenir:

Çince		Türkçe
Eylem		Tarz Belirteci
<i>ke</i> (öksür-)	⇔	<i>öksürerek</i>
<i>za</i> (vur-)		<i>... vuruşuyla</i>
Sonuç Tümleci		Eylem
<i>chulai</i> (çık-)	⇔	<i>çıkardı</i>
<i>sui</i> (kırık)		<i>kırdı</i>

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Çince SEM eylemlerinden sonuç belirten tümleçleriyle ACH olay türetilirken Türkçede “yapısal çaprazlama” yoluyla anlamsal ağırlık ACH eylemlerine kaymış bulunur. Başka deyişle Çincedeki SEM-ACH dönüşümüne Türkçede (hiç değilse burada bahsedilen örnekler bağlamında) gerek duyulmaz.

Benzer sonuç anlamı Türkçede *eylem-inceye kadar* yapısıyla da kodlanabilir.

Örneğin:

3) Ta shi fenzhong nei da-sui-le san-mian gu.

O on dakika içinde vur-kırık-PERF üç-tane davul

Üç davulu yırtılincaya kadar *on dakika*/**on dakikada* çaldı.

Çince örnek türemiş ACH olduğu için “in X time” (*shi fenzhong nei*, on

dakikada) zaman belirtecine izin verir. Oysa bu Türkçe için mümkün değildir (3a).

ACH'ten SEM'e dönüşme yukarıda bahsedilen işlemin tersidir. Beklendiği gibi bu işlem de mümkün değildir.

2.4 Görünüş ve Zaman Belirteçleri

Zaman belirteçleri ikiye ayrılabilir: Görünüş ile ilgili belirteçler ve Zaman (tense) ile ilgili belirteçler. Burada bunlardan ilkinin inceleyeceğiz.

Görünüş belirteçleri; süreç, sıklık ve yöneliş noktası (orientatin point) belirten belirteçleri içerir. Bölüm sonuna kadar ilerleyen tartışmalar Erguvanlı-Taylan (2001) ışığında bütüncü verileri üzerinde sürdürülecektir.

Erguvanlı-Taylan (2001)'e göre görünüş belirteçleri olayın [$\pm$ Dur] ve [$\pm$ Telic] özelliklerini ilgilendirir. Belirteçlerin bu özelliklerdeki farkları Olay ile Bakış Açısı Görünüşü arasındaki uyum/sınırlama ilişkilerini belirler. Erguvanlı-Taylan ayrıca olayın [$\pm$ Control] özelliğinin de belirteçleriyle arasındaki etkileşimde rolü olduğunu gözlemler.

2.4.1 iki saat için, iki saatliğine

Erguvanlı-Taylan(2001)'e göre, başlıkta yer alan belirteçler (bundan sonra “için-belirteci” olarak anılacak) [$+$ Dur][$-$ Telic] özelliklerine sahiptir, bu yüzden bakış açısının etkisine maruz kalmadan aynı özellikleri paylaşan olaylar (STA ve ACT) ile uyumludur. 1e'de görülen uyumsuzluk ise [$\pm$ control] özelliğiyle açıklanabilir, yani için-belirteçleri ancak istem içeren olaylarla uyumludur. Örneğin (Erguvanlı-Taylan 2001'den alınmıştır):

- 1) a. Nazan iki hafta için burada çalıştı/çalışıyor.(ACT)
- b. * Nazan iki gün için okula yürüdü/yürüyor.(ACC)
- c. * Nazan iki gün için Ankara'ya vardı/varıyor.(ACH)
- d. * Nazan iki hafta için öksürdü/öksürüyor.(SEM)
- e. * Nazan iki hafta için hasta/hastaydı.(STA)
- f. Nazan iki hafta için burada/buradaydı.(STA)

Erguvanlı-Taylan'ın gözlemlerine ilişkin farklı görüşlerimizi aşağıda üç bölümde dile getireceğiz:

Birincisi, için-belirteçlerinin kullanım alanını belirleyen ilk şart olayın Sürerlik ve bitişlilik değil [control] özelliğidir. Nitekim *için* edat öbeği ve yönelme durumundaki ad öbeğinin temel işlevi amaç belirtmektir, örneğin:

- 2) a. Nihayet hepimiz millet için varız.
- b. O gün için hazırlıklı olmalıyız.

Buna göre *için*-belirteçleriyle amaç anlamı arasındaki sıkı bağlantı hiç yadırganacak birşey değildir. Öte yandan insan istemi/kontrolü, amacın kaçınılmaz bir etkenidir, bu da *için*-belirteçleriyle [+control] özellikli olaylar arasındaki eşdizim ilişkisini açıklayabilir. Erguvanlı-Taylan'ın 1e-f örnekleri dışında başka örneklerde *için*-belirteçleri ile [-control] özellikli olaylar arasındaki uyumsuzluğun, Sürerlik ve bitişlilik özelliklerine bağlı olmadığını görebiliriz:

- 3) a. * Rüzgâr iki gün için esti.(ACT)
- b. * Bebek bir saatliğine öldü.(ACH)

ACH olayları, *için*-belirteçleriyle uyumsuz değildir, örneğin:

4) a. Beş dakikalığına içeri girip, yolu soracağım ve biraz ısınacağım.(ACH)

b. Bir iki dakika için gel.(ACH)

c. Ailesi burada birkaç aylığına bir ev kiralamıştı.(ACH)

d. Urbaların dikilmesi bittiğinden herkesin görmesi için üç günlüğüne

Belediye Konağı'na kondu.(ACH)

1c'yle karşılaştırdığımızda 4a-d *için*-belirteciyle uyumluyken 1c uyumlu değildir. Aynı gibi görünen bu ACH olayları karşısında *için*-belirteci neden “seçici” davranır? Kanaatimizce nedeni yine [control] özelliğinde bulmak mümkündür: *var*-[+control] özellikli hareketin kendisini değil onun **nesnel** (ve dolayısıyla [–control] özellikli) sonucunu kodlarken 4'teki *içeri gir*- gibi olaylar [+control] özellikli ACH olaylarıdır.

Aynı mantıkla eğer [+control] özelliğini taşırsa SEM olaylarının *için*-belirteçleriyle uyumlu olması lâzımdır, örneğin:

5) a. Beş dakika için/Beş dakikalığına davul çaldı.(SEM)

b. Ona anlamlı anlamlı birkaç saniyeliğine göz kırptım.(SEM)

Erguvanlı-Taylan'a göre ACH ve ACC [–Telic] olmadığı için, SEM ise [+Dur] olmadığı için [+Dur][–Telic] özellikleri taşıyan *için*-belirteçleriyle uyumsuzdur ve *için*-belirteçleri diğer süreç belirteçleri gibi SEM olaylarından (u-)ACT olayları üretmez (105). Oysa yukarıdaki incelemeler sonucunda ortaya çıkmaktadır ki Erguvanlı-Taylan'ın eksiklikleri [kontrol] özelliğini ilk (ve aslında tek) ölçüt

yapmamasındandır ve 5'teki örneklerden anlaşıldığı gibi SEM olaylarından ACT olayları türetilbilir sonucuna varabiliriz.

İkincisi, bitişlilik özelliğinden hareketle eşdizim ilişkisini açıklamak yetersiz gözüktür. 4'ten anlaşıldığı gibi [+Telic] ACH olayları *için*-belirteçleriyle uyumluyken aynen [+Telic] olan ACC olayları (1b) uyumsuzdur, bunun nedeni nedir?

ACT ve STA'nın tam tersine ACH olayları [-Dur][+Telic][+Result] özelliklerini taşır, bu nedenle *için*-belirteçleriyle uyumlu olması anlaşılmaz gibi gözüktür. Hatırlanacağı gibi 2.2.3'te "Perfect" görünüşünü incelerken sonuç kodlayan olaylar için Bitmişlik bakış açısının son(uç) durumunu gerektirdiğini gözlemlemiştik. Kanaatimizce [+control] özellikli ACH olaylarının *için*-belirteçleriyle uyumlu olabilmesinin nedeni işte gerektirdiği sonuç durumunda yatar, çünkü bu durum da STA'nın anlamsal özelliklerini paylaşır. Tekrar 4a'ya baktığımızda ACH olayı *içeri gir*-'in gerektirdiği içerde olma durumu; 4b'de burada olma durumu; 4c'de kiralananmış olma durumudur; 4d'de de Belediye Konağı'nda bulunma durumudur. Bu durumlar sürerlidir ve *için*-belirteçleri de anlamsal olarak bu (gerektirim olarak var olan) durumlara yönelmiştir.

Şimdiye kadarki tartışmaları toparlarsak [control] dışında *için*-belirteçleri sadece Sürerlikle ilişkilidir, onun için bu özelliği taşıyan (STA ve ACT), gerektiren (ACH) veya yorumun değişmesi şartıyla buna izin veren (SEM) olaylarla uyumludur diyebiliriz.

Durum böyleyken [+Dur] özellik taşıyan ACC olayları neden *için*-belirteciyle

çatışır? Kanaatimizce nedenini hedefte bitişlilik özelliğinde aramak gerekir. Bilindiği gibi bitişlilikten kasıt, **doğal** bitiş noktasıdır. *İçin*-belirteci kontrol altında zoraki/keyfi (arbitrary) bitiş noktasını içerir. Çatışma, bitiş noktasının farklı niteliğinden kaynaklanır.

Üçüncüsü ve Son olarak , Erguvanlı-Taylan’a göre uyumlu olaylar için bakış açısında hiç kısıtlama yoktur. Bütüncü verilerine baktığımızda izlenimimiz, *için*-belirteçlerinin bakış açısıyla hiç alakalı olmadığı yönündedir. Nitekim her türlü sözdizimsel bağlamlarda çıkabilir (bkz örnek 4 ve: bir haftalığına uyuşam, yarım saat için toplanabiliriz, bir günlüğüne Başbakan Recep Tayyip Erdoğan olmak isterdim). Ancak verileri daha yakından izlediğimizde *için*-belirteçleri İlerlemeli bakış açısına izin vermeze benzer, örneğin:

5) a. Maliye Bakanı yarın üç saatliğine Filyos Projesi için geliyor.
(Bitmemişlik - Gelecek anlamında)

b. Bazen kalbime bir ağrı saplanıyor ve sol kolum ağrıyor bir kaç dakikalığına.(Bitmemişlik – Alışkanlık anlamında)

5b ortaya yeni bir soru işareti koymuştur: *ağrı*’ın [+control] olmaması Erguvanlı-Taylan (2001: not 13)’ün *x-lığına*’nın, *x için* ile eşdeğerde olduğu yönündeki gözlemini çürütür mü?

2.4.2 iki saatte, iki saat içinde

Erguvanlı-Taylan, *iki saatte* ve *iki saat içinde* biçimindeki zaman

belirteçlerinin¹¹ [+Dur], [+Telic] özelliklerini taşıdığını, dolayısıyla bitişsiz ([–Telic]) olaylarla (STA ve ACT) uyumlu olmadığını belirtmektedir. Başka deyişle Erguvanlı-Taylan, bitişlilik özelliğini sözkonusu belirteçlerle olay türleri arasında bulunan eşdizim ilişkisinin zorunlu şartı olarak görmektedir. Aşağıdaki örnekler Erguvanlı-Taylan’dan alınmıştır:

- 1) a. * Nazan iki saatte/iki saat içinde çalıştı/çalışıyor. (ACT)
- b. ?* Nazan iki saatte/iki saat içinde öksürdü/öksürüyor. (SEM)
- 2) a. Nazan iki saatte/iki saat içinde Ankara’ya vardı/varıyor. (ACH)
- b. Nazan iki saatte/iki saat içinde okula yürüdü/yürüyor. (ACC)
- c. Nazan iki saatte/iki saat içinde buradaydı/burada. (STA)

Erguvanlı-Taylan ayrıca, sözkonusu belirteçlerin sürersiz ([–Dur]) ACH olayıyla uyum göstermesini (2a) olayın ön hazırlık süresine (preliminary state) odaklandığı şeklinde açıklamakta ve –(I)yor belirtilerinin İlerlemeli değil Alışkanlık anlamında yorumlanması gerektiğini dile getirmektedir.

Kanaatimizce sözkonusu zaman belirteçlerinin olaylarla uyumlu sağlayan kritik etken olayın sonuç özelliğidir, yani bu belirteçler [+result] özelliği taşıyan olaylarda

¹¹ Sözkonusu belirteçlerin anlamlarına göre ikiye ayrılması mümkündür: birinci işlevinde olayın sürdüğü süreyi (ACH için bitiş sınırına varıncaya kadarki süreyi) göstermek (örnek 3); diğer işlevindeyse olayın vuku bulduğu zaman çerçevesini göstermek (örnek 4. Bu işlevde zaman süresi çoğunlukla özgüldür, *son beş yıl içinde*, *geçen üç gün içinde* gibi). Karşılaştıralım:

- 3) a. Bizim el aletleriyle üç saatte açacağımız bir deliği beş dakikada bitirdi. (ACH: Bitmişlik)
- b. Karayoluyla İstanbul’dan Ankara’ya 80 saatte gidildi. (ACH: Habitual)
- c. Türkiye Avrupa’ya 3 günde mal gönderirken, Çin 1 ayda gönderebiliyor. (ACH: Habitual)
- d. Fundalıkları on beş dakikada geçmişlerdi. (ACC: Habitual)
- e. Birkaç yılda kökler kurur. (ACC: Habitual)
- 4) a. Dört günde üç cenazeye katıldım.
- b. 10 yılda değişik adlar altında af çıktığını ve çıkartıldığını biliyoruz.
- c. Bunları bir saatte on kez ant içmeye hazır olan Anton Prokofyeviç söylüyordu.
- d. 52 yıl içinde hiçbir iktidar ikinci kez oylarını artırarak iktidarda kalamamıştır.
- e. Böyle bir olay binlerce yıl içine bir kez olur.
- f. Bir ay içinde bildirilmeyen evliliklerde, geç bildirmekten dolayı ceza alınmaktadır.
- g. Uzmanlar normalde gözlerimizi bir dakika içinde 22 kez kırptığımızı ifade ediyorlar.
- h. Ankete dört gün içinde 7000 kişi yanıt verdi.
- i. Sevgilim, bu elli yıl içinde beni hiç aldattın mı?

kullanılabilir. Bizim modelimize göre bu özelliği taşıyan olaylar ACC, ACH ve d-ACT'tır. Örneğin:

5. a. Çorba 30 dakikada soğudu. (ACC)(Aksan 2006)

b. Su seviyesi 20 saat içinde yarım metre yükseldi. (d-ACT→ACC)

5'teki [*çorba soğu-*] ve [*su seviyesi yüksel-*] d-ACT olaylarıdır ([+Dur][−Telic][+Result]). Burada vurgulanması gereken, d-ACT'ın [+Result] özelliğinin ACH ve ACC'inkinden farklı olduğudur. [−Telic] özelliğine paralel olarak d-ACT'ın kodladığı sonuç azamî bir dereceden yoksundur. *iki saat içinde* gibi zaman süresini kesin bir biçimde belirten belirteçler, kendisine paralel kesin sonuç istemektedir. 5)a örneğinde sonucu kesin belirten herhangi bir belirti olmadığı için azamî dereceli sonuç (*tamamen soğudu*) olarak yorumlanmalı, 5)b'de de ölçü belirten tümlecin katkısıyla (*yarım metre*) sonucun azamî derecesine henüz ulaşılmamış olmasına rağmen sonuç kesinleşmiş durumdadır.

Modelimizde [+Telic] özelliği tanınan SEM olayı herhangi bir sonuca yola açmaması nedeniyle ([−Result]) sözkonusu belirteçlerle uyumsuzdur.

İlk bakışta 2)c'deki olayın STA türünde ([+Dur][−Telic][−Result]), [−Result] özelliği taşıması nedeniyle sözkonusu belirteçlerle uyumsuz olması beklenirdi. Oysa, tam Erguvanlı-Taylan'ın incelediği gibi, bu belirteçlerin etkisi altında *burada(-ydı)* doğrudan durumun kendisini değil durumun değişimini (değişmiş ya da değişecek olduğunu) göstermektedir (111). Hemen belirtilmesi gereken, *iki saatte* şeklindeki belirteçlerin konuşma anını kapsayan bir zaman diliminde var olan bir durumu değil,

sözkonusu duruma geçilmiş olması için istenen zamanı ifade etmekte olduğudur, bu noktada ACH türüne benzediklerini söyleyebiliriz.

Toparlayacak olursak,

iki saatte/iki saat içinde şeklindeki belirteçler için belirteç-olay eşdizimini belirleyen etken olayın [+result] özelliğidir. Bu özelliği taşıyan olaylar (ACH, ACC ve d-ACT) sözkonusu belirteçlerle uyumludur.

ACH ve ACC olaylarında kesin sonuç bulunduğu için bu özelliğe paralel olarak bitişlilik özelliği [+telic]'tir; d-ACT'in sonucu kesin olmadığı için bitişlilik özelliği [-Telic]'tir. Sözkonusu olaylar anlamsal özelliklerindeki farklılara uygun olarak *iki saatte/içinde* belirteçleriyle birlikte kullanıldıklarında yorumlanmaları da farklılık göstermektedir. ACH olayı sürersiz ([–Dur]) olduğu için belirteçler olayın kendisine değil ön hazırlık kısmına odaklanmakta ve sonuca varılincaya kadar istenen zamanı belirtmekte; ACC olaylarına gelince belirteçler olayın bir bütün olarak süresine gönderimde bulunmakta; d-ACT içinse olayın sonucunun açık (5b) ya da örtük (5a) biçimde kesinleşmesi şartı bulunmaktadır. Başka deyişle d-ACT ancak ACC ya da türemiş ACC olarak yorumlanabilmesi koşuluyla sözkonusu belirteçlerle uyumludur.

Erguvanlı-Taylan uyumlu olaylarda İlerlemeli bakış açısının mümkün olmadığını gözlemlemiş olmasına rağmen bunun nedenini açıklamamıştır. Kanaatimizce gerçek (realis) bağlamında olan İlerlemeli bakış açısı sürmekte olan olayın bitiş noktasını ve dolayısıyla sonucunu dışladığı için [+result] özelliğine ihtiyaç duyan sözkonusu belirteçlerle çatışmaktadır. Bitmişlik bakış açısında sonuç

dahil olduğu için problem yoktur. Bitmemişlik’in Alışkanlık anlamında (ve Gelecek bakış açısında, ya da geleneksel terimiyle gelecek zamanda) yetenek/olasılık belirtildiği için yine probleme rastlanmamaktadır.

2.4.3 saatlerce, iki saat

Erguvanlı-Taylan (2001), *saatlerce, iki saat* biçimindeki belirteçlerin (bundan sonra “-lerce-belirteçleri” olarak anılacak) hedefte bitişli ([+Telic]) olaylarla (ACH ve ACC) uyumlu olmadığını; SEM olaylarını ([–Dur][–Telic]) (u-)ACT’a dönüştürebildiğini¹²; Bitmişlik bakış açısını ve Bitmemişlik’i Alışkanlık yorumuyla tercih ettiğini; STA olaylarının –lerce-belirteçleriyle uyumlu olması için [+control] özelliğini taşıması gerektiğini; *saatlerce* belirtecinin Bitmişlik’i (“Geçmiş Zaman”) tercih ettiğini, *iki saat* belirtecinin ise böyle bir tercih göstermediğini gözlemlemektedir (106). Örneğin (Erguvanlı-Taylan’dan alınmıştır):

1. a. Nazan saatlerce/beş saat yürüdü/?yürüyor. (ACT)
- b. ?* Nazan saatlerce/beş saat okula yürüdü/yürüyor. (ACC)
- c. * Nazan saatlerce/beş saat Ankara’ya vardı/varıyor. (ACH)
- d. Nazan saatlerce/beş saat öksürdü/?öksürüyor. (SEM)
- e. * Nazan saatlerce/beş saat hasta/hastaydı. (STA)
- f. Nazan saatlerce buradaydı/*burada. (STA)
- g. Nazan beş saat buradaydı/burada. (STA)

2.5.1’te tartışılan *iki saatte/iki saat için* gibi belirteçlerden farklı olarak,

¹² Herşeyden önce belirtilmesi gereken, Erguvanlı-Taylan’dan farklı olarak bizim modelimizde SEM’in sınırlılık özelliğinin [+Telic] olduğu ve bunun için süre belirten belirteçlerin devreye girmesi durumunda u-ACT’a dönüştürülebilmektedir.

-lerce-belirteçleri [control] etkenini içermeyen “sade” süre belirtecidir. Bu nedenle Erguvanlı-Taylan’ın yaptığı gibi kontrol etkenini hasaba katarak 1)e’yi açıklamak kuşku uyandırmaktadır. Örneği mercek altında tuttuğumuzda belirteç-olay çatışması normal bilişsel koşullarda hasta olma süresinin “saat” birimiyle ölçülmesinin pek nadir olmasından kaynaklanabilmektedir. Nitekim bu oluşa yakışır zaman süresi eklendiğinde bir problem görünmemektedir, örneğin:

2. a. Rey’de günlerce hastaydı böyle.

b. O da lanetimden etkilendi ve haftalarca hastaydı. yeni yeni ayağa kalkar oldu.

c. 2 gün hastaydık bi allahın kulu ilgilenmemiş, ilginizi bekliyorum arkadaşlar.

Veriler bazı koşullarda –lerce-belirteçlerinin ACH olaylarıyla uyumlu olduğunu göstermektedir:

3. a. Saatlerce kurtulamadım bu histen.

b. Yüzbinlerce gencimiz yıllarca hapse mahkum edilmişti.

c. Banduracılar onların bu başarısını yıllarca dillerinden düşürmedi.

Bitmişlik bakış açısında ACH’in bitiş noktası ve sonucu görüntülenmektedir, ACH’in gerektirdiği son durum da geçerlidir. Bu son durumun sürerli olması –lerce-belirteci ile ACH uyumunu açıklayabilmektedir.

Bitmemişlik (Habitual) bakış açısında ACH, olayın tekrarlanması biçiminde yorumlanabilir ve bunun için de sözkonusu belirteçle uyumludur. Örneğin:

4. a. Fakat bir kere de kazara rastladı mı, saatlerce elinden bırakmazdı artık.

b. Kocasını her gelişinde ancak birkaç gün görürdü, ondan sonra yıllarca haber almazdı.

c. Günlerce, gecelerce yataktan çıkmıyor, yarı uyanık yarı uyuklar bir durumda yatıp kalıyordu.

İşin ilginç, yukarıdaki ACH örneklerinin çoğu olumsuz tümcelerdir¹³.

ACC olayları –lerce-belirteçleriyle uyumsuz gibi görünmektedir, bunun nedeni nedir? Bilindiği gibi ACC hedefte bitişlidir ([+telic]), yani doğal bitiş noktasını içermektedir; *saatlerce* ve *iki saat* belirteçlerinden biri bulanık biri net olmasına rağmen zoraki/keyfi (arbitrary) bitiş noktaları içermektedirler. Sözkonusu çatışmanın, bitiş noktalarının birbirine zıt yorumlanmasında yattığı kanaatindeyiz.

2.4.4 iki saat boyunca, iki saattir¹⁴, iki saatten beri

Erguvanlı-Taylan, başlıkta yer alan belirteçlerin (bundan böyle “boyunca-belirteçleri” olarak anılacaktır¹⁵) sürerli ([+Dur]) olaylarla (ACT, ACC ve STA) uyumlu olduğunu, SEM’i ACT’a dönüştürebildiğini; sürersiz ve bitişli ACH ([–Dur][+Telic]) olaylarıyla çatıştığını dile getirmekte ve Olay türü ile Bakış Açısı arasındaki ilişkiyi aşağıdaki tabloda gösterildiği şekilde gözlemlemektedir:

	Olay Türü	Bakış Açısı	
		Bitmişlik	Bitmemişlik
Beş yıl boyunca	ACT	√	√

¹³ Öte yandan, yalnız *saatlerce* şeklindeki belirteçler bu bağlamlarda kullanılmakta, *beş saat* biçimindekilerse kolay kolay kullanılamamaktadır. Nedeninin ne olduğu incelenmeye değer.

¹⁴ –dır: başlangıcı belirsiz, bitiş noktası referans noktası (şimdiki-gelecek zaman için konuşma anı) olan süreyi belirtmektedir, örneğin: 1994’te yıllardır etrafımda dolanıp duran bir evli bey vardı.

¹⁵ Erguvanlı-Taylan, burada hâlâ sözcüğüne de yer vermiştir. Biz bunu 2.5.5’te inceleyeceğiz.

	ACC, SEM	√	X
	STA [-control]	√ (Geçmiş)	X (Geçmiş Dışı)
	STA [+control]	√ (Geçmiş)	√ (Geçmiş Dışı)
İki gündür, hâlâ	ACT, ACC, SEM	X	√
	STA	√	√

Boyunca-belirteçlerinin – Erguvanlı-Taylan’ın aksine – ACH olaylarıyla uyumlu olduğu kanaatindeyiz çünkü a) (Bitmişlik bakış açısında) ACH son durumun geçerli olmasını gerektirmektedir ve dolayısıyla – ACH’in kendisi sürersiz olmasına rağmen – boyunca-belirteçlerine yakışmaktadır (örnek 1); b) boyunca-belirteçleri, Erguvanlı-Taylan’ın gözlemlediği gibi, sürersiz olan ACH olaylarının (sıfır kez dahil olmak üzere) tekrarlandığı bir zaman çerçevesini çizebilmektedir(örnek 2). Örneğin:

- 1) a. Ömrü boyunca evlenmemiş, ömrü boyunca yalnız yaşamıştır.
- b. Hayatı boyunca hiç bir zaman istediklerini elde edemediğini söyledi.
- c. [Çünkü] yaklaşık kırk yıldır bastırılan ulusal bilinç uyanmıştı.
- d. Bir gazetede bu kişileri uzun süredir teknik takibe aldığımız yazıldı.

2) a. Kumandanların da buna ehemmiyet vermeleri yüzünden tarihimiz boyunca birçok fırsatlar kaçırılmıştır.

b. [Dünyamız uzaklardan, çok uzaklardan yola çıkmış olan milyonlarca göktaşı ve kuyruklu yıldızın tehdidi altında yörüngesinde akıp gitmekte.] Bu yoğun bombardımanda milyarlarca senedir sadece birkaç kere isabet almışız.

c. Araştırmada, 32 ülkede ise idam cezası bulunmasına rağmen en az 10 yıldır uygulanmadığı bildirildi.

d. O zamandan beri ondan hiçbir haber alınmadı.

2.4.5 hâlâ, artık

Erguvanlı-Taylan, *hâlâ* belirtecini boyunca-belirteçleriyle (bkz: 2.4.4) aynı başlık altında incelemekte ve uyumlu olduğu olaylarda (ACT, ACC, SEM ve STA) sözkonusu belirtecin “bitişsiz [–Telic] özelliği taşıması” nedeniyle sadece Bitmemişlik bakış açısına yakıştığını dile getirmektedir.

Hâlâ’nın şimdiye kadar incelediğimiz zaman belirteçlerinden ayrılan noktası, zaman kavramı kodlamadığıdır. Bu belirtecin işlevi, durumun korunması ve eylemin devam etmesini belirtmektir, onun için onu bitişlilik açısından değil Sürerlik açısından incelemek daha yerindedir kanaatindeyiz.

Bütünce verilerine dayanarak *hâlâ* belirtecine ilişkin şu sonuçlara varılmıştır:

Hâlâ belirteci, STA olaylarıyla uyumludur ve Bitmemişlik bakış açısını tercih etmektedir. Örneğin:

- 1) a. Etraf hâlâ kapkaraydı.
- b. Başbakan hâlâ içeride.
- c. Sokakta hâlâ ışıklar var/vardı.
- d. Hâlâ bekâr mısın?
- e. Sanırım hâlâ onu seviyorum.

Ruhsal, bilişsel durumları belirten bazı eylemler, Bitmişlik bakış açısında duruma girilmiş olunmasını gerektirmekte (sıkıldı→sıkılıyor, sıkılmadı→sıkılmıyor), dolayısıyla ACH olaylarına benzemektedir (krş: örnek 4), örneğin:

- 2) a. Defalarca gittiğim halde hâlâ sıkıl**madım** bu bardan. (STA→ACH)
- b. Hâlâ bile**medin** mi? (STA→ACH)

ACT olayı için Bitmemişlik bakış açısı tercih edilmektedir (3a İlerlemeli; 3b Habitual), örneğin:

3) a. Hâlâ sevinçten ağlıyorlardı.

b. O forumda o nickle bazen hâlâ yazıyorum, çok seyrek de olsa...

Erguvanlı-Taylan’a karşı olarak *hâlâ*, (olumsuz Bitmişlik bakış açısında olmak şartıyla) ACH olaylarıyla uyumludur kanaatindeyiz. Örneğin:

4) a. Bir yıl geçti ve hâlâ imzalamadılar.

b. Bu arada Rusya da hemen savaşa gidilmesi konusunda hâlâ ikna olmamıştı.

c. [...] petrol ihracatı, hâlâ eski seviyesini yakalayamadı.

Şimdiye kadar değişik yerlerde bahsettiğimiz gibi ACH sürersiz olmasına karşın Bitmişlik bakış açısı altında sonuç durumu gerektirdiği için aynen STA olayları gibi davranmaktadır. Ancak burada cevap bekleyen bir soru daha vardır: ACH neden sadece olumsuz tümcelerde böyle davranmaktadır? Kanaatimizce *hâlâ* durumun/edimin devam etmesinin yanı sıra bir de durumun korunduğu/değişmiş olmadığı gibi bir anlamsal içerik içermektedir. Oysa ACH, olumlu Bitmişlik bakış açısında yeni durumun ortaya çıkmış olmasını, başka deyişle, başlanıç durumunun değişmiş olmasını gerektirmekte ve bu anlamsal çatışmaya yol açmaktadır.

ACH olayları olumlu biçimiyle Bitmemişlik (İlerlemeli hariç) bakış açısında *hâlâ*’yla uyumludur ve olayın tekrarlandığını ya da alışkanlık haline geldiğini belirtemektedir. Nitekim her türlü olay bilişsel bakımdan yeterince defa

tekrarlandığında bir anlamda durum/nitelik yorumuna yol açabilmektedir. Bu gözlem *hâlâ*'nın dağılım özelliklerini açıklayabilmektedir. Örneğin:

5) a. Doktorlara *hâlâ* rüşvet veriliyor. (ACH→tekrarlı okuma)

b. (Gazeteyi yırtarcasına çekip alır) *Hâlâ* evimize giriyor mu bu paçavra?

Erguvanlı-Taylan, *artık*'ın “sürerli olayın başlangıcı”nı belirttiğini (“This adverb sets a reference point from which onwards the situation has been obtaining or will obtain in the future”) ve olumsuz/olumlu ayrımı yapmaksızın ACH haricindeki her türlü olayla uyumlu olduğunu dile getirmektedir (106).

Göksel & Kerslake (2005: 231), *artık* “dönüm noktasına varılmış olduğunu” ifade eder. Kanaatimizce *artık* ve *hâlâ* zıt anlamlı olarak görülebilir—*hâlâ* sürmekte olan durumun veya edimin hiç değişikliğe uğramadan aynen devam ettiğini gösterirken *artık* (açık ya da örtük belirtilen) durumun veya edimin sona erip yeni durumun/edimin başladığını belirtmektedir.

Güven (2006)'ya göre, *hâlâ* ve *artık* “durum değişikliği” belirtmektedir, *hâlâ* “gerçekleşmemiş bir durum değişikliği”, *artık* ise “gerçekleşmiş bir durum değişikliği” ifade etmektedir. Örneğin: (Güven 2006'dan alınmıştır)

6) a. Göl **hâlâ/artık* donmuş.

b. Göl *hâlâ/*artık* donmamış ama yakında donar.

c. *hâlâ/artık* donuk (olan) göl

Kritik nokta “durum değişikliği” olduğuna göre “durum”un özelliği büyük

önem taşımaktadır. Güven (2006), başka haklı gözlemlerinin yanısıra özellikle değişmesi mümkün olmayan ve değişmesinin belirli bir yönü olan iki tür duruma dikkat çekmektedir. Örneğin: (Güven 2006’dan alınmıştır)

7) İstanbul *artık/*hâlâ kuzey yarımkürede.

8) a. Artık/*Hâlâ uzun boylu/yaşlı/erişkin.

b. *Artık/Hâlâ kısa boylu/gencecik/bebek.

2.4.6 henüz, daha

Kısmen tarama sonucu, *henüz* içeren 334 örnek elde edilmiş, bunlardan 238’i anlamsal açıdan incelenmiştir. *Henüz*’ün dağılımsal özellikleri şöyledir (“-”: olumsuz; “+”: olumlu):

-ACH:	99	%41.60
+STA: yeni	66	%27.73
-STA:	40	%16.81
+ACH: yeni	13	%5.46
-ACT:	8	%3.36
-ACC/d-ACT	6	%2.52
+ACC/d-ACT:	4	%1.68
+ACT:	2	%0.84
TOPLAM	238	%100

Bu sonuçtan anlaşıldığı gibi *henüz*, SEM haricinde her türlü olayın olumsuz tümcelerinde kullanılabilmekte ve Gelecek (Prospective) bakış açısında görünmemektedir ve bu sonuç Erguvanlı-Taylan’ın gözlemini yaklaşık olarak kanıtlamaktadır. Örneklerden ACH ve STA olayları %91.60 gibi yüksek bir sıklıkta görülmektedir.

1) a. O henüz niyetimi bilmiyor, ama...(STA)

b. Bizde henüz hiçbir haber yoktu. (STA)

c.Referandum sonrası durum henüz belli değil. (STA)

2) a. Asayiş henüz kurulmamıştı.(ACH)

b. Yargı süreci henüz bitmedi. (ACH)

c. Tümen henüz hedefine varamamıştı. (ACH)

Bu örnekleri incelediğimizde *henüz*’ün “durumun değişmiş olmadığı”nı kodladığı gözlemlenmektedir. 1) örneklerinde durumun dolaysız kodlanması, 2) örneklerinde ise Bitmişlik’in gerektirdiği durumun kodlanması sözkonusudur. Şimdi olumlu tümcelere bakalım:

3) a. Tüfeği henüz sımsıcaktı.(STA)

b. Henüz birkaç yıllık gazeteciydim. (STA)

c. Henüz bu işte acemiyiz. (STA)

d. Vakit henüz erken gibiydi. (STA)

e. Bütün ev henüz uykudaydı. (STA)

Örnek 3)’ü incelediğimizde, “durumun değişmemiş olması”nın yanı sıra *henüz*’ün, Güven (2006)’nın ileri sürdüğü durumun yönelişine bir paralellik göstermekte olduğu gözlemlenmektedir. Bir başka deyişle *henüz*, değişen durumlar zincirindeki ilk duruma gönderme yapmaktadır.

4) a. İspanyollarla Araplar arasındaki savaş henüz bitmişti. (ACH)

b. Balkan Harbini henüz kaybetmiştik. (ACH)

c. Henüz uykuya dalmıştı ki, kız geldi. (ACH)

5) a. Flandres kapısına geldiklerinde, gün henüz doğmuştu.. (ACC/d-ACT)

b. Henüz öğle yemeğini yemiştik. (ACC)

Sonuca yol açan olaylarda (ACH, ACC ve d-ACT), Bitmişlik'in gerektirdiği sonuç durumu referans anını kapsayan bir zaman dilimi için geçerlidir, *henüz* ise durumun ortaya çıktığı zamanın referans anına yakın olduğunu göstermektedir.

Daha yüksek sıklıkla kullanılan bir sözcüktür. Böyle olmakla birlikte görünüş ile ilgili anlamlarda seyrek kullanılmaktadır. Görünüş dışındaki başlıca iki anlam nicel tümleçli bir ad öbeğinden sonra sayıca eklenti (örnek 6) ve derece anlamında olan dilsel bileşenlerin de önünce derece bakımından eklentidir (örnek 7). Örneğin:

6) a. Düşün bir defa daha.

b. Bir kibrit daha yaktı.

c. Araçta 2 silah daha bulundu.

7) a. Daha sonra yolları ayrıldı.

b. Ahmet Hakan Sabah'ta daha başarılıydı

c. Temmuzdan sonra daha da düşecek.

d. Ezel'in hayatı her geçen gün daha da zorlaşır.

e. AKP'li cumhurbaşkanı ile laiklik daha da güçlenir.

Görünüşle ilgili anlamında *daha*'nın dağılımsal özellikleri şunlardır, bakış açısı ve olumluluk/olumsuzluk hesaba katılmıştır:

-ACH:	14	%35
-ACC/d-ACT	2	%5
+STA:	21	%52.5
+ACH:	3	%7.5

TOPLAM	40	%100
--------	----	------

Olumlu tümcelerde *daha*’nın daha çok STA türündeki olaylarda kullanıldığı gözlemlenmektedir. Anlam özelliklerine baktığımızda iki işlevi olduğu söylenebilmektedir. İlk işlevi örnek 6’dan doğal bir anlamsal kayma niteliğindedir (örnek 8). Bu işlev, *daha*’nın eklenti işlevi ile görünüş anlamı arasında bir geçiş biçimi olarak görülebilmektedir kanaatimizce.

8) a. Önümüzde daha 10-15 yıl var.

b. Özal’ın Cumhurbaşkanlığı’nda daha 3,5 yıl vardı.

9) a. Daha yakıt vardı, biliyorlardı.

b. Daha yazacaklarım var, yerim bitti, yarına kaldı sevgili Sinan...

Örnek 8)’le karşılaştırdığımızda 9)’de nicel tümlecli ad öbeği bulunmamakta hem yapısal hem de anlamsal olarak görünüş anlamındaki *daha* ile tamam eşleşmiş bulunmaktadır.

Daha önce bahsettiğimiz *günlerdir, iki gündür* gibi “nesnel” belirteçlerden farklı olarak *daha* (ve *henüz*) konuşucunun görünüş anlamı hakkındaki “öznel” yorumlarını kodlamaktadır. Örneğin:

10) a. Daha Konstantin devrinde şehrin nüfusu 200.000’i geçti.

b. Eski dostları Özal’ı daha hayatta iken öldürmüşlerdi.

c. Daha 1979 yılında şunları söyler:...

Yukarıdaki örneklerden görüleceği gibi *daha* olmadan tümcenin önermesel anlamı hiç değişikliğe uğramamaktadır. Değişen tek şey konuşucunun öznel

yorumudur (“beklendiğinden önce olması”). Olumsuz tümcelerde *daha*’nın okuması aynıdır. Örneğin:

11) a. Bakanlıkta daha ilk yılını doldurmadan bazı söylentiler çıkmaya başladı.

(ACH)

b. Benim karşıma çıkacak adam daha anasının karnından doğmamıştır.

(ACH)

c. Daha deklanşör soğumadı. (-ACC/d-ACT)

d. Kapsamı oldukça dar olacak ama daha netleşmedi. (-ACC/d-ACT)

Durum belirten (STA) olumlu tümcelerde *daha*’nın işlevi buna benzemektedir.

Örneğin:

12) a. Daha 21 yaşındaydım.

b. Daha genceciksın, birçok kereler sevgiyi tanıyabilirsin.

c. Daha çiçeği burnunda bir iktidarız.

Olumlu ACH türü olaylarda *daha* 4)-5)’deki *henüz* gibi bir işlev görmekte, ancak bu kez tek başına olmayıp, “nesnel” bir belirteç istemektedir. Başka bir deyişle, aynı bağlamda *henüz*, “öznel” (*daha*) ve “nesnel” (*yeni*) anlamdaki *yeni*, *erken* anlamlarını taşımaktadır. Örneğin:

13) On yıl önce elbette, Soğuk Savaş daha yeni sona ermişti.(ACH)

14) a. Daha sokağa bir adım atınca, her şey tepetaklak oluyor.(ACH)

b. Köyden beraber aldığı azıcık yufkayı daha biner binmez yemişti.(ACG)

14)'te *daha*, yine öznel anlamda *yeni*, *erken* gibi anlam taşımakta, aynı anlamın nesnel kodlanması da sözlüksel (*bir adım*) ve biçimbilim-sözdizimsel (*-ır -maz*) yapısal bileşenlerle gerçekleştirilmektedir. .

2.5 Sonuç

Olay Görünüşü bu bölümün konusudur. Olay türleri, Xiao & McEnery (2004)'te ortaya konan modeli temel alınarak temel ve türemiş olmak üzere iki düzeyde incelenmiştir. Temel olayların sınıflanmasında bir takım anlamsal özellik kullanılmıştır. Smith (1997) ve Xiao & McEnery (2004)'e dayanarak dört özellik ileri sürülmüştür: $[\pm\text{Dyn}]$, $[\pm\text{Dur}]$, $[\pm\text{Telic}]$, $[\pm\text{Result}]$. Bu özelliklere dayalı olarak olaylar durağan (STA/Durum) ve devingen (ACT/Edim, SEM/?, ACH/Bitirme ve ACC/Tamamlama) olarak ikiye ayrılmıştır. Ayrıca, sonuç özelliği ACT'ın u-ACT ($[-\text{Result}]$) ve d-ACT ($[+\text{Result}]$) olarak iki gruba sınıflandırılmıştır; u-ACT'ın, ACT ile ACC arasında geçiş durumunda bir olay türü olarak görülebileceği gözlemlenmiştir.

Olay türü bileşimli (compositional) bir kavramdır. Olayların temelden türemişe dönüşme mekanizması Xiao & McEnery ile zıt bir yaklaşımla incelenmiştir, yani sözdizimsel bileşenlerden hareketle anlamsal özelliklere bakmak değil, anlamsal özellikler ve bunlar arasındaki gerektirim ilişkilerinden başlayarak özellikleri değiştirebilecek sözdizimsel bileşenleri araştırmaktır.

Dilsel yapılar ve aktardıkları anlamlar arasında çok çetrefil bir etkileşim bulunmaktadır. Bu nedenle özellikle olay türemesi ile ilgili olarak herşeyi

kapsayacak bir çalışma yapma gibi bir gaye benimsenmemiştir. Bu çalışma, sözkonusu dilsel olguları incelemekte kullanılabilecek bir model ve bu modelin uygulanmasında bir deneme niteliğindedir.

Bölümün sonunda Erguvanlı-Taylan (2001) başlıca dayanak alınarak görünüşsel anlamla ilgili bazı zaman belirteçleri üzerinde durulmuş, görünüşün iki düzleminin arasındaki etkileşime de yeri geldiğinde kısaca değinilmiştir.

3.

Türkçede Dilbilgisel Görünüş Çalışmaları ve Değerlendirilmesi

Dilbilgisi ulamları aynı kümeye ait dilbilgisel anlamları belirten, birbirine karşıt ve birbirini tamamlayıcı biçimbilim-sözdizimsel belirtiler kümesidir, başka deyişle dilbilgisel ulam, dilbilgisel şekil/işlev bütünüdür. Bu bölümde Görünüş/Zaman şekillerini inceleyeceğiz. Türkçede sözkonusu şekiller TAM (Tense-Aspect-Modality) olarak bilinen eklerdir. Bildiri tümcelerinde yüklem yapılanışını incelerken Kiplik belirtilerini atlatmak mümkün değildir ama bu çalışmanın ağırlığı Görünüş ve Zaman ulamlarındadır.

Bu bölümün amacı, TAM ekleri arasındaki dizimsel ve dizisel ilişkileri betimlemek, bu ekler arasındaki seçim/kısıtlama mekanizmasını açıklamak ve koşacın (onun belirtisiz biçimi –Ø dahil) tümcenin zeminlendirme belirtisi olduğunu ve eylem çekim paradigmasında koşaç önünde konumlanan *-DI*, *-mİş*, *-(I)yor*, *-(A/I)r*, *-(y)AcAk* gibi eklerin Görünüş belirtileri olduğunu ortaya koymaktır. Görünüş olarak tanımladığımız bu eklere ilişkin olarak, bunların zaman ve/veya kiplik işlevlerini de üstlendikleri günümüz dilbilim çalışmalarında yaygın bir görüştür. Görünüş belirtileri olarak bu eklerin anlam/işlevlerini açıklamak bu bölümün bir diğer gayesini oluşturmaktadır.

3.1 TAM Ekleri: Dizimsel ve Dizisel İlişkiler

3.1.1 Dizimsel ve Dizisel İlişkiler

Aynı yapı içinde aynı anda birlikte var olan birimler arasındaki ilişkiler dizimsel (sentagmatik) bağıntılar olarak adlandırılır. Bir yapı içindeki birimler ile bu birimlerin yerini alabilecek değerde olan ama o yapı içinde var olmayan birimler arasındaki ilişkiler de dizisel (paradigmatik) bağıntıları (ya da çağrışımsal bağıntıları) oluşturur.

3.1.2 Türkçe Bildiri Tümcelerinin Biçimbilim-Sözdizimsel Yapılanışı

Göksel & Kerslake (2005)’e danayarak Türkçe bildiri tümcelerinde yüklem yapılanışı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3-1

I	II: Koşaç	III: Kişi Uyumu	IV
-DI -mİş -(A/I)r/-mAz -(y)AcAk -(I)yor -mAktA	-Ø -(y)DI -(y)mİş -(y)sA -(y)ken	Grup 1: -(y)Im/-(y)Iz -sIn/-sInIz -Ø/-lAr Grup 2: -m/-k -n/-nIz -Ø/-lAr	-Ø -DIr

Tekil üçüncü kişi sıfır ekiyle, başka deyişle belirtisiz (unmarked) olarak belirtilir. Sıfır eki, Göksel ve Kerslake (2005)’in kullandığı “eklerin yokluğu” (“the absence of any suffixes”) ifadesiyle aynı değerdedir. Hemen belirtelim ki sıfır ekinin “varlığı” ile eklerin “yokluğu” olguları kulağa kelime oyunuymuş gibi gelmektedir, ama sıfır eki yaklaşımıyla eklerin dizimsel ilişkilerini daha net bir biçimde görmek

mümkündür. Örneğin:

- 1) a. Geçimsiz bir insan değilim, iyi huylu-yum-dur.
- b. Milli ve manevi değerlere saygılı-yız-dır.
- c. Sen hep şanslı-sın-dır.
- d. Nasılsınız, iyi-siniz-dir inşallah?
- e. Bizim orada tahta pahalı-Ø-dır.

Karşılaştırma sonucu, yukarıdaki yüklemelerin aynı yapılanışa (sıfat öbeği + kişi + -Dİr) sahip olduğunu görebiliriz. Nitekim, tekil üçüncü kişi için olduğu gibi tablodaki diğer sıfır eklerini Belirtlilik Kuramı (markedness theory) ışığında inceleyebiliriz.

3.1.2.1 Belirtlilik

- 1) a. Durumumu anlamıyor-sun-Ø.
- b. Durumumu anlamıyor-sun-dur.

Yukarıdaki örnekleri karşılaştırdığımızda aralarındaki tek fark –Dİr ekinin var olup olmamasıdır. Belirtili (marked) biçim –lAr ile belirtisiz (unmarked) biçim –Ø, biçimsel/anlamsal olarak birbirine karşıt ve birbirini tamamlayıcı olduğu için nasıl bir sayı ulamını oluşturursa, -Dİr/-Ø'ın de bir dilbilgisel ulam oluşturduğunu söyleyebiliriz. Eğer sadece dilbilgisel anlamı/işlevi açısından bakarsak –Dİr'in (bazı) işlevlerini başka sözlüksel veya biçimbilim-sözdizimsel araçlarla da kodlamak mümkündür. Örneğin:

- 2) İzlenmesi gereken yol belki bu yoldu.

3) Karnınız çok acıkmış olmalı.

4) Biz büyükler bazen elimizde olmadan sizin hayatınıza biraz fazlaca karışıyor olabiliriz.

Ancak dilbilgisel ulamın biçim/anlam bütünü olduğunu hesaba kattığımızda bu kodlamalar –Dİr’la birlikte bir dilbilgisel ulam oluşturamaz.

III. sütundaki tekil üçüncü kişi ve IV. sütundaki kiplik eki –Dİr bu çalışmanın kapsamı dışında olduğu için biçimbilimsel dağılımları hakkında bu kadar betimlemeyle yetineceğiz.

Şimdi II. sütundaki belirtilere bakalım.

5) a. Ev temizliğimizi kendimiz yapar-Ø-ız.

b. Ev temizliğimizi kendimiz yapar-dı-k.

6) a. Bir daha dönemeyeceğ-Ø-im.

b. Bir daha dönemeyecek-ti-m.

7) a. Ninem yolda yesin diye iki yumurta haşladı-Ø-Ø.

b. Ninem yolda yesin diye iki yumurta haşladı-ydı-Ø.

Karşılaştırma sonucu, a örneklerinde belirtisiz b örneklerinde belirtili bir biçim (-ydİ) olduğunu görürüz (kişi eklerini, konuyu ilgilendirmediği için gözardı etmeyi tercih ediyoruz). A ile b arasındaki anlam farkı da bu biçimsel farktan kaynaklanmaktadır. II. sütundaki eklere Göksel & Kerslake koşaç adını vermiştir, -y’nin koşaç i-’in zayıflamış şekli olduğunu ve yardımcı ünsüz y (meselâ III.

sütündaki y) ile karıştırılmaması gerektiğini dile getirmiştir (2005). Aynı konuyu Kornfilt (1996) da sesbilim ve biçim dağılımı açısından ikna edici bir biçimde açıklamıştır. Belirtlilik Kuramı çerçevesinde baktığımızda –Ø/-yDI biçimsel/anlamsal olarak birbirine karşıt ve birbirini tamamlayıcı olduğu için bir dilbilgisel ulamı oluşturmaktadır. Belirtisiz biçim Geçmiş-Dışı Zaman (ya da Şimdiki-Gelecek Zaman, Kornfilt buna “Şimdiki-Geniş Zaman” adını vermiştir), belirtili biçim de Geçmiş Zaman belirtisidir.

Kornfilt, eşsürem (synchronic) açısından –DI ekinin kişi uyumu ve vurgusu konusunda gösterdiği “istisnai” davranışlarından hareketle, *-mİş*, *-(A/I)r/-mAz*, *-(y)AcAk* ve *-(I)yor* eklerinin zeminlendirilmemiş (infinite/bitimsiz) sıfat-fiil (participle) belirtisi olduğunu, yüklem zeminli biçiminin sıfat-fiil ile (belirtili/belirtisiz) koşacın birleşik şekli olduğunu, sadece –DI ekinin “gerçek” (genuine) zeminli biçim olduğunu dile getirmiştir. Kornfilt’in konuya ilişkin başlıca kanıtları şunlardır:

1. sözcük sonu vurgusu

8) a. git-ti-níz

b. git-mış-siniz gid-ecék-siniz gid-ér-siniz

8)a-b’deki yüklemcil eylemleri karşılaştıracak olursak –DI’lı eylemin vurgusunun sözcük sonunda yani kişi ekinde olduğunu, dolayısıyla Türkçe ezgisel özelliğine birebir uyduğunu, diğer çekimli eylemlerin vurgusunun ise sözcük

sonunda değil de kişi eki önündeki heceye düştüğünü gözlemleyebiliriz. Bu gözleme dayanarak Kornfilt, 8)b'deki eylemlerin aslında sıfat-eylemle koşaç-kişi eklerinin kaynaşmış şekli olduğu, koşacın ise (bu örnekte belirtisiz/unmarked) klitik (clitic/kaynaşık) biçimde kendini gösterdiği (git-miş-Ø-siniz) görüşünü ortaya atmıştır.

2. koşacın çekimi

- 9) a. hasta-y-Ø-ız hasta-Ø-sın
b. hasta-y-mış-ız hasta-y-mış-sın
c. hasta-y-dı-k hasta-y-dı-nız

Kornfilt, 9)a'da y harfinin bitişik ünlüleri ayıran damaksıl yarı-ünlü(palatal glide) olduğunu, ancak 9)b-c'de y harfinin bu gibi sesbilimsel bir güdülemeden yoksun olduğu için ancak koşacın zayıf sesbilimsel biçimi olduğu şeklinde açıklanabileceğini savunmaktadır. Nitekim 9)b-c'deki koşaçları uladığı sıfat-eylemden ayrı yazmak mümkündür:

- 10) a. hasta i-miş-ız hasta i-miş-siniz
b. hasta i-di-k hasta i-di-niz

Geleneksel dilbilgisinde Bileşik Zaman olarak tanımlanan sesbilimsel biçim, Kornfilt'e göre kişi ekli koşacın Zaman çekimli biçiminin sıfat-eyleme ulanmasından ortaya çıkmıştır. Örneğin:

- 11) gid-ecek-Øti-k git-miş-Øti-k

gid-iyor-Ødu-k gid-er-Ødi-k

Bu yapıları yukarıdaki gibi ayrı yazmak mümkündür:

12) gid-ecek idik git-miş idik

gid-iyor idik gid-er idik

Koşacın klitik biçimleri 9)b-c’de zayıf bir yarı-ünlü y olarak kendini gösterirken 11)’de neden hiç sesbilimsel iz bırakmıyor sorusunu Kornfilt yarı-ünlü silinmesi kuralıyla yanıtlamıştır: Bitişik ünsüzler arasındaki yarı-ünlü y silinir.

3. olumsuzluk

Sıfat-eylemlerin sıfatlarla aynı sözdizimsel özellikleri paylaştığı, olumsuzlama biçimlerinden de anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere, ad tümcelerinin olumsuzu *değil* ile yapılmaktadır. Buna paralel olarak sıfat-eylem yüklemelerinin de *değil* ile olumsuzlaşması mümkündür ve anlaşılacağı gibi sıfat-eylem olmayan –DI’lı biçimler için bu olası değildir:

13) a. gid-ecek değilim

b. * git-ti değilim

4. evet-hayır sorusu

Soru edatı mI koşaç önüne gelerek ad tümcesini evet-hayır sorusuna çevirir. Yükleme sıfat-eylem olan tümcelerin soru biçimi aynıdır. –DI’lı eylemlerde durum farklıdır:

14) a. Hasta-Ø-sın. → Hasta mı-Ø-sın?

b. Gid-ecek-Ø-sın. → Gid-ecek mi-Ø-sın?

c. Git-miş-ti-n. → Git-miş mi-ydi-n?

15) a. Git-ti-niz. → Git-ti-niz mi?

b. Git-ti-niz. → *Git-ti mi-niz?

14)'ü incelediğimizde sıfat-eylem olan yüklemün biçimbirimsel yapısı sıradan ad tümcesininkiyle tamamen aynıdır.

5. bilgisel kiplik (epistemic modality) eki: -DIr

Kornfilt'e göre, bilgisel kiplik eki -DIr bir diğer test ölçütü niteliğindedir. Bitimli -DI'lı eylemlere -DIr eki gelmezken bitimli olmayan sıfat-eylemler için bu bir problem oluşturmamaktadır:

16) a. Gid-ecek-tir. b. Gid-iyor-dur.

c. Git-miş-tir. d. * Git-ti-dir.

6. eklerin birleşmesi (suspended affixation)

Sıfat-eylemler sıradan ad tümcelerinde görüldüğü gibi eklerin birleşmesine izin vermektedir. Oysa bitimli -DI'lı eylemler için bu mümkün değildir:

17) a. Hasta-ydım ve yorgun-dum. → [Hasta ve yorgun]-du-m.

b. Gel-miş-tir ve git-miş-tir. → [Gelmiş ve gitmiş]-tir.

c. Gel-di-m ve git-ti-m. → * [Geldi ve gitti]-m.

7. sözdizimsel işlevler

Kornfilt'e göre, sıfat-eylemler (-Ir/-mAz, -AcAk ve -mİş) DP göstericisi olur, -DI'lı eylemler olmaz.

Kornfilt'in sunduğu bilgileri toparlayacak olursak, -DI haricinde bildirme tümcelerinde yüklemnin biçimbirimsel oluşumunu "AÖ/Sıfat-Eylem Ö. + [Zaman çekimli Koşaç + Uyum]" şeklinde özetleyebiliriz. Bunu Tablo:3-2'de daha açık bir şekilde görmek mümkündür.

AÖ/SEÖ	Koşaç	Uyum
Avukat	-Ø	-ım
Git-miş	-Ø	-im
Gid-iyor	-Ø	-um
Gid-er	-Ø	-im
Gid-eceğ	-Ø	-im
Öğrenci	-ydi	-m
Git-miş	-ti	-m
Gid-iyor	-du	-m
Gid-er	-di	-m
Gid-ecek	-ti	-m

Tablo:3-2

Kornfilt'in incelediği bazı olgulara eşsürem yerine artsürem açısından yaklaşmak daha kolaydır.

3.1.2.2 Dilbilgiselleşme Kuramı: Artsüremli Çözümleme

Hopper ve Traugott (2003) dünya dilleri üzerinde yapılan incelemelere dayanarak evrensel anlamlı bir "dilbilgisel yokuşu" (grammaticalization cline) görüşünü ortaya koymuştur: sözlüksel sözcük → dilbilgisel sözcük → klitik → çekim eki. Buna göre, sözcükler "biçimbirimleşme" yoluyla çekim ekleri haline gelişir. Sözcükler, anlamsal boşalma/genelleme ile birlikte sesbilimsel aşınım da yaşar. Heine vd. (1991), "dilbilgiselleşme yokuşu" yerine "dilbilgiselleşme zincirlemesi" (grammaticalization chain) terimini kullanmıştır. Ona göre dilbilgiselleşme zincirlemesi artsüremli olduğu kadar eşsüremli bir olgudur, zincirin

sol ucunda az dilbilgiselleşmiş şekiller, sağ ucunda da çok dilbilgiselleşmiş şekiller bulunur (Heine 1993: 53). Dilbilgisel zincirleme “kısmen örtüşme” (overlapping) özelliğine sahiptir, yani dilbilgisel biçim direkt olarak kaynak A’dan hedef B’ye kaymaz, aralarında ikisinin birarada olduğu bir geçiş bulunur: $A \rightarrow A/B \rightarrow B$.

Zeminli tümcelerde uyum ekleri kişi adlarını ya da iyelik eklerinden gelişmiştir. Eski Türkçe’de “geçmiş zaman” eki -(i)d/-(i)t iyelik eki almaktaydı (von Gabain, 1988; Hacıeminoğlu, 2003; Banguoğlu, 2004). Bugünlerde –DI olarak bilinen “geçmiş zaman” eki aslında “geçmiş zaman” eki –d ile üçüncü tekil iyelik ekinin birleşimidir: -D-I. Dolayısıyla –DI’yı bir ek olarak görmek “güzel bir hata”¹⁶ sayılır. Eski Türkçede olduğu gibi analiz ettiğimizde –DI eylemlerinin iyelik ekli AÖ’den ayrılan fazla bir yönü olmadığı gözlemlenebilir.

19) gel-d-ím	bisiklet-ím
gel-d-ín	bisiklet-ín
gel-d-í	bisiklet-í
gel-d- <u>ık</u>	bisiklet-imíz
gel-d-iníz	bisiklet-iníz
gel-d-ilér	bisiklet-lerí

Burada sadece 1.çoğul eki bir “istisna” gibi görünmektedir. Bu tarihî gelişimin

¹⁶ Bir diğer “güzel hata” ise olumsuzluk sözcüğü *değildir*. Araştırmalar sonucunda İran’ın orta bölgelerinde konuşulan Khaladj dilinde eski Argu diline ait birçok delil bulunmaktadır. Bunlardan biri *da:y*’dir. Bu olumsuzluk sözcüğünün üçüncü kişi şekli *da:y ol*’dur. Bazı çağdaş Türk dillerinde görülen olumsuzluk sözcüğü (Türkçe: değil; Azerice: da:yıl; Türkmence: da:l; Gagauzca: di:l) aslında bu birleşik biçimden “yanlış” olarak gelişmiştir. (Tekin, 1998).

bir sonucudur. Aslında Eski Türkçede “geçmiş zaman”ın 1. çoğul eki de kurala uygundu: *käl-d-imiz* (von Gabain, 1988: 80; Hacıeminoğlu, 2003: 185; Banguoğlu, 2004:447). Bu biçime bazı çağdaş Türk dillerinde rastlanmaktadır, örneğin: *sat-t-ıbıs*, *kör-d-ıbıs* (Hakas); *işte-d-ivis*, *tut-t-uvus* (Tuva); *kur-t-ımır*, *ki-t-ımır* (Çuvaş)(TDK, 2006). Bazı Anadolu ağızlarında görülen *gel-d-iz* şekli, 1. tekil kişi eki düşerek sadece eski bir çoğul ekinin kalmasıyla oluşmuştur (Banguoğlu, 2004: 447).

Eski Türkçede koşaç er-(är-) dikkate alındığında beraberinde sesbilimsel aşınım da yaşanan bir dilbilgiselleşme zincirlemesi çok net bir şekilde görülebilir (er→i→y). Günümüz Türkçesinde “kısmen örtüşme” olayı da görülebilmektedir: *idi/-ydi*, *idi/-ydi*. –ydi’nin sıklığının gerek kişisel dil sezgisine, gerekse bütüncü taraması sonuçlarına dayalı olarak daha yüksek olması, sözkonusu biçimin daha derin dilbilgiselleşmiş olduğunu göstermektedir. Birkaç örneğe daha bakalım:

20) a. *ozg-ur är-t-im*→*kurtar-ır i-d-im*, *kurtar-ır-Ø-d-ım*

b. *ärt-miş är-t-i* (von Gabain, 1988:88) →*geç-miş i-di*, *geç-miş-Ø-ti*.

21) a. Siz *täwä münüp varur ärdiniz* (Eckmann, 1998:203) →Siz deve binip *giderØdiniz*.

b. Koylarımız munda bolsa ärdi...→ (Eckmann, 1998: 201) Koyunlarımız burada olsaydı...

Yukarıdaki örneklerden farkedilebilecek bir diğer husus da, bugün geleneksel dilbilgisi kitaplarında birleşik zaman olarak tanınan yapıların 6. bölümde incelenecek olan dolaylamalı yapılara paralellik gösterdiği.

I. sütundaki diğer eklerden farklı olarak –DI esasında “kaynaşmış” bir ekler grubudur, onun için bugün tek ek gibi görülmektedir. Aynı nedene dayanarak Kornfilt bu “ek”in “gerçek” zeminli eylem eki, aynı paradigmadaki diğer eklerin sıfat-fiil olduğunu ve bu sıfat-fiillerin ancak çekimli koşaç ulandığında zeminlendirilebileceğini dile getirmiştir.

Diğer ekler hakkında Kornfilt’in gözlemlerine katılmakla birlikte, –DI’ya gelince aynı sütundaki diğer eklerle aynı dizimsel ve dizisel özellikleri taşıdığı için onu da sıfat-fiil olarak görmek gerektiğini savunuyoruz.. Nasıl eşsürem açısından ekler grubu –DI’yı bir ek gibi çözümlüyorsak –DI_{nlz} gibi yapıları da -DI-Ø-n_{lz} şeklinde çözümleyebiliriz, yani: -DI-koşaç-kışı.

Amerikan yapısalcı yaklaşımla konuyu incelersek böyle bir çözümün makul olduğunu görebiliriz.

3.1.2.3 Yapısalcı bir Yaklaşım: Dağılım ve Yer Değiştirme

Kornfilt zengin örneklerle –DI belirtisinin farklı davranışlarını göstermiştir. Oysa benzer örneklerle sözkonusu ekin aynı paradigmadaki diğer eklerle ortak özellikleri paylaştığını da kanıtlamak mümkündür. –DI’nın olumsuz şeklinden başlayacağız¹⁷. Bütünceden çıkardığımız örneklere dayanarak (tabii, *değil mi* şeklindeki ek soruları dışlandıktan sonra) –DI eylemlerinin *değil* sözcüğüyle olumsuzlaşmasının da mümkün olduğu gözlemlenmektedir:

¹⁷ Kornfilt (1996: dipnot 8), bağımsız bir olumsuzlaştırma bileşeni (free negative element) olarak *değil*’in–DI’lı bağımsız tümcenin sonuna (full-fledged clause) gelebildiğini söylemiştir. Aslında böyle bir *değil* bu makalede bahsedilen *değil* ile karıştırılmamalıdır. Çünkü Kornfilt’in söz ettiği, olumsuz anlamda kullanılan bir bağlaç niteliğindedir (sade ... değil; not only ... but also) ve dolayısıyla konuyu ilgilendirmemektedir, aynı kökten gelen ancak biri Konu (thema) işareti diğeri koşaç olan -(y)se ile ise’nin birbirinden ayırılması gerektiği gibi.

- 1) a. Bunun etkisi ol-ma-dı-Ø değil.
- b. [...] benim de aklımdan geç-me-di-Ø değil.
- c. Böylelerini tat-ma-dı-k değil, [...].
- d. [...] ona cilve yaptığını düşün-me-di-m değil.

Ek birleşmesine gelince, iyelik ekli AÖ'de bu mümkündür:

- 2) anne-si ve baba-sı → [anne ve baba]-sı

2)'de görülen ek birleşmesindeki kısıtlamalar yine zaman-kışı kaynaşmışlığından kaynaklanmaktadır. 2)'yle bir karşılaştırma yapacak olursak 3.2.1'deki 17)b'nin teorik olarak şu şekilde yazılması gerekmektedir: [Geld ve gitt]-im. Tabii bu da Türkçede dilbilgisel değildir Bunun nedeni ancak dilin nedensizlik ilkesiyle açıklanabilir sanırız.

Kornfilt, bilgisel kiplik eki –Dİr'ı da bir ölçüt olarak –Dİ'nin zeminli eylem, diğerlerinin zeminli olmayan sıfat-eylem olduğunu kanıtlamakta kullanmıştır. Ancak böyle bir mantık bize pek inandırıcı görünmemektedir çünkü –Dİr eki sıfat-eylem olarak kabul edilen –İr'a da gelemaz (*gid-er-dir). –Dİr'ın ulanıp ulanmaması anlambilimsel bir olgudur ve dolayısıyla durumu biçimbilimsel-sözdizimsel düzlemde açıklamak yerinde değildir. –Dİ kiplik-dışı (non-modal) olduğu için konuşucuda en yüksek kesinliğin göstergesidir (Halliday, 2000: 89) ve böyle bir anlam bilgisel kiplik anlamı aktaran –Dİr ekiyle bir anlamsal çelişki oluşturmaktadır. –İr'a gelince, bu ek anlamsal açıdan iki özellik taşımaktadır: Biri –Dİ gibi kiplik-dışı,

diğeri tahmin edici. –DIr ilkiyle çelişmekte, ikincisine gelse bir fazlalık yaratmaktadır.

Sözdizimsel işlevden bahsederken (bkz: 3.2.1 – 7 sözdizimsel işlevler), Kornfilt’in çok önemli bir noktayı gözden kaçırdığı kanaatindeyiz. Sıfat-eylemlerin sıfatın sözdizimsel işlevlerini paylaştığı bir gerçektir ancak sıfat olabilmesi için ille de DP göstericisi olma kriteri aranması şart değildir. Bilindiği gibi, sıfatlar *attributive* ve *predictive* olmak üzere ikiye ayrılır, ilki DP göstericisi olabilir, ikincisiyse sadece yüklemde yer alabilir (örneğin: *main, afraid, asleep*) (Richards, Platt & Platt, 2000). –DI çekimli eylemlerin sıfat-eylem olarak görülmesinde *attributive* olmaması bir engel oluşturmamaktadır bizce. Aslında yukarıda Tablo:3-2’de aynı sırada yer verdiğimiz ve aynen Görünüş eki olarak gördüğümüz –(I)yor gibi yapılar bu açıdan –DI’yla aynı görünümü göstermektedir.

Şimdi, –mIş, –AcAk gibi, –DI’nın da sıfat-eylem eki olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Açıkçası, –DI’lı eylemler Görünüş aktaran, zeminli olmayan sözlüksel birimler olmaları ve sıfat niteliğinde olmaları nedeniyle yüklemi sıfat eylem olan tümcelerin de ad tümcesi ulamına dahil edilmesi gerektiğini savunacağız.

İlk olarak, Görünüş anlamı taşıyan sıfat-eylemler AÖ (Ad Öbeği) ve SÖ’nin (Sıfat Öbeği) sözdizimsel dağılışı ile işlevini paylaşmaktadır, örneğin:

3) Özne tümleci:

a. Biz avukat-Ø-ız.

b. Ali çok yakışıklı-ydi-Ø.

- c. Ben uyu-du-Ø-m.
- d. Ben uyu-yor-du-m.
- e. Sen uyu-muş-tu-n.
- f. Ben uyu-yacak-tı-m.
- g. Siz erken uyu-r-du-nuz.

4) Nesne tümleci (EMC):

- a. Ali'yi sınıf başkanı seçtik.
- b. Sen-i çok yakışıklı bulduk.
- c. Sen-i öl-dü sandım.
- d. Kız-ı ben-i kapı-da bekle-r bul-dum.
- e. Yatak oda-m-ı içer-den kilitle-n-miş buldum.
- f. Alice [...] kendi-ni düş-üyor bul-du.

5) AÖ göstericisi:

- a. zeki çocuk / sınıf başkan-ı
- b. kuru-muş dudak-lar
- c. kuşku uyandır-acak birşey
- d. çal-ar saat

Ayrıca, sıfat-eylemli yüklem AÖli yüklemle aynı olumsuzluk ve soru

yapılarını paylaşmaktadır, Kornfilt (1996)'da gözlemlendiği gibi. 3)b-g'yi 4)c-f ve 5)b-d ile karşılaştıracak olursak sıfat-eylemin ancak zaman çekimli koşaç-uyum aldıktan sonra yüklem olabileceğini açıkça görebiliriz.

Şunu belirtmek gerekir ki, -DI uyum ekleriyle kaynaşmış olduğu için diğer sıfat-eylemlerden farklı görünüşleri göstermektedir. Ancak bu resmin tamamını yansıtmaz. Örneğin:

6) -DI-Uyum-Koşaç

a. Öğrenmek iste-di-m-di.

b. Ben de öyle san-dı-m-dı.

7) -DI-Koşaç-Uyum

a. "Batı" uğruna vaktiyle kimliğimizi bile feda etmeye kalkış-tı-ydı-k.

b. [...]devletimizin [...] insan gücü vardı da biz mi farkedeme-di-ydi-k?

c. Ben sana de-di-ydi-m.

6)'da yüklem yapısı “-DI-uyum-koşaç”tır ve kaynaşmışlığı göstermektedir. 7)'de ise “-DI-koşaç-uyum” şeklinde bir yapıya sahiptir ve kaynaşmışlığın kopmaz olmadığını göstermektedir. Banguoğlu (2004: 449-50) buna dikkat çekerek “[...] söz konusu çekimlerin dilimizde sistemleşmeye doğru gitmiş olmakla beraber henüz oturmuşmamış olduğunu gösterir” ve “Türkçede gitgide bu ikinci bölük eklerin getirdiği sıralanma hakim oluyor ve bütün kipler bu yolda oturuşmaya doğru gidiyor” yorumlarında bulunmuştur. Aslında bütüncü taramasına dayanarak, ne 6) ne de 7)'nin sıkça kullanıldığı ve -DI'nın yerine giderek artan bir oranda -mİş'in geçtiği

gözlemlenebilir.

3.1.3 TAM Eklerinin Dizimsel Sınırlamaları

Tablo: 3-3'teki sıralar TAM eklerinin dizimsel dağılımını, sütunlar da bu eklerin dizimsel dağılımını göstermektedir. dizimsel dağılımda bazı çatışmaların olduğu herkesin malumudur. Tablodaki “*” işareti bu kısıtlamayı belirtmektedir. Bu kısıtlamaları anlamsal çelişki ve eklerin işlevleri arasındaki rekabet yönünden açıklamak mümkündür.

Tablo: 3-3

	I (Sıfat-Eylem)	II (Koşaç)	III (Kişi Uyumu)	IV (Kiplik)
Eylem Kökeni	-DI	-Ø	Grup 2	-Ø
		-(y)DI	Grup 2	-Ø
		*-(y)mİş	*	*
		-(y)sA	Grup 2	-Ø
		*-(y)ken	*	*
	-mİş	-Ø	Grup 1	-Ø/-Dİr
		-(y)DI	Grup 2	-Ø
		-(y)mİş	Grup 1	-Ø
		-(y)sA	Grup 2	-Ø
		-(y)ken	*	*
	-(A/I)r/-mAz	-Ø	Grup 1	-Ø
		-(y)DI	Grup 2	-Ø
		-(y)mİş	Grup 1	-Ø
		-(y)sA	Grup 2	-Ø
		-(y)ken	*	*
	-(y)AcAk	-Ø	Grup 1	-Ø/-Dİr
		-(y)DI	Grup 2	-Ø
		-(y)mİş	Grup 1	-Ø
		-(y)sA	Grup 2	-Ø
		-(y)ken	*	*
	-(I)yor	-Ø	Grup 1	-Ø/-Dİr
		-(y)DI	Grup 2	-Ø
		-(y)mİş	Grup 1	-Ø
		-(y)sA	Grup 2	-Ø
		-(y)ken	*	*

	-mAktA	-Ø	Grup 1	-Ø/-Dİr
		-(y)Dİ	Grup 2	-Ø
		-(y)mİş	Grup 1	-Ø
		-(y)sA	Grup 2	-Ø
		-(y)ken	*	*
Ad Soylu Sözcükler		-Ø	Grup 1	-Ø/-Dİr
		-(y)Dİ	Grup 2	-Ø
		-(y)mİş	Grup 1	-Ø
		-(y)sA	Grup 2	-Ø
		-(y)ken	*	*

Geçmiş zaman belirtisi *-(y)Dİ* kipliksel anlam (kesinlik) taşıdığı için *-Dİr*'la anlamsal olarak çatışmaktadır. Bitmişlik belirtisi olarak *-Dİ* anlamsal bakımdan kiplik belirtisi *-Dİr*'la çelişkili olmamasına rağmen bu işlev (rekabet sonucu) *-mİş* tarafından üstlenilmiştir.

Bitmişlik *-Dİ* ile kanıtsallık (evidentiality) belirten *-(y)mİş* arasında anlamsal çelişki bulunmaktadır (Underhill 1976: 198).

Bilgisel kiplik (kanıtsallık) belirten *-(y)mİş* aynı anlamsal ulama ait *-Dİr* ile çatışmaktadır.

-(A/I)r/-mAz da bilgisel kiplik belirttiği (*Belki gelir*) ve anlamsal olarak *-Dİr*'la örtüştüğü için birlikte kullanılamamakta; sözkonusu belirtinin Bitmemişlik (Alışkanlık) işlevi *-Dİr*'ın işleviyle çelişkili olmamasına rağmen bu işlev (yine de rekabet sonucu) *-(I)yör* tarafından üstlenilmektedir (Çok sigara içiyordur./* Çok sigara içerdur.)

3.1.4 Sonuç

Bu bölümde Türkçe zeminli bildirim tümcelerinde yüklemnin biçimbilimsel

yapılanışını inceledik. Özellikle üç sıfır eki (kiplik belirtisi –Ø/-DIr, tekil üçüncü kişi –Ø ve koşaçın belirtisiz biçimi –Ø) üzerinde durduk. Belirtisiz biçimbirimlerin dizimsel/dizisel ilişkilerindeki önemini vurguladık. Belirtisiz biçimlerin tanıtılmasıyla birlikte eklerin dilbilgisel ulamlardaki yerini yani ekler arasındaki dizisel dağılımını net bir şekilde görmüş olduk.

Tablo: 3-1’de görüldüğü gibi sütun I ve II’deki ekleri biçimbilimsel bakımdan sıkı bir şekilde birbirinden ayırdettik. Özellikle -DI/-yDI ve -mİş/-ymİş gibi şekillere gelince alanyazında bunların özdeşleştirildiği gözlemlenmektedir¹⁸. -mİş/-ymİş ikilisini örnek alırsak, -mİş Eski Türkçeden beri var olan bir ektir, -ymİş ise koşaç är-’in –mİş çekimli şeklinden gelişmiştir (ve bu ortak kaynak kişi uyumunda gösterdikleri aynı davranışı açıklayabilir) ve derin dilbilgiselleşmiş “dolaylamalı yapı”dır. Bu, iki ek arasındaki farklardan ilkidir. Bundan sonra II. sütunda yer alan çekimli koşaç, I. Sütundaki sıfat-eylemlerle farklı ulama konumundadır, oysa ulama sırası da (meselâ, sözcük sırası olduğu gibi) dilin yüzey şekillerindeki farkını göstermektedir. Bu da iki ek arasındaki bir diğer önemli farktır.

Şimdiye kadar kişi ve kiplik (-Ø/-DIr) hariç bütün TAM eklerine biçimbilimsel açıdan gönderimde bulunduk. Bunun nedeni, sözkonusu eklerin anlamları/işlevleri hakkında görüşbirliği bulunmamasıdır. Örneğin bizim –DI eki olarak ifade ettiğimiz eke, geleneksel dilbilgisi kitaplarında “Kesin Geçmiş Zaman”, “Geçmiş Zaman/Bitmişlik Görünüş” (örneğin, Göksel & Kerslake, 2005), ya da sadece

¹⁸ Örneğin Enç (2004): “The Turkish tense morpheme –di occurs mainly in matrix clauses and always shifts to the past, whether it attaches to a verb or a non-verbal predicate. In that respect, it is no different from the English past tense in matrix clauses.”

“Perfect(ive)” (Uzun 2004) adını vermiştir.

Bilindiği gibi, dilbilgisel ulam birbirine karşıt ve birbirini tamamlayıcı bileşenlerden oluşan şekil/anlam kümesidir. Sütun I ve II’deki ekler şekil bakımında küme oluşturmaktadır. Eğer bunların işlevleri de bir küme oluşturabilirse dilbilgisel ulam olarak kurulabilir.

Bu bölümü izleyen bölümlerde sütun I ve II’deki eklerin işlevlerini inceleyeceğiz. II. sütundan başlayacağız, bu 4. bölümün içeriğidir.

3.2 Sıfat-Fiilin İşlevi: Dilbilgisel Görünüşü

3.1.2’te inlediğimiz gibi sıfat-fiil, sıfat nitelikleri taşıyan sözdizimsel bileşendir. Bu nedenle sıfatla aynı dağılımsal davranışları ve sözdizimsel işlevleri paylaşmaktadır. Bu çalışmanın amacının zeminli bildiri tümcelerindeki Zaman/Görünüş olgularını irdelemek olduğunu gözönünde bulundurarak bu bölümde sıfat-fiille koşaç birleşmesine (yani yüklemcil yapılar), özellikle bunun işlevine ağırlık verilecek, sıfat-fiilin diğer biçimbilim-sözdizimsel işlevleri (meselâ DP göstericisi olma işlevi vd) tartışma konusu yapılmayacaktır.

Sıfat-fiil, fiil kökeni ve sıfat-fiil eki (yani çok işlevli olarak bilinen *-DI*, *-mİş*, *-(I)yor/-mAktA*, *-(A/I)r/-mAz* gibi belirtiler) olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Olay Görünüşü, fiilin üyesi, üyesi olmayan bileşenleri vs. ile birlikte fiil kökeninde kodlanmakta, bakış açısı görünüşü ise sıfat-fiil ekleriyle kodlanmaktadır.

1) Hasan balığı yedi.

2) a. Hasan ate the fish.

b. Hasan has eaten the fish.

-DI’nın “Tamamlık (Perfect)” ve “Geçmiş Zaman” belirtisi olarak görüldüğü alanyazında yaygın bir görüştür, bunun nedeni de çok aşikâr gibi: Örnek 1)’in, 2)’deki İngilizce karşılıklarından anlaşılan iki yorumu vardır, 2)a geçmiş zaman olduğu için 1) de geçmiş zamandır; 2)b (şimdiki zaman) Tamamlık görünüşü olduğu için 1) de Perfect olarak yorumlanabilmektedir.

Şimdi 1)'i Çince karşılıklarıyla karşılaştıralım:

3) a. Hasan ba yu chi-le. (He has eaten the fish [so there's no fish left.])

Hasan ACC o balık ye-PFV

b. Hasan chi-guo yu. (He has eaten the fish [he has the experience.])

Hasan ye-PFV o balık

Çince görünüş-belirgin (aspect-prominent) bir dildir, Zaman belirtileri azdır, Zaman daha çok sözlüksel ve bağlamsal bilgilerden tespit edilir. 3)'teki iki örnek Bitmişlik'in iki türünü temsil etmektedir: Sonuçlu ve deneyimsel. Çince yorumlara bakarsak bu kez *-DI*'nın zaman işlevi bulunmadığını, Bitmişlik'in iki altulamını kodladığını söylemek mümkündür.

Aynen 2)'de olduğu gibi 3)'te birbirinden farklı ama aynı zamanda birbirine ilişkili iki yorum olduğu sonucuna varabilmekteyiz. İşte böyle “bir ek, çok işlev” anlayışından dolayı Kornfilt (1997) vd. *-DI* belirtisinin genel olarak anlam bulanıklığına yol açtığını dile getirmektedir (349, systematically ambiguous). İngilizce açısından baktığımızda *-DI*'da anlam bulanıklığı bulunmakta, Çince açısından baktığımızda yine —başka bir şekilde olsa da— anlam bulanıklığı bulunmaktadır. Türkçe hiç bir düzenlemeye sığamayacak kadar yuvarlak mıdır?

Bu sorunun cevabı, dilbilimin temel kavramlarından hareket ederek, Türkçeye Türkçe açısından bakarak aranmalıdır. Ne İngilizce ne Çince ne de başka bir dil Türkçeyi incelemek için bir ayna olarak tutulmalıdır.

3.2.1 Dilbilgisel Görünüşe Genel Bir Bakış

Göksel & Kerslake (2005) Türkçe Bakış Açısı Görünüşünü Bitmişlik ve Bitmemişlik olmak üzere ikiye ayırmaktadır, Bitmemişlik, Sürerli (Devam etmeli ve İlerlemeli) ve Alışkanlık'tan oluşmaktadır; Bitmişlik, sütun I'deki (Tablo 3-1) $-DI/-mİş$ belirtileriyle kodlanmakta, Bitmemişlik'ten Sürerli'nin belirtileri $-(I)yor$, $-mAktA$, Alışkanlık'ın belirtisi ise $-(I)yor$ (bazı durumlarda $-mAktA$) ve $-(A/I)r/-mAz$ 'dır.

Kornfilt (1997)'de bakış açısı ile olay görünüşleri birbiriyle karışmış gibi gözükmemektedir çünkü farklı ulama ait bu kavramlar aynı başlık altında incelenmiştir.

Türkçe görünüş hakkında yapılan incelemelerin Giriş bölümünde örnekleri verilmiştir. Yaygın olan görüş, görünüş/zaman ulamlarının karıştığıdır.

Tek ek, çok işlev görüşü benimsemek zordur kanaatimizce. Böyle bir görüşün altında iki neden olduğuna inanmaktayız: İlk olarak, başka bir dil (genellikle İngilizce) açısından Türkçeye bakılması; ikincisi, dilin anlambilimsel ve kullanımbilimsel düzlemlerinin birbirine karışması.

Dilbilimin temel kavramlarından hareket ederek tek-ek-tek-işlev gibi bir yaklaşımla Türkçe Görünüş/Zaman konusunu inandırıcı, sistematik ve net bir şekilde betimlemek mümkündür görüşündeyiz. Bu çalışmanın uygun yerlerinde somut dil olgularını inceleyerek bu yaklaşıma açıklık getirmeye çalışacağız.

Zaman ve/veya Kiplik işlevlerini şimdilik gözardı edersek, $-DI$, $-mİş$, $-(I)yor$, $-mAktA$, $-(A/I)r/-mAz$ belirtilerinin görünüş işlevini haiz olduğu alanyazında geniş

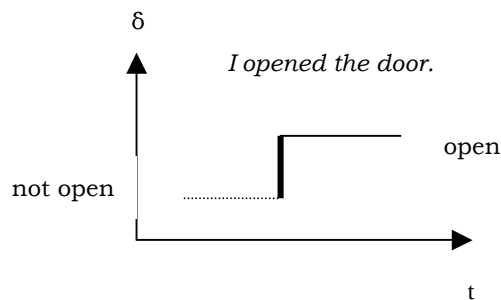
kabul gören bir görüştür.

3.2.2 Bitmişlik

Bitmişlik, olayın değişik aşamalarına ayırım yapmaksızın onu bir bütün olarak kapsayan bakış açısıdır; Bitmemişlik ise olayın iç yapısına odaklanan bakış açısıdır (Comrie 1976:16: Perfectivity indicates the view of a situation as a single whole, without distinction of the various separate phases that make up the situation; while the Bitmemişlik pays essential attention to the internal structure of the situation.) Smith (1997) Bitmişlik'i aşağıdaki şemayla göstermektedir (I: initial, başlangıç; F: final, bitiş):

I F
////////

Geleneksel tanımda bakış açısı görünüşü olayın “zamansal” iç yapısını yansıtmaktadır. Onun için Smith (197)’de yapıldığı gibi görünüş şemaları da tek boyutludur. Oysa görünüşten bahsedilirken nitelik/durum değişimi vazgeçilmez bir etkidir. Hassasiyet kaygısıyla Croft (2000) bakış açısı görünüşünün iki boyutlu olduğunu ileri sürmüştür: Zaman boyutu (t) ve nitelik/durum boyutu (δ). Ona göre bakış açısının yorumlanması iki boyutun birleşimidir. *I opened the door* tümcesini örnek alacak olursak (kapının birazcık bile aralanmış olmasını açılmış olmasının kabulü olarak görürsek sözkonusu olayın noktasal olduğunu kabul edebiliriz) görünüşsel anlamını aşağıdaki şemayla gösterebiliriz:

<P

Kalın çizgi olayın görüntülenen/odaklanan aşamasını, yani tümcenin iddia edilen (asserted) bilgisini temsil etmektedir; <P, olayın konuşma anından önce vuku bulduğunu göstermektedir (Geçmiş Zaman); Bitmişlik bakış açısı dünya bilgisi de içermektedir, yani olay başlamadan önce ve vuku bulduktan sonra kapının durumları (kapalı ve açık olma).

Bu gibi bir şemayla görünüşün anlamını açık bir şekilde görebilmekteyiz. Zaman boyutuna bakarsak bu sürersiz bir olaydır ([–Dur]) çünkü olay bu boyutta bir nokta olarak yansımaktadır; durum/nitelik boyutuna bakarsak sonuç değişikliği gerçekleşmiş olmaktadır ([+Result]) çünkü ilk ve son durum bu boyutta farklı iki nokta olarak yansımaktadır; durum/nitelik değişikliğine yol açan enerji girdisidir ([+Dyn]); olayın görüntülenen aşaması (başlangıç ve bitiş) uçlarını haizdir ([+Telic]). Böylece farzedilen anlamda olayın ACH türünde olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

3.2.2.1 –DI ve -mİş

-DI/-mİş’in Bitmişlik belirtisi olarak işlevleri geniş kabul görmektedir, ancak alanyazında bu belirtilerin başka dilbilgisel ulama ait “diğer” işlevleri haiz olduğu da dile getirilmektedir, bu “diğer” işlevlerine 4.2.2’de değinilecektir. Burada sadece Bitmişlik belirtilerinin temel işlevleri ve olay görünüşünde gösterdikleri değişik davranışlarından bahsedilecektir.

STA çoğu zaman Bitmemişlik bakış açısıyla kodlanmaktadır, Bitmişlik bakış açısında ise durumun kendisi değil, duruma girme (inception) belirtilmektedir

(Göksel & Kerslake 2005 vd) ve ortaya çıkan yeni durum bir gerektirim olarak anlaşılmaktadır. Karşılaştıralım:

- 1) a. Güneş battı. (ACC→STA: Güneş görünürde yok)
b. Ankara'ya saat ikide vardı. (ACH→STA: Şimdi Ankara'da.)
c. Su seviyesi yükseldi. (d-ACT→STA: Su seviyesi şimdi daha yüksek.)
- 2) a. Tanıştığımıza çok memnun oldum. (STA→Memnunum.)
b. Selim'in altı aylık ömrü kaldı. (STA→Altı aylık ömrü var.)
c. Bir Yahudi'ye benzedim mi şimdi? (STA→Benziyor muyum?)

Bir sonuç getirmeyen olaylar için ([-Result]: u-ACT, SEM ve STA; STA yukarıda incelenmiş bulunmaktadır) Bitmişlik, deneyim anlamını gerektirmektedir, ki bu gerektirim niteliğindeki anlam Comrie (1976: 58-60)'nın ortaya koyduğu “Deneyimsel Tamamlık” bakış açısına denk gelmektedir. Deneyimsel Tamamlık'ın anlamı aşağıdaki İngilizce örneklerle açıklanabilir (Comrie 1976'dan alınmıştır):

- 3) a. Bill has gone to America. (Perfect→STA: Şimdi Amerika'da)
b. Bill has been to America (twice). (Experiential Perfect)

Tabii, Comrie de dile getirildiği gibi sonuç/deneyim ayrımı İngilizcede bir kodlama sistemiyle karşılanmamaktadır. Buna karşılık olarak 3)'deki iki anlam Çince'de farklı görünüş belirtisiyle kodlanmaktadır:

- 4) a. Bi'er qu-**le** Meiguo.
b. Bi'er qu-**guo** Meigo.

Deneyim anlamı Türkçede üç tür yapıyla belirtilebilir: Sesbilimsel (5a, vurgu),

sözlüksel (5b) ve biçimbilim-sözdizimsel (5c), bu yapıların ilk ikisinde Bitmişlik belirtisi kullanılmaktadır:

5) a. Yengecin tadını biliyorum, çünkü yengeç **YEDİM**. (karş: Kahvaltıda YENGEÇ yedim.)

b. Yüzsüzlüğün böylesini **hiç** görmedim.

c. O bölgenin tipileri üzerine önceden bir şeyler **işitmişliğim vardı**.

Bitmişlik'in (daha doğrusu Bitmişlik'in Geçmiş-Dışı Zamanının) önemli bir diğer işlevi, anlatı söylemlerinde (narrative context) ön alan (foregrounded) bilgilerini aktarmasıdır. Bu konuya 5.2.2'de değineceğiz.

3.2.2.2 Bitmişlik Eklerinin “Diğer” İşlevleri

Bitmişlik Görünüşünün yanında –DI'nın “Tamamlık (Perfect)”, “kesin Geçmiş Zaman” işlevleri de olduğu savunulmaktadır. –DI'nın sözde “Perfect” işlevine 2.2.3'te karşı çıkmıştık. –DI'nın Geçmiş Zaman işlevine gelince gerçek-dışı (Irrealis) bağlamlarda bu mümkün değildir; bunun tersine Bitmişlik yorumu gerçek (Realis) ve gerçek dışı olmak üzere her türlü bağlamlarda geçerlidir. Başka deyişle –DI'nın Bitmişlik olarak yorumlanması şartlara bağlı değildir. Bitmişlik'in Geçmiş Zamanla eşleştirilmesi ya da karışması “Bitmişlik olayların genellikle konuşma anından önce vuku bulması” (Aksu-Koç 1986) yüzündendir, tabii bunun istisnası da vardır, meselâ insanlar gelecekte sona ermiş olaylardan bahsedebilmektedir bu da İngilizce Future Perfect'e denk gelmektedir (Aksu-Koç 1986: not 2). Givón (2001: 293), Uzun(2004: 164) vd. Bitmişlik ile Geçmiş arasındaki bu bağlantıyı kabul etmekle birlikte bu

bağlantının mutlak olmadığını dile getirmeyi ihmal etmemiştir. Karşılaştıralım:

- 1) Bir kaza geçir-di-Ø-Ø ve otomobili hasar gör-dü-Ø-Ø.
- 2) a. Diyelim bir kaza geçir-di-Ø-niz ve otomobiliniz hasar gör-dü-Ø-Ø.
b. Diyelim ki öğrencilerden biri sözdizimi sınavında kopya çek-ti-Ø-Ø.

(Uzun 2006)

- 3) a. Çarşamba saat 10'a kadar öğren-di-Ø-n öğren-di-Ø-n, öğrenme-di-Ø-n bit-ti-Ø-n.

b. [Babam hep derdi ya] şimdi oku-du-Ø-n oku-du-Ø-n yoksa gelecekte zamanın olmayacak.

- 4) a. Böyle bir düşünceyle gel-di-yse-niz yapamazsınız bunu.

b. Bence adet yerini bulsun diye değil, eğer sev-di-yse-n evlen.

Yukarıdaki örneklerden sadece 1) gerçek bir bağlamda, diğerlerinin hepsi (2-4) gerçek-dışıdır. Özellikle 2-4 örneklerinde *-DI'*yı geçmiş zaman olarak yorumlamak anlaşılması zor görünmektedir. Oysa *-DI* sadece Bitmişlik belirtisi olarak görülürse 1) dahil bütün tümcelerde *-DI'*nin sistematik bir yorumlanması mümkün olmaktadır.

Karşılaştımanın bir diğer sonucu, anlambilimsel bir ulam olarak kesinlik, 1)'de belirtisizdir, belirtili örneklerdeyse (2-4) bu (gerektilen) kesinlik anlamı ortadan kalkmış durumdadır. ***-DI'nın sözde "kesinlik" anlamını Geçmiş-Dışı Zaman ekine (-Ø) borçlu olduğu görüşündeyiz.*** Ancak, belirtisiz (unmarked) Geçmiş-Dışı Zaman ekinin "zayıflığı"ndan dolayı kodladığı kesinlik kipsel anlamı daha "güçlü" bir kipsel belirtinin (mesela örnek 2)'deki ki *diyelim (ki)* belirtisi ve örnek 3)'teki

bitmiş eylemlerden oluşan ikilemeler) örtüsü altında “görünmemektedir”.

Şimde sıra *-mİş*’tadır. *-DI* için olduğu gibi *-mİş*’ın çok işlevli olduğu alanyazında yaygın bir görüştür, yani *-mİş* hem Bitmişlik Bakış Açısı Görünüşü hem “Duyulan Geçmiş Zaman” hem de kanıtsallık kipliği belirtisidir.

Biçim-dağılımsal açıdan baktığımızda *-mİş* diğer bakış açısı belirtileriyle dizisel ilişki içinde olup üyeleri arasında karşıtlık/tamamlayıcılık niteliği taşıyan şekil/işlev kümesi oluşturmaktadır. Bu, *-mİş*’ı salt bakış açısı belirtisi olarak görmemizin ilk nedenidir. *-mİş*’ın Bitmişlik işlevi şartsızdır, kipliksel işlevi şartlıdır, yani ancak hem biçim hem de anlam açısından “zayıf” Geçmiş-Dışı Zaman belirtisi eklendiği zaman kipliksel anlam aktarabilmektedir (Csato 2000. Geçmiş-Dışı Zamandan açıkça bahsetmemekle beraber *-mİş*’ın ancak “bitimli/finite” eylemde kipliksel anlam taşıdığını dile getirmektedir). Başka deyişle, Bitmişlik *-mİş*’ın temel işlevidir, örneğin *-mİştİ*, *-mİş ol-* gibi yapılarda da *-mİş* sadece Bitmişlik anlamı taşımaktadır (Aksu-Koç, 1986; Csato, 2000).

5) Tianjin Ekonomik Teknolojik Kalkınma Bölgesi 1984’te kurulmuş-Ø-Ø.

6) a. İki ay sonra da doktoramı tamamlamış ol-acağ-Ø-ım.

b. Doktor rolünü kim üstlen-miş-se-Ø kuralı da o koyar.

7) a. Ulusal sanayi büyük darbe al-mış-tı-Ø.

b. Bu anlayış milletçe kabul edil-miş-Ø-Ø-tir.

8) a. Fikrim değişmiş değil.

b. Adam son derece rahatlamış görünüyordu.

9) Ha Boğaziçi'ne gitmişsin, ha Bilkent'e. İki de iyi niversite.(Göksel & Kerslake 2005:519)

Yukarıdaki rnekleri incelediğimizde, sadece Geçmiş-Dışı Zamanda (rnek 5) –mİş'in Bitmişlik yanında kipliksel anlamı da taşıdığını, diğer rneklerdeyse sadece Bitmişlik anlamı taşıdığını farkedebiliriz. rnek 9'da söz dizimsel düzlemde kodlanan gerçek-dışı kipinde de –mİş'ı ancak Bitmişlik belirtisi olarak görmek zorundayız.

3.2.2.3 Bitmişlik Ekleri arasındaki İşlevsel Tamamlayıcılık İlişkileri

–mİş'in –DI'dan ayrılan başılıca özelliği, belirli şartlar altında Bitmişlik yanında kipliksel anlam da taşımasıdır. İki Bitmişlik belirtisinin ikincil derecede bir diğer farkıysa kullanım sıklığında görülmektedir. Geçmiş-Dışı zaman bağlamı dışında —ki bu durumda başılıa işlev farkları devrededir— –mİş daha yüksek bir sıklıkla kullanılmaktadır, örneğin –mİşsA, –mİş-tİ, –mİş-tİr, –mİş ol- gibi yapılarda –DI daha az hatta hiç kullanılmamakta, ad beklerinde niteleyici olarak da sadece –mİş kullanılmaktadır. Kanaatimizce söz konusu Bitmişlik belirtilerinin kullanım sıklıklarında gösterdikleri bu fark anlamsal uyumluluk ve dilin artsüremli gelişimi açısından açıklanabilir.

3.2.3 Bitmemişlik

Bakiş açısı görünüşü ulamındaki bir diğer ye Bitmemişlik'tir. Bitmemişlik'in

tipik üyesi de İlerlemeli sayılabilir. İlerlemeli *-(I)yor* ve *-mAktA* belirtileriyle kodlanmaktadır. Nasıl İlerlemeli noktasal olaylara (örn. *öksür-*) tekrarlanma okuması getirirse, mantığa uygun bir zaman diliminde herhangi türdeki bir olayın yeterince defa tekrarlanması da İlerlemeli şeklinde kodlanabilmektedir. Tabii bu durumda İlerlemeli öntip anlamından (yani özgül bir olayın sürmekte olması) uzaklaşarak Bitmemişlik ulamının diğer bir üyesine (Alışkanlık) kaymış bulunmaktadır. Karşılaştıralım:

- 1) a. Çocuk (bir kez) öksürdü/*öksürüyor.
b. Çocuk (şu an) öksürüyor.
c. Çocuk (her gün) öksürüyor.
- 2) a. Ben kitap okudum.
b. Ben (şu an) kitap okuyorum.
c. Ben (her gün) kitap okuyorum.

1)'deki [*çocuk (bir kez) öksür-*] olayı gerçek bağlamda özgül bir olaydır (1a), Bitmemişlik (İlerlemeli) bakış açısı kodlamasıyla —yine gerçek bağlamda— ancak olayın tekrarlanması şeklinde yorumlanabilmektedir(1b), Bitmemişlik (Alışkanlık) bakış açısında ise, bu kez gerçek-dışı bağlamda ve 1b'den farklı bir biçimde tekrarlama okuması bulunmaktadır. 2)'deki [*ben kitap oku-*] da gerçek bağlamda bir olaydır, olayın yeterince defa tekrarlanması halinde Bitmemişlik (Alışkanlık) bakış açısına uygun gelmesi sürpriz değildir (2c). Bu örnekleri aşağıdaki şemalarla gösterebiliriz:

1a: •

1b: ... •••• ...

1c: ... •••• •••• •••• •••• ...

2a: —

2b: ... — — — — ...

2c: ... — — — — — — — — — — ...

İlerlemeli bakış açısında olan 1)b'yi 2)b'yle kıyasladığımızda aralarındaki benzerliği hemen farkedebiliriz: Olayların (biri aralıklı diğeri aralıksız olarak) sürmesi. Alışkanlık bakış açısında olan 1c ve 2c arasındaki benzerlik de daha aşikârdır: Tekrarlı olayların (aralıklı olarak) sürmesi.

Özellikle b-c, yani İlerlemeli ile Alışkanlık arasındaki benzerlik (bilişsel dilbilim terimiyle “soya çekim”, family resemblance) ilk bakışta bağlantısız gibi gelen iki işlevin aynı ulamda (Bitmemişlik bakış açısı) toplanıp aynı biçimle *-(I)yor* kodlanabilmesini açıklayabilir. İlerlemeli anlamında olay özgül ve gerçektir, buna temel dersek, genel ve gerçek-dışı olan Alışkanlık bakış açısındaki tekrarlı olaylara da türemiş diyebiliriz.

Alışkanlık'ın bir diğer belirtisi *-(A/I)r/-mAz* ekidir.

İzleyen kısımlarda Bitmemişlik belirtilerinin *-(I)yor*, *-mAktA* ve *-(A/I)r/-mAz* “temel” ve “türemiş” işlevlerini ve aralarındaki anlam farklarını betimlemeye çalışacağız.

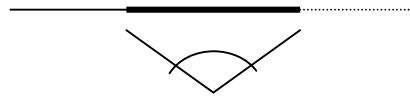
3.2.3.1 –(I)yor¹⁹, -mAktA

-(I)yor'un üç işlevi vardır: İlerlemeli (1a); Alışkanlık (1b) ve Gelecek (Prospective) (1c). İlk iki işlev Bitmemişlik ulamındadır. örneğin (Yavaş 1980):

- 1) a. John (şu an) parkta oynuyor.
- b. John toplantılara her zaman geç geliyor.
- c. John dün telefon etti; yarın Mary ile geliyor.

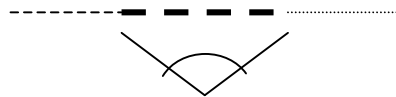
4.3'te belirtildiği gibi Alışkanlık, olayın tekrarlanması anlamında İlerlemeli'nin doğal uzantısıdır. -(I)yor'un bu üç işlevi nasıl bir bağlantıyla birbirine bağlanmaktadır? Özellikle Gelecek'in (Prospective) -(I)yor'la kodlanmasının altında yatan neden nedir?

Bitmemişlik'in temel işlevi olayın zamansal iç yapısının görüntülenmesidir. Gerçek bağlamda özgül bir olay için Bitmemişlik (bu durumda İlerlemeli) aşağıdaki şemayla gösterilebilir (Givón 2001: 289):

İlerlemeli: Şu an uyuyor.

Alışkanlık anlamındaki tekrarlı olaylar için şema aşağıdaki gibidir:

Alışkanlık: Her zaman geç geliyor.

Öncelikle İlerlemeli ile Alışkanlık arasındaki farka bir göz atalım.

Olayın görüntülenmesi aşamasına bakarsak İlerlemeli, özgül bir olayın

¹⁹ -(I)yor'un "tarihi şimdiki zaman" işlevi bu çalışmanın kapsamı dışındadır:

1972 Münih Yaz Olimpiyatları. Olimpiyatların kana bulandığı organizasyon. Olimpiyat köyüne giren teröristler iki İsrailli sporcuyla öldürüp dokuzunu rehin alıyorlar. Başarısız pazarlıklar ve havaalanındaki çatışma sonucunda sporcuların hepsi ölüyor. Bir günlük bir aranın ardından, oyunların devam etmesi kararı alınıyor.

(geçmiş-dışı zaman için) konuşma anını kapsayan bir zaman diliminde sürmekte olduğunu kodlamaktadır, böyle bir olay algılanabilmekte ve gerçeklik (Realis) kipine aittir; Alışkanlık ise olayın tekrarlandığını kodlamaktadır, sözkonusu olayın bir örneği konuşma anını kapsayan zaman diliminde sürmekte olmayabilir ve bu anlamda gerçek-dışı kipindedir. Ancak Alışkanlık olayın yeterince defa tekrarlanmış olması halinde uygun olabilmektedir ve konuya bu açıdan baktığımızda Alışkanlık'ın da tam anlamıyla gerçek-dışı olmadığını söyleyebiliriz. Kısaca toparlamak gerekirse, bakış açısı dahilinde Alışkanlık ile İlerlemeli arasındaki benzerlik olayın sürmesidir, fark ise sürme tarzında kendini göstermektedir: Biri aralıklı diğeri aralıksız.

Olayın bakış açısının dışına bakacak olursak İlerlemeli için sol taraftaki çizgi olayın başlamış olduğunu gerektirimsel anlam olarak temsil etmektedir, sağ taraftaki noktalı çizgiyse olayın devam ettiğini gerektirmek yerine ima etmektedir.

Teşbihte hata olmaz, Bitmemişlik'in sözkonusu iki işlevine “close shot” (İlerlemeli) ve “long shot” (Alışkanlık) adı verilebilir, İlerlemeli özgül bir temel olay kodlarken Alışkanlık tekrarlı olayları belirtmektedir.

Ne İlerlemeli ne de Alışkanlık olayın bakış açısının sağ ucunu aşıp devam etmesini engellediği için uygun bağlamlarda *-(I)yor*'un Gelecek (Prospective) işlevine kaymasını da beklenti dahilinde olduğunu söyleyebiliriz.

Madem *-(I)yor* (aralarındaki bütün bağlantılara rağmen) birbirinden farklı anlamlar taşımaktadır, sadece bu belirtiyeye dayanıldığında anlam bulanıklığı çok doğal olacaktır. Bu anlam bulanıklığı dil içi ve dil dışı etkenlerle giderilebilecektir.

Örneğin:

- 2) a. Çocuk şu an parkta oynuyor.
b. Bak, çocuk parkta oynuyor.
c. (Çocuk nerede?) Çocuk parkta oynuyor.
- 3) a. Çocuk her gün parkta oynuyor.
b. (Evimiz çok dar, oynayacak yer yok.) Çocuk parkta oynuyor.
- 4) Çocuk yarın parkta oynuyor.
- 5) a. Orada, bir insan göz göre göre ölüyor.
b. Peki, erkekler neden daha erken ölüyor?

2)-3) sırayla Bitmemişlik'in İlerlemeli ve Alışkanlık anlamını taşımaktadır; 4) ise Gelecek (Prospective) anlamındadır çünkü altı çizili bileşenler sözkonusu anlama uygun gelen bağlamı oluşturmaktadır.

ACH türündeki *öl-* noktasal özellik taşımaktadır, onun için normal biliş koşullarında İlerlemeli anlamı (özgül bir olayın devam etmesi) dışlanmaktadır. 5)a özgül bir olaydır, bu örnek İlerlemeli olayın sürmesini değil (zaten olamaz) hazırlık dönemini aktarmakta, başka deyişle Gelecek (Prospective) anlamına kaymış bulunmaktadır; 5)b'de eylemin dış üyesi (yani öznesi) çoğul olduğu için *öl-* olayının yeterince sayıdaki örneklerinin tekrarlanması sözkonusudur ve dolayısıyla bu tümcede *-(I)yor* Alışkanlık anlamındadır.

-(I)yor'un Türkçeye has bir işlevi de STA türündeki olaylarla (örn: *biliyor*, *seviyor*) uyumlu olmasıdır. Burada ne İlerlemeli (örn: ACT türündeki *parkta oynuyor*)

ne olayın tekrarlanması anlamındaki Alışkanlık, ne de Gelecek (Prospective) anlamını taşıyabilmektedir. Bundan ötürü Erguvanlı-Taylan (2001) *-(I)yor*’a “General Bitmemişlik” adını vermiştir. (Biz burada Comrie 1976’ya dayanarak bu işleve Devam Etmeli adını veriyoruz, bkz: Şema 1-1) Aynı yazıda Erguvanlı-Taylan, *-mAktA*’nın STA olaylarına uygun gelmemesi dolayısıyla İlerlemeli belirtisi olduğunu dile getirmiştir (dipnot 9). Oysa bütüncü taraması sonucunda bu görüşün kuşkulu olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin:

6) a. 55 inci Hükümetin, kurulduğu günden beri, Meclise, reform niteliğinde yasalar yansıttığını bilmekteyiz.

b. DSP Genel Başkan Adayı Aydın Tümen, [...] "Partimi iktidara taşımak dışında herhangi bir amacım olmadığını da tüm DSP'liler bilmektedir" dedi.

c. Bu şefkatin kaynağını şimdi tümüyle anlamaktayız.

d. Soğukkanlı görüş alışverişinin sonunda o tartışılan konudaki ilkelerimizin farklı olduğunu, bu ilkelerin ise bir kişisel inanç ya da beğeni sistemine dayandırıldığını anlamaktayız.

Yukarıdaki örnekten görüldüğü gibi STA olayları ile *-mAktA* belirtisi çatışır değildir. Böylelikle *-(I)yor* olduğu kadar *-mAktA* da Devam Etmeli işlevine sahiptir. Aralarındaki başlıca fark, yine Erguvanlı-Taylan (2001: dipnot 9)’un gözlemlediği gibi bir üslûp farkıdır.

3.2.3.2 *-(A/I)r/-mAz*²⁰

²⁰ *-(A/I)r*’ın “tarihi şimdiki zaman” işlevi bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Örneğin:

Toplantı yerine gelen Keloğlan, yolculuğun hazır olduğunu ve kafilenin kendisini beklemekte olduğunu görür. Kafile başkanı Keloğlana hazır olup olmadığını sorar. hazır olduğunu öğrenince küçük kafile hemen atlara binerek yola koyulur...

Yavaş (1980), $-(A/I)r/-mAz$ 'ın Zaman değil, Görünüş ve Kiplik işlevi üstlendiğini, yani varlığın tipik, içkin niteliklerini kodladığını ya da geleceğe yönelik tahmin belirttiğini dile getirmektedir. Nitekim Yavaş'ın belirttiği görünüşsel anlam özelliklerinden dolayı sözkonusu belirti, eylemi ad soylu sözcüklere (sıfatlara ya da adlara) daha yakın bir konuma getirmektedir, hatta bu belirtiyle türeyen bazı sıfat-fiiller sözlükselleşmiş durumdadır, örneğin *benzer*, *kaçınılmaz*, *olur olmaz*, *yazar*, *güvenilir*, *saygıdeğer*, *okuryazar*, *okur*, *çıkamaz*, *gelir*, *gider*, *vatansever*, *iyilik sever* vb.

$-(A/I)r/-mAz$ 'ın görünüşsel anlamını Yavaş (1980) ayrıntılı bir biçimde açıklamıştır. Bunun için biz bu belirtinin sözde “Zaman” ve “Kiplik” işlevlerine ağırlık vereceğiz.

3.2.3.3 Bitmemişlik Eklerinin “Diğer” İşlevleri

Kanaatimizce Bitmemişlik belirtilerini ayrı ayrı dilbilgisel ulamlara sınıflamak yerine çok merkezli protip (bkz: 5.2.2.1) olarak görmek daha yerindedir.

Öncelikle $-(I)yor$ 'a bakalım. Bu belirtinin temel işlevi/anlamı (işlev A, örneğin: *Ali şu an sigara içiyor*) İlerlemeli'dir (tek olayın aralıksız sürmesi). Sürersiz olayların (örn. SEM, *öksür-* gibi) çok kısa aralıklarla tekrarlanması da İlerlemeli olarak algılanabilir (işlev B, örneğin: *Ali şu an öksüyor*) çünkü Alışkanlık'tan farklı olarak bu işlev yine öntip İlerlemeli gibi gerçek kipindedir. Herhangi bir tür olayın (sürersiz SEM dahil) yeterince defa tekrarlanması Alışkanlık (işlev C, örneğin: *Ali her gün sigara içiyor*) olarak yorumlanır; ne İlerlemeli ne de Alışkanlık, olayın bakış

açısının sağ sınırını aşmasını engellediği için, bazı bağlamlarda *-(I)yor* Gelecek (Prospective) anlamını taşıyabilir (işlev D); Gelecek (Prospective) (Geçmiş-Dışı Zamanda) konuşma anını kapsayan bir zaman diliminde geçerli olan plan, niyet vb. durumları kodladığı için sözkonusu plan, niyet vb.lerin kaynağının kılıcı (yani eylemin dış üyesi, tümcenin öznesi) değil konuşucu olması halinde Gelecek (Prospective) bu kez emir olarak işlev üstlenebilir (işlev E). Böylece Bitmemişlik belirtisi *-(I)yor*'un değişik işlevleri, soya çekim kuralına dayalı, birbirine sırayla benzeyerek bir işlev zinciri oluşturmaktadır: $A \rightarrow B \rightarrow C \rightarrow D \rightarrow E$, aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi:

- 1) a. Ali şu an çalışıyor.
- b. Ali öksürüyor.
- c. Ali Ankara'da çalışıyor, her gün öksürüyor.
- d. Ali yarın çalışmıyor.
- e. Ali, yarın çalışmıyorsun, tamam?

Şimdi *-(A/I)r/-mAz*' gelelim. Artsürem açısından bakarsak *-(I)yor* daha geç bilgiselleşmiş bir belirtidir (*yürü-*'ten oluşan dolaylamalı bir yapıdır, geleneksel dilbilgisi kitaplarında tasvir eylemleri olarak adlandırılır). Bu nedenle Eski Türkçede *-(A/I)r/-mAz* diğer işlevleri yanında İlerlemeli işlevini de görmektedir ("şimdiki zaman" olarak bilinir) (Ercilasun 1984: 124; Eckmann 1998a: 203; Eckmann 1998b: 240).

-(A/I)r/-mAz'ın öntip işlevi Alışkanlık'tır (buna işlev A deriz). Yukarıda da belirtildiği gibi, Bitmemişlik olayın bakış açısının sağ ucunu aşarak sürmesini/tekrarlanmasını engellememektedir. Bu nedenle uygun bağlamlarda -(I)yor'da olduğu gibi -(A/I)r/-mAz Gelecek (Prospective) işlevi de üstlenebilmektedir (B). Gelecek görünüşü uygun bağlamlarda emir işlevine de kayabilmektedir (C). Böylece -(A/I)r/-mAz, temel işlevi Alışkanlık'tan başlayarak değişik işlevleriyle birbirine bağlı bir işlev zinciri oluşturmaktadır: $A \rightarrow B \rightarrow C$.

3.2.3.4 Bitmemişlik Ekleri arasındaki İşlevsel Tamamlayıcılık İlişkileri

Alışkanlık anlamında -(A/I)r/-mAz'ın -(I)yor'dan ayrılan başlıca özelliği öznenin tipik, konvensiyonel bir hareketini/durumunu kodlamasıdır. Bu nedenle -(A/I)r/-mAz daha çok alışkanlık ve genel ifade (generic statements) belirtmekte kullanılmaktadır. -(I)yor ise sadece tekrarlanan bir olay belirtmektedir (Yavaş 1980).

Karşılaştıralım:

1) a. Ali (*son günlerde) çok sigara içer.

b. Ali son günlerde çok sigara içiyor.

Buradaki tipik ya da konvensiyonel olma/olmama farkı nesnel olduğu kadar (a-b) öznel de olabilir (c-d). Örneğin:

2) a. Çinliler jiaozi sever.

b. Türkler mantı sever.

c. Özgür Aydın: Biz Türkler mantı severiz, ama siz Çinliler jiaozi seviyorsunuz.

d. Liu Zhao: Biz Çinliler jiaozi severiz, ama siz Türkler mantı seviyorsunuz.

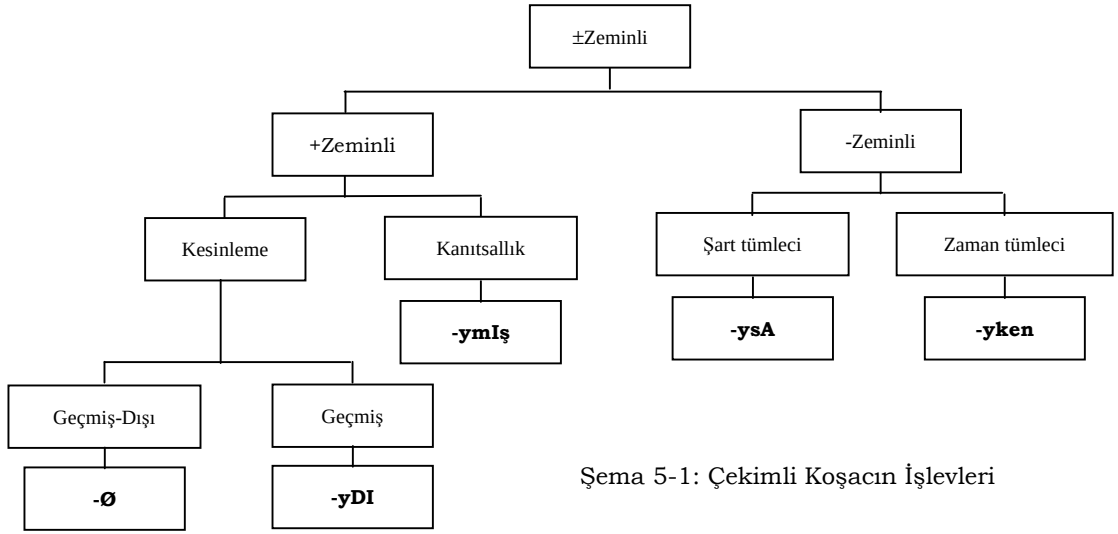
Gelecek (Prospective) anlamında $-(A/I)r/-mAz$, $-(y)AcAk$ ve $-(I)yor$ artan kesinlik derecesiyle bir sürerli dizi oluşturmaktadır (ayrıntıları için bkz: Yavaş 1980).

3.2.4 Sonuç

Bu bölümde $-DI$, $-mIş$ ve $-(I)yor$ gibi aynı dizimsel/dizisel özellikleri paylaşan belirtileri bakış açısı görünüş belirtileri olarak tanımladık. Bu belirtileri, özellikle bunlardan bazılarını zaman belirtisi olarak görmenin dağılımsal ve işlevsel özellikleri açısından ikna edici olmadığını kanıtlamaya çalıştık. Ayrıca, bir belirtilerinin temel (Görünüş) işlevleri yanında başka dilbilgisel ulamlara sınıflanmasında dayandığı ve belli bir biçimde üstlendiği işlevlerini çok merkezli öntip ulamı yaklaşımıyla Görünüş ulamı çerçevesinde açıklamaya çalıştık. Bu bölümde yeri geldiğinde bakış açısıyla olay türü arasındaki etkileşim üzerinde de durduk.

3.3 Koşacın İşlevleri: Zeminlendirme

Bölüm 3’de görüldüğü üzere, koşacın çekimli şekilleri biçimbilimsel bir ulam oluşturmaktadır²¹. Bu bölümde, koşacın biçimlerini anlamsal/işlevsel açıdan inceleyeceğiz ve aşağıdaki şemada gösterildiği üzere kişi ekleriyle birlikte çekimli koşacın Türkçe bildiri tümcesinde zeminlilik belirtisi olduğu görüşünü işleyeceğiz:

Şema 5-1: Çekimli Koşacın İşlevleri

Çekimli koşaç işlevsel açıdan önce iki gruba ayrılabilir: Zeminli ve zeminsiz. Zeminli tümceler kesinleme (assertion) ve kanıtsallık (evidentiality) olarak ikiye sınıflanabilir. Kanıtsallığın belirtisi *-ymIş*, kesinlemenin belirtisiyse sırasıyla Geçmiş-Dışı Zaman eki *-Ø* ve Geçmiş Zaman eki *-yDI*’dır. Aynen Zaman gibi gösterici (deictic) bir nitelik taşıyan Kişi eklerinin zamansız önermeyi (tenseless proposition) zeminlendirmekte rol almalarına rağmen, konu itibarıyla bu çalışmanın kapsamı dışına çıktıkları için, üzerinde durulmayacaktır.

²¹ *Oynayamayacaktıysak..., Sanıyordıysa...* gibi örneklerde *-ysA* belirtisi dizesel bakımdan bir “istisna”dır. Bu konumdaki *-ysA* “madem ki” gibi bir anlam taşımaktadır ve “koşaç + şart” biçiminin daha derin dilbilgiselleşmiş bir işlevidir diyebiliriz.

3.3.1 Zeminli ve Zeminsiz Tümceler²²

Zeminlilik (Grounding)²³ tümcenin öznesiyle yüklemdeki (eylemindeki) bir takım belirtilerle belirtilmekte, bu belirtiler arasında Zaman belirtisi, uyum belirtisi ve öznenin yalın durum eki bulunmaktadır (Taylor 2002, p.392). Bu, biçimbilimsel açıdan yapılan bir zeminlilik tanımıdır (bkz: 1.2).

Zeminlilikle ilgili bu tespit Türkçe için de geçerlidir, örneğin eylemsi ve ulaş yapılarında $-(y)An$, $-DIğI$, $-(y)AcAğI$; $-mAsI$, $-(y)IşI$; $-(y)ArAk$, $-(y)AlI$, $-CasInA vb$) zeminlilikte aranan şartlardan en az bir tanesi eksiktir.

Bakış açısını kodlayan sıfat-fiiller de zeminsiz biçimlerdir, ancak “Zaman-Kişi” ekleri aldıktan sonra ve öznesi belirtme durumunda veya bazı eylemsi yapılarda kullanılan $-in$ halinde (possessive) değil yalın durumdayken Zeminlendirilmiş olabilmektedir. Ad öbeklerinde niteleyici (tamlayan) yanında (örneğin çalar saat, balta girmemiş orman, oturacak yer vs), sıfat-fiillerin zeminsiz olduğu EMC tümceciklerinde de gözlemlenmektedir. Karşılaştıralım:

- 1) a. [...] kendim-i (ACC) İstanbul'un ortasında zannetti-Ø-m.
b. Ben-Ø (NOM) İstanbul'un ortasında-Ø/ydı-yım/-m (T-Agr).
- 2) a. Saray onun bu isteği-ni (ACC) uygun buldu-Ø-Ø.
b. Onun bu isteği(NOM) uygun-Ø/-du-Ø (T-Agr).
- 3) a. Bölüğü-ü (ACC), silah başı yaparken buldu-Ø-Ø.
b. Bölük (NOM), silah başı yapıyor-Ø/-du-Ø (T-Agr).

²² “Gözlerimi ovuyormuşum gibi geldi.” gibi tümceler bir istisna mıdır? Yoksa “gibi geldi” dilbilgisel bir kalıp olarak mı görülmeli? Bu konu, daha sonraki çalışmalarımızdan birinin konusunu oluşturacaktır.

²³ Mürvet Enç'in terimiyle Demirlilik/Anchoring. Bu kavram geleneksel dilbilim çalışmalarında “finite/bitimli” olarak bilinir.

- 4) a. Sevgili ağacının tepesi-ni (ACC) tümüyle solmuş buldu-Ø-Ø.
b. Sevgili ağacının tepesi (NOM) tümüyle sol-muş-Ø/-tu-Ø (T-Agr).
- 5) a. Alice bir an bile düşünmeye vakit bulamadan kendi-ni (ACC) düşünüyor buldu-Ø-Ø.
b. Alice (NOM) düşünüyor-Ø/-du-Ø (T-Agr).
- 6) a. [...] köylü, kendini bir anda kentteki fabrikada işçi olarak buldu-Ø-Ø.
b. Köylü (NOM), bir anda kentteki fabrikada işçi oldu-Ø-Ø (T-Agr).
- 7) a. Hizmetkâr, [...] kahveyi getirdiği zaman, o-nu (ACC) yazı yazar buldu-Ø-Ø.
b. O (NOM), yazı yaz-ıyor-Ø/-du-Ø (T-Agr).
- 8) a. [...] bu yüzden on-u (ACC) çoktan öldü sandı.
b. O (NOM) çoktan öl-müş-tü-Ø (T-Agr).
- 9) a. Bir aralık Cafer'i (ACC) deli olmuş sandım.
b. Cafer (NOM) deli ol-muş-Ø/-tu-Ø (T-Agr).

Şimdiye kadar zeminlilik kavramına sadece biçim açısından değindik. Acaba zeminliliğin anlamı/işlevi nedir? Taylor (2002) bu soruya ad öbeği ile eylem öbeğini benzeterek cevap vermeye çalışmıştır. Zeminli bir ad öbeği “söz edimlerinin (speech act) gerçekleştiği bağlamdan tanınabilecek, bir varlık türünden somut bir örnek”tir ([A] *grounded nominal designates an instance of a thing, identifiable from the perspective of the speech-act situation.*). Böylece zeminli bir ad öbeğinin yapısı

şöyledir: (grounding (quatification (instantiation (specificaion (type))))).

Taylor (2002) tümcecik (clause) tanımını ortaya koymuştur: Bir tümcecik “gereken üyeleri ve ortam belirten bileşenleriyle anlamsal özerkliğine sahip olan yapıdır ” (*a verbal concept that has achieved conceptual autonomy through specification of its essential participants and circumstances*). Anlamsal özerkliği açısından baktığımızda eylemcil yapıların üç düzeye ayrılması mümkündür: [walk] bir “çıplak eylem”dir; [walk to school] öznesi dışında bütün gereken bileşenleri haiz bir “eylem öbeği”dir; [John walk to school] ise bir “tümcecik”tir. Bu tümcecik zeminli olması için gereken şartları henüz temin etmediği için zeminsizdir: [John walked to school] ise zeminlidir (Zaman belirtisi, uyum, yalın durumdaki özne). Ad öbeğine benzetilecek olursa, [walk] bir eylem türüdür (type), zeminsiz tümcecik [John walk to school] başı eylem olan, tam tümlenmiş bir olaydır (a fully specified process); Zeminli tümce John walked to school başı Zaman belirtisi olan bir tümceciktir. İngilizcede Zamandan başka kipliksel yardımcı eylemler de zeminlilik belirtisi olup Zaman belirtileriyle karşılık/tamamlayıcılık ilişkisi içindedir (Taylor 2002).

İngilizceden farklı olarak Türkçe görünüş belirtisi bakımından zengindir. Bu nedenle zeminsiz tümcecik [John walk to school]’a paralel olan [John okula yürü-], görünüş belirtisi olarak olayın bütününü, parçasını ya da olayın konuşma anıyla bağlantısını (konuşma anında geçerli olarak plan, niyet, karar vs) kodlamaktadır.

3.3.2 Zeminlilik: Kanıtsallık ve Zaman

İngilizcede olduğu gibi Türkçede de tümceler, biri kiplik (-*ymIş*) biri zaman (-*Ø/-ydl*) olmak üzere iki tür anlam taşıyan iki tür belirtiyle zeminlendirilmektedir.

3.3.2.1 [-kesinleme]: Kanıtsalık

-*DI/-ydl* örneğinde olduğu gibi bazı araştırmacılar -*mIş/-ymIş* ayrımı yapmamıştır (örneğin Enç 2004; Göksel 2003). Bölüm 3'te değindiğimiz gibi -*ydl/-ymIş* belirtilerindeki -*DI* ve -*mIş* ekleri artsürem açısından eylem kökenine ulanan görünüş ekleri -*DI/-mIş* ile aynı kaynaklıdır. Buna rağmen zeminlilik belirtisi olarak görülen -*yDI/-ymIş* belirtileri koşaçla kaynaşarak bir ek haline dönüşmüştür. Ayrıca görünüş ekleriyle kıyaslandığında bunlar hem dağılımsal hem de işlevsel açıdan birbirinden farklı davranış göstermektedir. -*ymIş* artık bağımsız bir dilbilgisel belirti olarak kanıtsallık kodlamakta ve zaman anlamı aktarmamakta, bu belirtiyle zeminlendirilmiş tümcelerin zaman anlamı ancak bağlam ve zaman belirteçlerinden çıkarılabilmektedir (Csató 2000; Aksan & Aksan 2000; Göksel & Kerslake 2005).

Örneğin: (Göksel & Kerslake 2005: 357):

1) a.(Ayşe'den Çiğdem'e): Annem biraz rahatsız.

b.(Çiğdem'den Nesrin'e): Ayşe'nin annesi biraz rahatsız-mış.(Geçmiş-Dışı)

2) a.(Ayşe'den Çiğdem'e): **O gün** Annem biraz rahatsızdı.

b.(Çiğdem'den Nesrin'e): **O gün** Ayşe'nin annesi biraz rahatsız-mış.(Geçmiş)

3.3.2.2 [+kesinleme]: Zaman

Türkçede zeminlilik ulamı içinde kesinleme, kanıtsallığın karşıt ve tamamlayıcı

üyeyi olarak var olmaktadır. Kesinleme konuşma anını kapsayan bir zaman diliminde (Geçmiş-Dışı Zaman) geçerli olduğu gibi, konuşma anından önceki bir zaman diliminde de (Geçmiş Zaman) geçerli olabilmektedir.

5.2.2.1 Geçmiş Zamanın İşlevleri

Bu bölümde İngilizce Geçmiş Zamanla ilgili tartışmalar Taylor (1995)'e dayanmaktadır.

Taylor, İngilizce Geçmiş Zaman'ı çok merkezli öntip ulamı olarak açıklamıştır. Öntip ulamlar tek merkezli (monocentric) ve çok merkezli (polycentric) olarak ikiye ayrılmaktadır. Geçmiş Zaman'ın temel işlevi olayı konuşma anından önceki bir zaman dilimine yerleştirmektir, başka deyişle Zaman gösterici (deictic) bir kavramdır. Ancak Geçmiş Zaman'ın zamanla ilgisi olmayan iki işlevi daha bulunmaktadır: Gerçek dışılık kipi (subjunctive) ve kullanımsal yumuşatıcı. İngilizcede Geçmiş Zaman'ın gerçek dışı işlevi sayılı sözdizimsel bağlamlarda kullanılmaktadır, meselâ *if* şart tümceleri, niyet/dilek belirten tümceler, hipotez/öneri belirten tümceler vb. Geçmiş Zaman'ın kullanımsal yumuşatıcı işlevi –yani sözün alıcı üzerindeki olası etkisini yumuşatmak– da bağlam kısıtlamalarına tabidir.

Aralarında hiç bağlantı yok gibi görünen bu işlevler nasıl olmaktadır da aynı belirtiyle kodlanmaktadır? Başka deyişle, bu işlevler arasında bir bağlantı var mıdır? Taylor incelemeye Geçmiş Zaman'ın gerçek dışılık işlevinden başlamıştır.

1) I was ill last week.

Grice'in karşılıklı konuşma ilkeleri (nicelik ilkesi, nitelik ilkesi, işbirliği ilkesi

ve tarz ilkesi) gereğince, alıcı yukarıdaki tümceden “ben artık iyileştim” imasını çıkarabilmekte, başka deyişle geçmişteki bir gerçek, konuşma anı için onun tersinin geçerli olduğunu ima etmektedir. Geçmiş Zaman’ın gerçek dışılık işlevi işte bu gibi bir mekanizmadan kaynaklanmaktadır.

2) A: Do you want to come for lunch?

B: Well, I was expecting an overseas phone call...

2)’den B’nin öneriyi geri çevirme eğiliminde olduğunu çıkarabiliriz çünkü beklenen telefon henüz gelmemiştir. Ama geçmişteki bir durumun şimdiki ters durumu ima edebilmesi dolayısıyla aynı tümceyi B’nin kabul etme eğiliminde olduğu şeklinde anlamak da mümkündür, özellikle vurgu *was*’a geldiğinde böyle bir okuma daha etki olmaktadır (Taylor 1995 aktaran Oakeshott-Taylar 1984).

Geçmiş Zaman’ın yumuşatıcı işlevi iki aşamalı metafor yoluyla gerçekleşmektedir. Birincisi, uzamsal metafordur, örneğin *distant past, near future*²⁴; ondan sonra ilgiye (involvement) dayalı metafordur, örneğin *distance oneself, close relationship*²⁵. Bu mekanizmayla konuşucu kendisini yapmakta olduğu söz edimden uzaklaştırarak sözünü yumuşatabilmektedir (3b). Örneğin:

3) a. Excuse me, I want to ask you something.

b. Excuse me, I wanted to ask you something.

Toparlanacak olursa Taylor İngilizce Geçmiş Zaman’ı çok merkezli öntip yaklaşımıyla açıklamakta, ve aynı zamanda geçmiş zamanın işlevlerini ortak bir işlev

²⁴ Türkçede *uzun zaman*, *yakın gelecek* gibi ifadeler de vardır.

²⁵ Türkçede de *emek-yoğun sistemlerden/kuruluş felsefesinden uzaklaş*-, *yakın arkadaş* gibi ifadeler vardır.

altına indirgeme çabalarını eleştirmektedir²⁶, bu tür çabaların altında yatan anlayış, sözkonusu zamanın tek merkezli öntip olmasıdır.

Öntip önemli bir algılayış biçimi olarak kendisini dillerde yansıtmaktadır. Beklendiği gibi Geçmiş Zaman açısından Türkçe, İngilizceye benzemektedir: (4-6 Yavaş 1980’den alınmıştır):

- 4) John evli-ydi. (Geçmiş Zaman)
- 5) John yarın gelse-ydi, Mary sevinir-di. (gerçek dışılık)
- 6) Size bir şey sormak istiyordum, vaktiniz var mı? (nezaket)

Türkçede Geçmiş Zaman İngilizceninkinden farklı bir işleve daha sahiptir:

- 7) Senin Pekinli arkadaşının adı neydi?

Burada Geçmiş Zaman aslında “Biliyordum” diye bir anlam gerektirmektedir.

Örnek 1’e kıyasladığımızda “Biliyordum”un iması “şimdi (kesin/tam olarak) bilmiyorum”dur, ya da “şimdi (kesin/tam) hatırlamıyorum”²⁷.

Şimdiye kadar Türkçe Geçmiş Zaman üzerinde yaptığımız incelemeleri toplarsak, Geçmiş Zaman’ın dört anlam aktarabildiğini söyleyebiliriz: a) geçmiş, 2) gerçek dışılık, 3)hatırla(t)ma ve 4) nezaket. Bu işlevleri çok merkezli (polycentric, ya da polysemious) öntip olarak Zaman ulamında birleşik bir şekilde açıklamak

²⁶ Örneğin Palmer (1974: 48) geçmiş zamanın işlevlerini uzaklık (remoteness) belirten bir işlevde birleştirmeye çalışmaktadır: “It has been suggested that the use of unreality and the past time use of the past tense are essentially the same —that the past tense is the ‘remote’ tense, remote in time or in reality. There is some attractiveness in this idea, for tense could then be seen to have but a single use.”

²⁷ Çince bu anlamı taşıyan dilbilgisel bir belirti vardır: “laizhe” ve sadece sorum tümcelerinde kullanılıyor. örneğin:

- 1) a. Ni jiao shenmo? Adın ne?
b. Ni jiao shenmo-laizhe? Adın neydi?
- 2) a. Ni mingtian yao qu na? Yarın nereye gideceksin?
b. Ni mingtian yao qu na-laizhe? Yarın nereye gidecektin?

mümkündür ve bu nedenle Geçmiş Zaman belirtisi $-yDI'$ 'yı birbiriyle alakasız gibi görünen değişik dilbilgisel ulamlara sınıflamak gerekmemektedir.

Hemen belirtelim ki Geçmiş Zamanın tipik işlevi olarak geçmişlik, diğer işlevlerine kıyasla belirtisiz (unmarked), daha doğrusu en az belirtili (least marked) bir işlevidir. Geçmiş Zamanın diğer işlevleri daha çok belirtilidir, bunu gösteren önemli ölçütlerden biri daha çok dağılımsal kısıtlamalara tabi olmalarıdır.

Geçmiş zamanın temel işlevini gösteren bazı örnekler:

1) a. Rusya büyük bir köylü ülkesiydi.

b. Buraya geldiğimde 15 yaşındaydım.

c. Fabrikanın borusu mahallenin çalar saati gibiydi.

d. Çok yakışıklıydı ve sevimli bir hali vardı.

2) a. Günde onaltı saat çalışıyordu. (ACT/Bitmemişlik (Alışkanlık); geçmişteki alışkanlık: -ıyordu)

b. Türkiye, tam olmamakla birlikte, biraz Amerika'ya benziyordu.(STA/Bitmemişlik (Devam Etmeli); Geçmişte geçerli durum)

c. Soğuktan morarmış, tir tir titriyordu.(ACT/Bitmemişlik(İlerlemeli); geçmişte süren edim)

3) Kış aylarında, dere ve nehirlerin taşmasıyla ulaşım dururdu.

4) O işaret, ancak 7 Mayıs 1986'da gelecekti.

5) Özal kararını vermiş-ti; Çankaya'ya çıkacak-tı.

Hatırla(t)ma işlevi olay türü ve bakış açısı tarafından kısıtlanmaz gibi

gözükmektedir ama geçmişlik işlevine kıyasla daha çok belirtilidir: dağılımsal olarak hatırla(t)ma işlevi geçmişlikten daha yaygın kullanımlı olamaz; hatırla(t)ma daha çok soru tümcelerinde kendini gösterir ve sık sık “hani” gibi belirtilerle birlikte kullanılır. Örneğin:

6) a. Öyle demek istiyordun, değil mi?

b. Hangi takımda oynuyordun? (Erguvanlı-Taylan 2001)

c. [Kedi fareyi kurtarmış. Fare fıçıdan çıkar çıkmaz koşmaya başlamış. Kedi onun peşinden seslenmiş:] “Hani fare kardeş seninle bir anlaşmamız var-dı. Söz ver-miş-ti-n. Seni kurtarınca seni yi-yecek-ti-m. [“ Fare de demiş ki: “Şarap fıçısının içindeyken aklım başında değildi. Ne dediğimi bilmiyordum. Bilincim yerinde değildi.”]

d. (Tabak ağzına kadar dolurur... Ve ardından aşağıdaki diyalog mutlaka yaşanır.)

- Ne yaptı Nedamet yenge, az de-miş-ti-n!!!???

- Az işte az... Yersin yersin. (Coşkun 2006: 55)

Geçmiş Zaman, gerçek dışılık (irrealis) belirtileriyle birlikte kullanıldığında gerçek dışı işlevini yerine getirebilmektedir (Givón 2001: 366, Bybee 1995: 514). Türkçe için sözkonusu belirtiler Gelecek (Prospective) anlamında kullanılan Bitmemişlik belirtileri *-(I)yor* ve *-(A/I)r/-mAz*, Gelecek (Prospective) belirtileri *-(y)AcAk*, *-mAk üzere*, dilek-şart belirtisi *-(sA)*, sorumluluk belirtisi *-(mAII)* vb ile çoğu zaman *az daha*, *az kalsın* gibi ifadelerle birlikte kullanılmaktadır. Örneğin:

6) a. Az daha sormayı unutuyordum.

b. Az kalsın bir daha bayılacaktı, ama güçlü yapısı buna izin vermedi.

c. “Ah bu saatte gitme-se-ydi-niz...” [samimiyetsizliği “Yarın iş var, çocuğun da okulu var” sebebiyle püskürtülür.] (Coşkun 2006: 60)

d. Seni isteme-se-ydi-m, gitmeni söyle-r-di-m.

Geçmiş Zamanın nezaket işlevi, bu sosyal iletişimsel işlevin dil kullanımındaki göreceli dar kullanım alanı hesaba katıldığında çok belirtilidir.

Çok anlamlı bir sözcük (polysemy) için nasıl ancak somut bir bağlamda olası anlamlarından birinde karar kılınırsa, çok anlamlı (ya da çok merkezli) bir öntip ulam olarak Geçmiş Zaman da ancak açık bir bağlamda olası anlam bulanıklığından kurtulabilmektedir. Örneğin:

7) a. Hangi takımda oynuyordun? (Erguvanlı-Taylan 2001)

b. Kahvene şeker koyuyordun, değil mi? (Yavaş 1980)

Yukarıdaki tümcelerin biri geçmişlik diğeri hatırla(t)ma olmak üzere iki anlamlıdır. Bu anlamlarından birinde karar kılabilmek için tümcenin üretildiği bağlama başvurmak gerekmektedir. Ayrıntılar isimleri belirtilen çalışmalarda bulunabilir.

Geçmiş Zaman $A \rightarrow B \rightarrow C \rightarrow D$ şeklinde bir işlev zincirlemesi oluşturduğu gibi Bakış Açısı Görünüşü de işlev zincirlemesi yaklaşımıyla açıklanabilmektedir. Böylece Görünüş-Zaman dizisi $aA, aB, aC, aD, bA \dots$ gibi önemli sayıda seçeneklerden oluşmaktadır ve bu gerçek de Görünüş-Zaman anlamsal olasılıkları

çeşitlendirmektedir. Ancak bağlam bilgileri anlam bulanıklığına yer bırakmamaktadır.

Hacim kaygısıyla bu konunun ayrıntılarına girmeyeceğiz.

5.2.2.2 Şimdiki-Gelecek Zaman (Geçmiş-Dışı Zaman)

Geçmiş-Dışı Zaman belirtisiz olduğu için Zaman ulamının bir üyesi olarak layık olduğu şekilde dikkat görmemiştir. Aynı nedenden dolayı *-DI*, *-mİş*, *-(A/I)r* gibi Görünüş belirtileri Zaman ekleri olarak görülmektedir.

İsminden anlaşılacağı üzere Geçmiş-Dışı Zaman konuşma anını kapsayan zaman dilimine ve konuşma anını içermeyip de onu izleyen zaman dilimine gönderimde bulunulabilir. Olası anlam bulanıklığı zaman belirteçleri ve/veya bağlam aracılığıyla giderilebilir. Örneğin:

1) a. On gün sonra ben de asker-Ø-im. (Gelecek)

b. Bu akşam evde mi-Ø-sin? (Gelecek)

2) Sen Atinalı mı-Ø-sın? (Şimdi)

Geçmiş-Dışı Zaman “zayıf” bir “kapak” olarak “saydam”dır. Ancak böyle bir kapak altında *-mİş*’in Bitmişlik işlevi yanında Kanıtsallık işlevi devreye girebilmektedir. Yine bu “kapak”ın “zayıf”lığından dolayı üzerine daha “güçlü” bir kapak, meselâ gerçek-dışı kip kodlamaları gelebilmektedir. Karşılaştıralım:

3) a. **Farzedin ki**, [iş bitmeden taşeron şirketlere altı kere ödeme yaptı]-Ø-nız.

b. **Diyelim ki** [bir kahvehanede]-Ø-yiz.

c. **Diyelim ki** [paralı bir eve içgüveyi girdi]-Ø-n.

4) a. * **Farzedin ki**, [iş bitmeden taşeron şirketlere altı kere ödeme

yaptı]-ydı-nız/yapmış]-**ti**-nız.

b. * **Diyelim ki** [bir kahvehanede]-**ydi**-k.

c. * **Diyelim ki** [paralı bir eve içgüveyi girdi]-ydi-n/girmiş]-**ti**-n.

5.2.2.3 Anlatı Söyleminde Zamanın İşlevi: Ön Alan ve Ard Alan

Anlatı söylemi ön alan ve ard alan olmak üzere iki tür bilgi içermektedir. Ön alandan kasıt, “relates events belonging to the skeletal structure of the discourse”, ard alan ise “does not itself narrate main events, but provides supportive material which elaborates on or evaluates the events in the foreground” (Hopper 1979). Frawley (özellikle İngilizce hakkında) ön alana ait bilgelerin (anlatının) genellikle Bitmişlik, ard plana ait bilgelerin (çevrenin) ise Bitmemişlik bakış açısıyla kodlandığını, Bitmişlik’in sınırlı olma özelliğine bağlı olarak olayların birbirinden bağımsız olarak zamansal sırayla ilerletilmekte olduğunu; olayın sınırını kapsamayan Bitmemişlik bakış açısının ise ilerletilen olaylara yayılan bir ard alan oluşturmakta olduğunu gözlemlemektedir (1992: 301).

Türkçeye bakacak olursak anlatı söyleminde Zaman, başta Bakış Açısı Görünüşü yardımcı olmak üzere belirtiler birleşimi biçiminde gerçekleşir kanaatindeyiz. Ön alan Bitmişlik/Geçmiş-Dışı Zaman, ard alan da Geçmiş Zaman biçiminde kodlanmaktadır. Konuşucu /Anlatıcı “tanrısal gözlemci” kimliğiyle olayları konuşma anında izlediğini anlatır gibi aktarmaktadır –bu da Langacker’ın sahne metaforudur. Örneğin:

1) Arka bahçedeki canerikleri, dişe dokunur hale geldiğinden beri, Kel

Mahmut, iki azılı hademe dik-miş-ti. Top oynamak değil, hava almaya bile geçirmi-yor-du bizi arka bahçeye. Son günlerde, nah, yumruğum gibi irileş-miş-ti erikler, kütür kütür ol-muş-lardı. Biz yatakhaneye geçince kapılar kilitlen-iyor-du, erikleri bekleyenler de ancak o zaman ayrılabil-iyor-lardı nöbet yerinden. Eriklerin tam yenecek zamanı-ydı hani... Biraz daha durdular mı dalında, kızarmaya başlayacaklar, bu ekşiliklerini, bu kütür kütürlüklerini yitir-ecek-lerdi. (İlgaz 2003: 251)

Dikkatle okuyan her okuyucu Geçmiş Zamanla aktarılan örnek 1)'deki olayların hikayenin kendisini değil sadece hikayenin geçtiği zamansal, uzamsal ve diğer ilgili arka plan bilgilerini oluşturduğunu hemen anlayabilmektedir.

2) Yavşak Şadi birşeyler söylemek iste-di-Ø (a), kıvırma-dı-Ø (b). Dön-dü-Ø (c) arkasını, süklüm püklüm kapıya doğru yürü-dü-Ø (d). Dışarıdan konuşmayı dinleyen Kalem Şakir kapının kolunu bırak-mış-tı (e). Yavşak kapıya asılır asılmaz açılıver-di-Ø (f). Yavşak çıkar çıkmaz salıver-di-Ø-k (g) makaraları... Sonra çıt çıkarmadan etüdün sonuna kadar kal-dı-Ø-k (h) sınıfta.

Örnek 2)'de (e) dışında bütün tümceler Geçmiş-Dışı Zamandadır ve anlatı söyleminin ön alanını oluşturmaktadır. Dilin ikonik özellikleri gereğince $a \rightarrow b \rightarrow c \rightarrow d \rightarrow f \rightarrow g \rightarrow h$ şeklindeki tümce sırası olayların sırasını yansıtmakta ve dolayısıyla daha az belirtilidir (-DI+-Ø); olay sırası dışına çıkan bir olay ([*Kalem Şahir kapının kolunu bırak-*]) ise daha çok belirtili bir ifadeyle kodlanmaktadır (-mİş+-yDI).

Toparlanacak olursa, olay sırasına paralel olan tümceler belirtisizdir, zaman belirtisi de geçmiş-dışı zaman ekidir. Zaman akım çizgisine çıkan olaylar da belirtili ifadelerle kodlanmaktadır, zaman eki de geçmiş zaman ekidir.

3.3.3 Sonuç

Tümcenin yüklem kısmına odaklanacak olursak, kişi çekimli koşacın (i-) zeminli tümcenin belirtisi olduğunu, başka deyişle, gösterici nitelikte olan kişi ve zaman ulamlarının zaman dışı (tenseless) önermeyi zeminlendirdiğini ortaya koymaya çalıştık.

Geçmiş-Dışı Zaman, Zaman ulamının belirtisiz şeklidir, sesbilimsel ve biçimbilimsel açıdan “boş” olduğu için “zayıf” bir belirtidir, böyle olmakla beraber özellikle belirtili Geçmiş Zaman’ın karşıtı ve tamamlayıcısı olarak kişi ulamıyla birlikte önermeyi zeminlendirme işlevini görmektedir. Geçmiş Zaman’ı solağa benzetirsek Geçmiş-Dışı Zaman da “sağak”tır. “Sağak”, biçim olarak yoktur ama kavram olarak (solağın karşıtı) vardır; Geçmiş-dışı Zaman, biçim olarak yoktur ama işlev olarak vardır (Geçmişin karşıtı, daha doğrusu tamamlayıcısı). Geçmiş-dışı Zaman’ın sesbilimsel ve biçimbilimsel “zayıflığı” yüzünden işlevleri de bugüne kadar gözardı edilegelmiştir, örneğin Bitmişlik *-DI* ve *-mİş*’in “Geçmiş Zaman” işlevi olduğu görüşünün bu ihmalden kaynaklandığı kanaatindeyiz.

Bu bölümde Geçmiş Zaman’ın (*-yDI*) işlevlerini çok merkezli öntip yaklaşımıyla Zaman ulamı çerçevesinde birleşik bir biçimde açıklamaya çalıştık. Öte yandan Zaman ulamının anlatı söylemindeki işlevlerini de irdelemeye çalıştık:

Geçmiş-Dışı Zaman ön alan bilgilerini, Geçmiş Zaman ise ard alan bilgilerini aktarmakla görevlidir.

Kanıtsallık belirtisi *-ymIş*'ın Zaman işlevini haiz olmayıp Zaman belirtileriyle daha geniş bir ulam oluşturduğunu dile getirdik bu ulama zeminlilik adını verdik. Şimdi zeminlilik ulamının iki üyeden oluştuğunu belirtiyoruz: [+zeminli] (*-yDI*, *-Ø*; *-ymIş*) ve [-zeminli] (*-ysA* ve *-yken*).

3.4 Dolaylamalı Yapılar

Bu bölümün başlıca kaynakları Göksel (2001, 2003) ve van Schaaijk (2001)'dir.

Görünüş/Zaman anlamlarını ilgilendiren ve sıkça rastlanan dolaylamalı yapılar (periphrastic construction) sıfat-eylemlerle yardımcı eylem *ol-*'in kurdukları yapılardır, örneğin: *-(I)yor ol-*, *-mİş ol-*, *-(y)AcAk ol-*, *-(A/T)r/-mAz ol-*. Dolaylamalı yapıları çözümlemek için *ol-*'in özelliklerini anlamak şarttır. Göksel (2001), zeminli dolaylamalı yapılarda (kendisinin terimiyle “compound verbs”) *ol-*'in biçimbilimsel tampon (morphological buffer) işlevi gördüğünü, sözlük-anlambilimsel bakımdan boş ya da dolu olabileceğini dile getirmiştir:

Tablo: 6-1

	sözlük-anlambilimsel dolu	sözlük-anlambilimsel boş
koşaçlı	a1. gör-müş-Øtü-m	b1. -
dolaylamalı	a2. gör-müş ol-du-m	b2. gör-müş ol-ur-uz

Göksel'e göre, koşaç (tablodaki sıfır eki) “her zaman” sözlüksel anlam taşımakta, yani “durum görünüşü” (stative aspect) aktarmakta; a1'e kıyasla a2'deki *ol-*'in da sözlüksel anlam taşıdığı anlaşılmakta, yani “Perfect”; b2 ise karşıt bir koşaçlı biçim b1 biçimi olmadığı için sözlüksel anlam taşımamaktadır.

Bu çözümlemenin dört eksiği olduğu kanaatindeyiz. İlk olarak, koşacın görünüşsel anlam taşıması mümkün değildir. Örnek verecek olursak, [*uzun boylu idi*] ve [*sarhoş idi*]'nin görünüşsel anlamları ve bu anlamlarındaki stage-level/individual-level ayrımı (sözlüksel anlam taşıyan) sıfatların kendilerinden kaynaklanmakta, buraki koşaçlar (Geçmiş Zaman) sadece söz konusu durumların

konuşma anından önce bir süre için geçerli olduğunu göstermektedir. İkincisi, “durum”u “Perfect” ile aynı çerçevede incelemek, olay görünüşü ile bakış açısı görünüşü arasındaki hududu bulanıklaştırmış bulunmaktadır. Üçüncüsü, bakış açısı görünüşü sözcüğün değil ekin işlevidir. Son olarak, koşacın “her zaman” sözlüksel anlam taşıdığını kabul etsek bile, koşacın işlev bakımından eksik olduğu (örnek b1) için yerine geçen *ol-*’ın bu kez nasıl oluyor da sözlüksel anlamı boşalmış oluyor?

Göksel (2001)’in bazı ayrıntıları üzerinde anlaşmazlık olmasına rağmen, anlamsal olarak boş olup olmamasına göre *ol-*’ın biri *ol-₁* diğeri *ol-₀* olmak üzere ikiye ayrılmasının, dolaylamalı yapıları incelemekte yararlı olacağı kanaatindeyiz. Ayrıca, dolaylamalı yapılarda yardımcı fiil *bulun-*’ın da –üslûp farklarıyla– yapıya katkısının olduğu gözlemlenmektedir.

3.4.1 *ol-₁/ol-₀*

Yardımcı fiil olarak bilinen *ol-*’ın epeyce zengin sözlüksel anlamı bulunmaktadır. Örneğin Türkçe Sözlük (TDK 1988)’de sıralanan anlamları 28’dir. Bunlardan sıkça kullanılanları iki türe indirgenmek mümkündür: “durum/nitelik değişikliği” (to becom; i-’ten ayrı olarak) ve “var olmak” (to come into existence; var’dan ayrı olarak). Bunlar koşacın sıkça görülen anlamlarıdır, örneğin (Türkçe Sözlük):

1) a. Su, buz oldu.

b. sarhoş olmak

2) a. haberi olmak

b. Çocuğun onbin lirası oldu.

Göksel (2001)'de de gözlemlendiği gibi bazı durumlarda *ol-*'ın hiç sözlüksel anlamı bulunmamaktadır. Bu bölümde sözlüksel anlam taşıyan *ol-*'a *ol*₋₁, sözlüksel anlam taşımayan *ol-*'a da *ol*₋₀ adını verilecek ve dolaylamalı yapılarıdaki *ol*₋₁ konu edinilecektir.

3.4.2 Ad Soylu + *ol*₋₁

Ad soylu sözcükler *ol*₋₁ (to become) ile kurulan eylem devingen, koşaç *i-* (to be) ile kurulan anlatım ise durağan bir anlam taşımaktadır (Göksel & Kerslake 2005: 335-6).

1) a. Kısa sürede arkadaş oldu-Ø-k.

b. Birbirlerine aşık oldu-Ø-lar.

2) Üç çocuğum oldu. ($\Rightarrow$ Üç çocuğum var.)

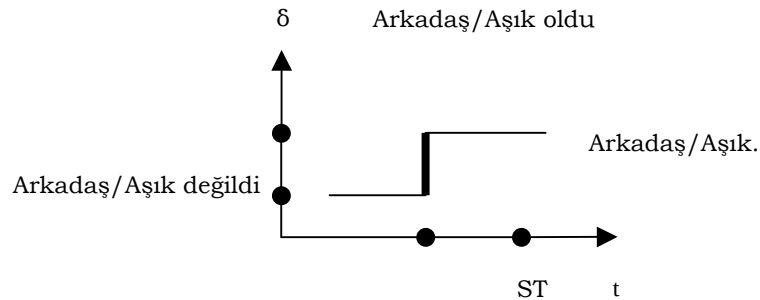
3) a. Halkın tokadı ağır oldu.

b. Geçen haftaki toplantı çok sıkıcı oldu. (Göksel & Kerslake 2005)

4) a. Yeni evimdeki **ilk** konuğum Özal ailesi oldu.

b. **En** çok alkış alan cümleler oldu bu.

Örnek 1)'deki yüklem, durum değişikliğini anlatmakta olup Bitmişlik bakış açısından bakılan ACH türündeki bir olaydır.

Durum ekseninde (δ) iki farklı durum bulunmaktadır: başlangıç durumu “Arkadaş değildik/Birbirine aşık değildiler” ve son(uç) durum “Arkakaşlar/Birbirine aşıklar”, bunlar tümcenin gerektirdiği anlamdır. Bitmişlik ACH türündeki olayı ([arkadaş ol-] ve [birbirine aşık ol-]) görüntülemekte, olay sürersiz ([-Dur]) olduğu için zaman ekseninde bir nokta olarak yansıtılmaktadır. Zaman geçmiş-dışı olduğu için olayın gerektirdiği durum (Arkadaşlar/Birbirine aşıklar.) konuşma anını (speech time, ST) kapsayan bir zaman diliminde geçerlidir.

Örnek 2) 1)’e benzemektedir, tek fark ise bu örnekte *ol-*’ın durağan karşıtı “-i-” değil “var”dır.

Örnek 3)-4) daha farklı gibi görünmektedir çünkü bu kez durum değişikliği anlamı yok gibidir, ama “değerlendirme veya sıralama sonucu”nu aktarmaktadırlar (Göksel & Kerslake 2005: 336), bu açıdan bakarsak yine de bir tür devinginlik sözkonusudur diyebiliriz.

3.4.3 Sıfat-Fiil + ol-₁

Zeminsiz şekilleri kapsam dışı tutularak “sıfat-fiil + ol-₁” biçimindeki başlıca dolaylamalı yapılar şunlardır: 1) *-(y)AcAk ol-*; 2) *-mİş ol-*; 3) *-mAz ol-*, *-(A/I)r ol-*; 4) *-(I)yor ol-*. Bütünce tarama sonucunda *-mAk üzere ol-* ve *-mAkta ol-* şeklindeki zeminli yapılar bulunmadığı için bu bölümde bu konuya da yer verilmeyecektir.

Eylem kökenine gelen *-DI*, *-mİş* gibi ekleri bakış açısı belirtisi olarak gördüğümüz için *-mİş oldu* gibi dolaylamalı yapılar aslında bakış açısı

görünüşündeki eylemlerin tekrarlanması olarak görülebilir:

a. Eylem Kökeni (EK) + Görünüş eki → Görünüşlü Eylem (GE=sıfat-fiil)

örn: tamamlama- + -miş→tamamlamış

b. GE + ol- → Tekrarlamalı GE Kökeni (TGEK)

örn: tamamlamış + ol- → tamamlamış ol-

c. TGEK + Görünüş eki → Görünüşlü TGEK

örn: tamamlamış ol- + -acak → tamamlamış olacak

Sıfat-fiil, üzerine zaman/kişi belirtileri eklendikten sonra zeminlendirilmiş bulunmaktadır. Bu kural temel eylemler için olduğu kadar dolaylamalı yapılar için de geçerlidir. Örneğin:

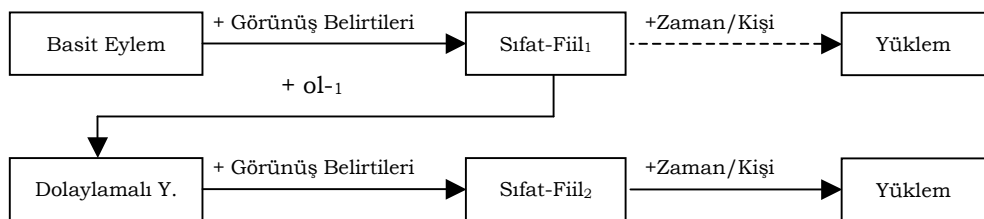
d. tamamlamış-tı-k, tamamlamış-Ø-ım

e. tamamlamış olacak-tı-k, tamamlamış oldu-Ø-m

Dilin şekil/anlam bütünü olduğunu gözönünde bulundurarak yukarıdaki yapıları biçimsel ve anlamsal olarak iki yönden açıklamak lazımdır. 6.3.1-6.3.4'te başlıca birkaç dolaylamalı yapıyı inceleyeceğiz.

Hacim kaygımız nedeniyle bütün olası yapıları bir bir incelemek yerine sadece bu yapıları incelemek için uygulanabilecek modeli aşağıdaki şemayla göstermekle yetineceğiz:

Şema 6-1: Dolaylamalı Yapılar

Şemada görüldüğü gibi (eylemcil) yüklem iki türdür. Noktalı çizgi “basit” yüklemi işaret etmektedir.

3.4.3.1 –mİş ol-

Bütünceye dayalı örneklemede –mİş ol- yapısı aşağıdaki tabloda gösterilen kullanım sıklığında değişik biçimler oluşturmaktadır:

-mİş olur	43	-mİş olurdu	4	-mİş olursanız	3
-mİş oldu	34	-	-	-	-
-mİş olacak	36	-mİş olacaktı	5	-mİş olacaktır	7
-mİş ola(yım)	2	-mİş olaydı	1	-	-
-mİş ol(m)uyor	10	-mİş oluyordu	14	-	-

Bitmişlik –mİş sonuç durumu gerektirmektedir, [+Result] özelliği taşıyan olaylar için (ACC, ACH ve d-ACT) gerektirim, sonuç ve/veya deneyim ifade etmektedir. Örneğin:

1) a. Olimpiyat kapsamına alınmış sporlar (ACH, son durum)

b. balta girmemiş ormanlar (ACH, deneyim/son durum)

c. Ben inanmış bir insanım. (STA, Bitmişlik duruma girişi aktarır, son durum gerektirir)

d. Sektördeki payı % 5'ten yüzde 50'lere yükselmiş durumda.

(d-ACT→ACC, son durum gerektirir)

e. Görmüş geçirmiş bir insan olarak... (deneyim gerektirir)

2) [Programın sunucusu insanlara soruyor:]

Van Gölü canavarını gördünüz mü?

Örnek 1)'deki eylemler zeminli değildir. Zeminli olmayan tümce bu çalışmanın kapsamı dışında olmasına rağmen yeri gelmişken değinmek istedik ki, bakış açısı görünüşündeki eylemler (sıfat-fiil olarak da bilinir) zaten zeminli değildir, farklı sözdizimsel işlevde olmaları bu niteliklerini değiştirmez. Nasıl “çok güzel bir kız” ve “Kız çok güzel.” örneklerinde “güzel” aynı sözlüksel anlamıyla aynı sözlüksel ulama ait (sıfat) ve sadece sözdizimsel işlevi bakımından farklı –biri ad öbeğinde tamlayan, diğeri yüklem- ise, sıfat-fiiller için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Sıfat-fiillerin çoğuna farklı sözdizimsel işlevleri yüzünden ayrı gözü ile bakmak yerine bunları net ve birleşik bir biçimde betimlemek hem eşsürem hem artsürem açısından Türkçenin gerçek yüzüne uygundur kanaatimizce.

Örnek 1)'de görüldüğü gibi Bitmişlik görünüşündeki sıfat-fiiller sonuca dayalı (Perfective of result) veya deneyimsel (Experiential Perfective) belirli bir durum kodlamakta/gerektirmektedir

Örnek 2), sonuç ve deneyim arasında bir anlam bulanıklığına yol açabilir, ancak bunlar ortak bir başlık altında (yani Bitmişlik) bulunan bir ayrımdır. Dilsel ve dildışı etkenlerin yardımıyla Bitmişlik ulamı sınırı dahilinde üye işlevlerinin hangisinin geçerli olduğuna karar vermek mümkündür.

Madem Bitmişlik görünüşündeki eylemler durum/nitelik anlamı aktarabilmektedir, ad soylu sözcüklerle ortak bir takım özellikler paylaşması da

beklenir. 6.2’de *ol-*’ın işlevini açıklamıştık. Böylece dolaylamalı yapılar da *ol-*’la birlikte kullanılan “türemiş ad soylu” bir sözcükten başka birşey değildir diyebiliriz.

Karşılaştıralım:

3) a. Doktoramı tamamlamış-tı-m.

b. *Doktor-du-m*.

c. Doktoramı tamamladı-Ø-m.

d. *Doktor-Ø-um*

[Doktoramı tamamlamış/tamamladı]’nın gerektirdiği sonuç [Doktor(um)]’dur, 3a’nın gerektimi 3b, 3c’nin gerektirimi de 3d; başka deyişle 3a ve 3c Bitmişlik bakış açısıyla bir durum değişikliği aktarmaktadır, 3b ve 3c ise durumun dolaysız kodlanmasıdır. Aynı mantıkla 4a, 4b(=3c)’yi gerektirmekte, 4b, 4c (=3d)’yi gerektirmektedir. 4a’nın yorumlanması ise “ad soylu sözcük + *ol-₁*” yapısına benzetilerek elde edilebilir.

4) a. Böylece doktoramı tamamlamış oldu-Ø-m.

b. Doktoramı *tamamla-dı-Ø-m*.

c. *Doktor-Ø-um*.

5) a. Saat yediye kadar dükkânı kapatmış oluyoruz.

b. Genellikle saat yediye kadar dükkânı kapatmış oluyoruz.(Göksel & Kerslake 2005: 365)

5a’daki *-(I)yor*, Bitmemişlik’den Gelecek görünüşüne (Prospective) kaymış bir

işlev görmektedir, 5b'deyse “genellikle” sözcüğü *-(I)yor*’un Bitmemişlik’in üye işlevinin Alışkanlık anlamında olduğunu göstermektedir. Hacim kaygısıyla *-mİş ol-* biçimindeki dolaylamalı yapıların olası bütün şekillerini bir bir açıklamayacağız²⁸.

3.4.3.2 *-(A/I)r ol-, -mAz ol-*

-mAz’la *ol-*’ın olası birleşik yapıları şunlardır (tarama şartları: tümce uzunluğu ≤ 15 sözcük; tarama kapsamı: bütüncenin tamamı):

-mAz oldu	51	-mAz oldu	1	-	-
-mAz olur	41	-mAz olurdu	3	-	-
-mAz olmuş	13	-mAz olmuştu	31	-mAz olmuştur	2
-mAz oluyor	3	-mAz oluyordu	1	-	-
-	-	-mAz olaydı(m/n)	6	-	-
-	-	-mAz olacaktı	1	-mAz olacaktır	1
-	-	-mAz olsaydım	2	-	-

-(A/I)r’la *ol-*’un olası birleşik yapıları şunlardır (tarama şartları: tümce uzunluğu ≤ 15 sözcük; tarama kapsamı: bütüncenin tamamı):

-(A/I)r olmuş	1	-(A/I)r olmuştu	10
-(A/I)r oldu	22	-	-
-(A/I)r olacak	1	-	-
-(A/I)r olur	1	-	-

Tarama sonucuna göre *-(A/I)r/-mAz*’ın, *ol-*’ın Bitmişlik biçimiyle kurulan yapıları çoğunluktadır. “*-mAz olur*” da sıkça görülen bir biçimdir (41 örnek), ancak daha çok retorik soruda kullanılmakta dolayısıyla incelemekte olduğumuz dolaylamalı yapılarla ilgisi bulunmamaktadır. Örneğin:

²⁸ Bu biçimdeki yapının ilginç bir kullanışı bulunur: Bunu bilmiş ol!/Benden duymamış ol! Emir tümcesinde kullanıldığına göre eylem [+control] özelliği taşımaktadır ve bu nedenle bu tümcelerdeki *ol-* sözcüğü tam anlamıyla “biçimbilimsel tampon” olmasa gerektir. Oysa bu tür anlamı aktarmak için meselâ Çince de [+control] özellikli eylemler kullanılmaktadır. Yukarıdaki tümcelerin Çince karşılığı şöyledir: “İyi dinle! Unutma!” ve “Benden duymuş olduğunu hiç kimseye söyleme!”.

1) a. Çok sevindim, hiç sevinmez olur muyum?

b. Koca devlet sözünü tutmaz olur mu hiç?

-mAz olur biçimini dışladıktan sonra burada Bitmişlik görünüşündeki *ol-*'a bakacağız.

Bitmemişlik belirtisi *-(A/I)r/-mAz*'ın temel işlevi, varlığın kalıcı, içkin, tipik durumunu/niteliğini aktarmaktır. *-(I)yor*'un benzer işleviyle karşılaştırdığımızda aralarındaki fark Individual-level STA/Stage-level STA arasındaki farka paralellik göstermektedir.

2) a. Kaldırımlar yürünmez oldu-Ø-Ø kitap sergilerinden.

b. Hepimiz daha rahat nefes alır oldu-Ø-k.

3) a. Sesim çıkmaz olmuş-tu-Ø, ve gözyaşları yanaklarımdan şıpır şıpır damlıyordu.

b. Onlarla sık sık görüşür olmuş-tu-Ø.

Örnek 2)'deki ... *ol-*, *ol-₁*'in sözlüksel anlamına dayanarak ACH türünde bir olaydır, bu nedenle Bitmişlik bakış açısında olayın yol açtığı durum/nitelik gerektirilmektedir. Bu durum/nitelik konuşma anını kapsayan bir zaman diliminde geçerlidir (Geçmiş-dışı Zaman -Ø), sözkonusu durum/nitelik de Bitmemişlik görünüşündeki *yürünmez* ve *daha rahat nefes alır* tarafından kodlanmaktadır. Böylece Bitmemişlik görünüşündeki sıfat-fiilleri ad soylu sözcük (bu örnek için sıfat) gibi görürsek dolaylamalı yapıların biçimsel ve anlamsal çözümlemesi “ad soylu sözcük + *ol-₁*” yapısıyla tamamen aynıdır.

Örnek 3)'ün örnek 2)'den ayrılan tek farkı zamandır. Geçmiş Zaman, Bitmişlik bakış açısında (... *olmuş*) ACH türündeki olayın gerektirdiği yeni durumun (*sesim çıkmaz ve onlarla sık sık görüşür*) konuşma anından önceki bir zaman diliminde geçerli olduğunu göstermektedir.

3.4.3.3 –(I)yor ol-

Aynı tarama koşulunda (tümce uzunluğu ≤ 15 sözcük; tarama kapsamı: bütüncenin tamamı) 4 örnek (-I)yor olacak(tı)) elde edilmiştir. Bunun dışında -(I)yor *olabilir(di)/olmalı(ydı)* -(I)yor *olabilir(di)/olmalı(ydı)* biçimindeki örneklerin sayısı 39'dur, bunları 6.4'te inceleyeceğiz.

1) a. Siz bu satırları okurken, ben *Brezilya'ya uçuyor olacağ-Ø-ım*. (-I)yor: İlerlemeli)

b. Windows 98'le birlikte DVD, şu anda CD-ROM'un gördüğüne benzer bir destek görüyor olacak-Ø-Ø.(-I)yor: Alışkanlık)

2) [Aslında hoşuma gitmiyor değildiniz, ama hiç canım istememişti. Hem böylesi daha iyi olmadı mı?] *Yoksa şu anda birbirimizden nefret ediyor olacak-tı-k*. (-I)yor: Devam Etmeli)

1a'daki “*Brezilya'ya uç-*“ ACT türündeki bir olaydır, Bitmemişlik -(I)yor İlerlemeli anlamındadır. Böylece *uçuyor* yapılmakta olan bir edimi kodlamaktadır ve bu edimin gerçekleşmesi (ACH türünde olay *ol-1*) bir plan (Gelecek görünüşünün işlevi) olarak konuşma anını kapsayan bir zaman diliminde geçerlidir (Geçmiş-dışı

Zaman -Ø). 2a'nın 1a'dan ayrılan tek farkı buradaki *-(I)yor*'un İlerlemeli değil Alışkanlık anlamında olmasıdır.

2'deki *nefret ediyor* devam eden bir psikolojik durumu (STA, Bitmemişlik-Sürerli-Devam Etmeli) kodlamaktadır. Sözkonu bağlamda, özellikle *yoksa*'nın etkisi altında Geçmiş Zaman, gerçek-dışılık belirtmektedir. Bu nedenle tümcenin belirttiği durum, ortaya çıkması olası ama çıkmamış bir durumdur.

3.4.4 ol-₀'ın Dilbilgiselleşmiş Biçimleri: olacak, olmalı vs.

Sözlüksel anlam taşıyan ol-₁ aslında sıradan eylemlerden farklı değildir. Bu nedenle yülemi ol-₁ olan tümceleri aynen sıradan eylemcil tümceler gibi çözümleyebiliriz. Örneğin:

- 1) a. [Ben okula gid-ecek]-ti-m.
- b. [Ben öğrenci ol-acak]-tı-m.

ol-₀'a gelince Göksel vd. bu sözcüğü (ve başlıktaki çekimli ya da dolaylamalı yapıları) bir biçimbilimsel tampon olarak görmektedir. *Olabilir* ve diğer yapıların bilgisel kiplik işlevi olduğu alanyazında çoktandır dikkat çekilen bir olgudur ama ol-₁/ol-₀ ayrımı yapılmadığı için sözkonusu işlev *-abilir*, *-malı* gibi eklere veya ekler grubuna bağlanmaktadır. Örneğin:

- 2) a. Henüz gençsin, güzelsin; birini sevip evlenebilir, mutlu ol-abil-ir-Ø-sin.
(ol-₁)
- b. [Bunu da ancak iyi bir uzmana giderek öğrenebilirsin.] Yaşın gereği bir karamsarlık ve geleceğe güvensizlik içinde [de] olabilir-Ø-sin. (ol-₀)

3) a. 2000'li yılların Türkiye'sinde sizler iş başında ol-acak-Ø-sınız. (ol-₁)

b. Kim **olacak**, doğallıkla o. (ol-₀)

c. Kel Mahmut biraz da tifüsten korktuğu için **olacak**, kırmıyordu izin isteyenleri. (İlgaz 2003: 407) (ol-₀)

4) a. Çocukların kitap okuması için evde kitap okuyan olması lazım. (ol-₁)

b. Bu saatte Ali'nin işte olması lazım. (Göksel & Kerslake 2005:344) (ol-₀)

Yukarıdaki a örneklerinde *ol-* sözlüksel anlam taşıyan *ol-₁*'dir. Yüklemlerin anlamlarıysa doğal olarak sözlüksel ve (eklere ait) dilbilgisel anlamların birleşmiş sonucudur. Meselâ örnek 2)a'da *ol-* durum değişikliğini kodlamakta, *-abil-* olasılık belirtmekte, *-ır* ise Gelecek (Prospective) anlamındadır. 2)b'nin yorumlanması farklıdır: *bir karamsarlık ve geleceğe güvensizlik içinde olma* gelecekte değil, konuşma anını kapsayan bir zaman diliminde geçerli olan bir durumdur, ancak konuşucu *olabilir* belirtisiyle bu durumu bir kesinleme (assertion) değil bir tahmin olarak ileri sürmektedir. Böyle bir yorumlanmaya ulaşmamız, 2a'daki *olabilir*'i bir bütün olarak görmemize dayanmaktadır.

Ol-₀'ın işlevi biçimsel ve dolayısıyla işlevsel bakımdan zayıf olan koşaç *i-*'in bıraktığı boşluğu doldurmaktır. Onun için *ol-₀*'ı *ol-₁*'den farklı bir biçimde çözümleyeceğiz, *ol-₀-abilir* bir bütün olarak koşaçla (aşağıdaki örneklerde sıfır eki) aynı konumda yer almaktadır. Örnek 1'le karşılaştıralım:

5) a. [Böyle bir aile içinde büyü-müş]- Ø-tü-n.

b. [Böyle bir aile içinde büyü-müş] olabilir-Ø-sin.

Dilbilgiselleşme kuramın çerçevesinde *olabilir* ve diğer biçimleri bir bütün olarak görmemizin yerinde olduğunu iki mekanizmayla açıklayabiliriz: Birincisi, sözlüksel biçimlerin anlamsal bakımdan boşalması (bleaching) kuralı gereğince, *ol-*₀ sözlüksel anlamını kaybettikten sonra sade bir biçimbilimsel tampon haline dönüşmüş durumdadır; İkincisi tekrar çözümleme (reanalysis) olgusuna göre *ol-abil-ir*, *olabilir* şeklinde yeniden çözümlenebilmektedir²⁹.

Bu çalışmanın ağırlığı Görünüş/Zaman üzerinde olduğu için bilgisel kiplik kodlayan *olabilir* vb. yapıları ayrıntılı bir biçimde incelemek yerine bazı örneklerle bu işlevlerini göstermekle yetineceğiz. Bu örneklerde *ol-*, *ol-*₀'dır, sözkonusu yapıları bir bütün olarak görmek lazımdır. Örneğin, 6a'da *olabildi*, *olabilecekti* ve *olabiliyordu* dilbilgisel yapılarıdır ama bunlar *olabilirdi*'nin anlamını aktaramaz. Konuşucu, konuşma anından önce (-yDI) sürmekte olan (-iyor) bir edimi (yap-) bir kesinleme(-Ø/yDI) değil bir tahmin (*olabilir*) olarak aktarmaktadır:

6) a. Pekiyi, orada ne yapıyor olabilirdi/*olabildi/*olabilecekti/*olabiliyordu?

b. Durumu biliyor ve göz yumuyor **olabilir**.

7) Kaçak binaların yıkılması söz konusu olacaksa, İstanbul'daki binaların yaklaşık yarısının yıkılması gerektiğini Sayın Tantan bil**miyor olamaz** herhalde!

8) a. Sanırım bizim o zamanki elçimiz, pek sık konut değiştiriyor **olmalıydı**.

b. Herhalde yeni kocası dışında herkes biliyor **olmalıydı**.

9) a. Yanılmış **olabilirim**.

²⁹ Tekrar çözümlemenin tipik örneği: I [am going] [to the Park]. → I [am going to] [marry Mary].

1) a.* I'm gonna the Park.

b. I'm gonna marry Mary.

b. Ancak mutfağa gitmiş **olabilirdi**.

10) a. Bunlar kente başka bir yerden gelmiş **olamazlar**.

b. Tabutu onlar getirip koymuş **olamazlardı**.

11) a. Sanırım çıldırmış **olmalı**.

b. Yaralılar çoktan ölmüş **olmalıydılar**.

12) a. Çocuk doğduktan sonra, göbeğinin bağı üzerinde fal bakılmış **olsa gerek**.

b. Osmanlı'nın son dönemleri için sık kullanılan bu tabir yaklaşık son on yıldır içinde bulunduğumuz durumu gayet iyi izah ediyor **olsa gerek**.

13) a. İşte çıktılar; yemek bitmiş **olacak**.

b. Ansızın bir şey anımsamış **olacak**, döndü ve tekrar odaya girdi.

3.4.5 Sonuç

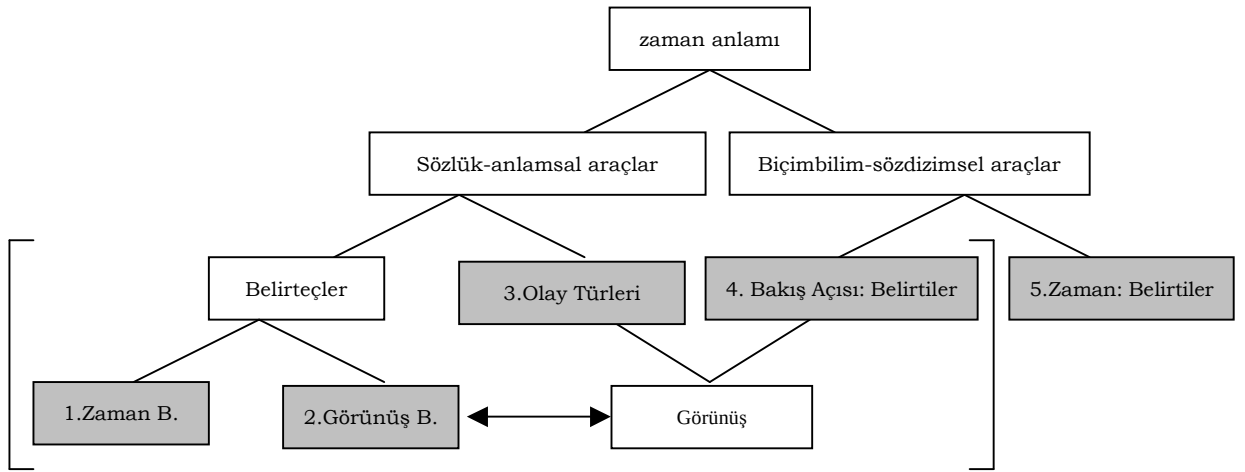
Sözlüksel anlamı olup olmadığına göre *ol*-'ın *ol*₋₁ ve *ol*₋₀ olarak ikiye ayırdık. Dolaylamalı yapılar *ol*₋₁ ve eylemin görünüş çekimli şekillerinin birleşik yapılarıdır, başka deyişle dolaylamalı yapılar görünüş çekimli eylemlerin tekrarlamalı yapılarıdır. Dolaylamalı yapıların anlamlarını da biçimsel çözümlemelerine paralel olarak açıklamak mümkündür. Sözlüksel anlam taşımayan *ol*₋₀'ın bazı yapılarının (*olabilir*, *olmalı*, *olacak* vb) birer bütün olarak görülmesi gerektiğini ve bunların kipliksel anlam taşıdığını ileri sürdük. Bilindiği gibi, *-abilir*, *-malı* gibi kipliksel anlam taşıyan ekler (grubu) yükümlülük (deontics) ve bilgisellik (epistemic) olarak anlam bulanıklığına yol açabilmektedir, *ol*-'ın ikiye ayrılmasının bu anlam bulanıklığı açıklamakta yararlı olacağı kanaatindeyiz.

4.

SONUÇ

Görünüş/Zaman (Tense), zamana (time) ilişkin dilbilgisel ulamlardır. Dilbilgiselleşmiş araçlarla (çekim ekleri ve dolaylamalı yapılar) olduğu kadar sözlüksel araçlarla da zaman kodlamasına önemli katkılarda bulunmaktadır. Sözlüksel araçlardan kasıt, zaman belirteçleri ve farklı zamansal iç yapısına sahip eylem türleridir.

Şema: 7-1 - Türkçe Zeminli Bildiri Tümcelerinde Zaman (Time) Anlamının Kodlanması

1) Dün iki saat çalış-mış-tı-Ø (dün).

1 2 3 4 5 (1)

2) * İki saat dün çalış-mış-tı-Ø.

2 1 3 4 5

Yukarıdaki şema ve örneklerden kavramsal yakınlık ile ikonik yakınlık

arasındaki paralelliği görebiliriz: Bilişsel dilbilim kuramları gereğince anlamsal/işlevsel bakımdan iki kavram birbirine ne kadar yakınsa bu yakınlığın biçimbilimsel ve sözdizimsel yapılarda da kendini o kadar göstermesi eğilimi bulunmaktadır (Shang 2007: 21)³⁰.

4.1 Zaman Belirteçlerinin İşlevi ve Etki Alanı

Burada zaman belirtecinden kasıt, gösterici (deictic) işlevi olan yani “tense”le ilgili belirteçlerdir, *dün, geçen hafta, çocukken, Ali geldiği zaman* gibi. Görünüşle ilgili belirteçler (*iki saat, iki saatte, saatlerce, iki saat boyunca* vs) 2.4’te incelenmiştir.

Sözlük-anlamsal düzlemdeki Zaman (Tense) belirteçleri (ZB), biçimbilim-sözdizimsel düzlemdeki zeminlilik belirtileri (kanıtsallık belirtisi *-ymIş* hariç) ile ortak bir özelliği paylaşmaktadır, yani göstericilik. Zeminlilik belirtisi zamansız (tenseless) bir önermeye gelerek tümcenin “kapağı”nı oluşturmaktadır. ZB’ni zeminlilik belirtilerine paralel, önermenin dışında mı yer almalı? Bu bir çözümleme seçeneğidir. Buna göre, ZB’nin tümcedeki konumlanması şu şekilde gösterilebilir (T: zeminlilik belirtisi; Ö: zamansız önerme):

ZB [Ö] T

Bir diğer seçenek de ZB’nin önermenin bir parçası olarak çözümlenmesidir:

[ZB Ö] T

³⁰ Kavramlar aralarındaki anlamsal/işlevsel yakınlık ile biçimbilim-sözdizimsel yakınlık aşağıdaki ad öbeğinde de görülebilmektedir.

my	new	girl-friend	* new my girl-friend, * new girl my friend
benim	yeni	kız arkadaşım	* yeni benim kız arkadaşım, * kız yeni benim arkadaşım
(Çince) wode	xin	nü-pengyou	* xin-de wo-de nü-pengyou, * nü-de wo-de xin pengyou

Önce ilk modele bakalım:

- 1) a. Dün [evde]-**ydi**-m.
b. Bugün [evde]-**Ø**-yim.
c. Yarın [evde]-**Ø**-yim.
- 2) a. [Göl] dün [donuk/donmuş]-**tu**-Ø.
b. [Göl] bugün [donuk/don-muş]-**Ø**-Ø.
c. [Göl] yarın [[donuk/don-muş ol]-acak]-**Ø**-Ø.
d. Diyelim ki [Ali] yarın [geldi]-**Ø**-Ø.
e. [Ali] dün [gel-ecek]-**ti**-Ø.

Konuşma anından önceki bir zaman dilimini kodlayan belirteç olarak *dün*, geçmiş zaman belirtisi –yDI ile uyumludur; *bugün*, *yarın* da şimdiki-gelecek zaman belirtisine de uyum göstermektedir.

- 3) a. Yarın [toplantı var]-**dı**.
b. [Ali] yarın [gel-ecek]-**ti**-Ø.

3)’ten görüldüğü gibi *yarın*’ın önermenin dışına alınarak zaman belirtisiyle aynı gruba ayrılması, anlamsal bir çelişkiye yol açmıştır. Uzlaşmalı bir çözüm de 1)-2) için ZB’nin önermenin dışında tutulup 3) için ise önermenin içine alınmasıdır, ancak böyle bir yaklaşım tutarlı, birleşik bir açıklama olmaktan çıkmış bulunmaktadır.

Şimdi diğer modele bakmak gerekmektedir. Bu modelde ZB, önermesel içeriğin bir parçası olarak görülmektedir: [ZB Ö] T. Yukarıdaki örnekler şu şekilde terkar çözümlenebilir:

- 1) a. [Dün evde]-**ydi**-m.
b. [Bugün evde]-**Ø**-yim.
c. [Yarın evde]-**Ø**-yim.
- 2) a. [Göl dün donuk/donmuş]-**tu**-Ø.
b. [Göl bugün donuk/don-muş]-**Ø**-Ø.
c. [Göl yarın [[donuk/don-muş] ol]-acak]-**Ø**-Ø.
d. Diyelim ki [Ali yarın gel-di]-Ø-Ø.
e. [Ali dün gel-ecek]-**ti**-Ø.
- 3) a. [Yarın toplantı var]-**dı**.
b. [Ali yarın gel-ecek]-**ti**-Ø.

Kavramsal olarak ZB ile zaman belirtisi arasında paralellik var olmakla birlikte ikisinin niteliği farklıdır. Önerme gibi ZB, tümcenin anlambilimsel/gönderimsel içeriğinin bir parçasıdır ve bu durum diller arasında evrensel bir niteliklidir. Zaman belirtileri ise sözdizimsel ihtiyaçları karşılamaktadır ve bu durum da dillere göre değişmektedir. Örnek verecek olursak, önermesel içeriklerin kodlanmasında Çince, Türkçeye benzemektedir, oysa sözdizimsel belirtilere gelince Çince, zaman belirtileri açısından yoksul bir dil olarak zaman belirtilerinin sözdizimdeki yeri Türkçe kadar önemli değildir. 2)e ile 3)b'nin Çince karşılıklarına bakalım:

- 4) a. Ali (benlai) dasuan zuotian lai. (Ali dün gelecekti.)
Ali (aslen) planla- dün gel-
b. Ali (benlai) dasuan mingtian lai. (Ali yarın gelecekti.)

Ali (aslen) planla- yarın gel-

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi, ZB’ni tümcenin önermesel içeriğinin bir parçası olarak görmek, çözümlemeleri kolaylaştırmaktadır ve bunu önermenin dışına alarak zaman belirtileriyle ilişkilendirmek zorunlu değildir.

Toprarlayacak olursak önermenin üç tür ilişkiyi kodlamaktadır: öznenin bir kimlikle tanımlanması (5)a), öznenin bir kümeye sınıflandırılması (5)b) ve özneye bir durumun/niteliğin yüklenmesi (5)c-h).

5) a. [İclâl Hoca Dilbilim Bölüm Başkanı] (=)

b. [İclâl Hoca dilbilimci] (⊂)

c. [İclâl Hoca yakışıklı] (⊆)

d. [İclâl Hoca bölümde] (⊆)

e. [İclâl Hoca heyecanlı/heyecanlanmış] (⊆)

f. [İclâl Hoca konuşuyor] (⊆)

g. [İclâl Hoca çok konuşur/konuşkan] (⊆)

h. [İclâl Hoca konuşacak] (⊆)

i. [.....]

ZB, açık anlamsal içeriğiyle önermenin kodladığı ilişkinin fiziki zaman çizgisindeki konumunu belirtirken zaman belirtileri sadece sözdizimsel ihtiyaçları karşılamaktadır. Bu nedenle ZB’lerini önermenin bir parçası olarak görerek “[ZB Ö] T” modelini tercih ediyoruz. Kanaatimizce bu genelleyici, birleşik bir çözümlemedir. Aslında Şema 7-1 böyle bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

4.2 Türkçe Zeminli Bildiri Tümcelerinde Yüklem Yapılanışı

Türkçe tümcelerde yüklemelerin yapılanışını aşağıdaki tabloyla gösterebiliriz:

Tablo 7-1: Türkçe Zeminli Bildiri Tümcelerinde Yüklem Yapılanışı

AÖ ³¹ /EÖ (0-I')						(±)Zeminli Çekim Öbeği (II-III-IV)			
Dolaylamalı tasvir eyleminin kökeni (0-0 ₁)					[A]	i- /-y ³² , olabilir, olamaz, olacak, olmalı, olsa gerek	-Ø -di -miş -se -ken	kişi	-Ø -dır
Dolaylamalı eylemin kökeni (0-0')									
AÖ/EÖ(0-I)									
Tasvir E.Kokeni (0-0 ₁)		[A]							
Eylem kökeni	[A]	-dt- -mış- -ır- /-maz- -ıyor- -makta- -acak- -mak üzere-	ol-	[A]	-abil- /-a- -agör-	[B] -iver- -adur- -akal- -agel- -ayaz- -agit-	[B]		
	[B]			-a- -Ø-					
	[B]			-sa- -malı-					
0	0 ₁	I	0'	0 ₁ '	I'	II		III	IV

Gölgeli kısımlardaki belirtiler yüklem yapılanışında zorunlu değildir. 0'dan I'e

(I') kadar uzanan belirtiler dizimi, zeminli olmayan (geleneksel terimle “tenseless”)

önermedir. Bu önerme II-III-IV'teki zeminlilik belirtisiyle zeminlendirilmektedir.

0₁-[B]'deki belirtiler Görünüş ulamını ilgilendirenlerdir ancak hacim kaygısıyla

bunları kapsam dışı tutmayı tercih ettik.

4.3 Sonuç

Bu çalışmanın başlıca özelliklerini ve sonucunu aşağıdaki biçimde kısaca toplamak mümkündür:

Çözümlemeler, bütünceden çıkarılan gerçek ortamda kullanılan çok sayıda örneğe dayanmaktadır.

³¹ AÖ=Ad Öbeği; EÖ=Eylem Öbeği;

³² Sıfır eki önüde görünen *y* harfi bitişik ünlüleri ayıran damaksız yarıünlüdür; diğer *y*'ler ise bitişik ünsüzler arasında sesbilimsel olarak görünmeyen koşacın zayıflamış biçimidir (Kornfilt, 1996).

Türkçe başka bir dil için kurulan modeller ışığında değil, günümüz dilbilimin temel kavramlarına ve yöntemlerine dayanarak incelenmiştir.

Eşsürem açısından yapılan bu çalışmada artsürem açısı da ihmal edilmemiştir.

Bir belirtinin birden çok işlevi, çok merkezli öntip yaklaşımıyla birbirine bağlantılı olarak tek dilbilgisel ulam çerçevesinde birleşik bir biçimde açıklanmaya çalışılmıştır.

Belirtlilik kuramı ışığında Türkçede Zaman ulamının iki üyesi olduğu, Zaman olarak bilinen $-DI$, $-mIş$, $-(A/I)r$, $-(I)yor$ ve $-(y)AcAk$ gibi belirtilerin Bakış Açısı Görünüşi belirtileri olduğu ve bu nedenle tümcenin zeminlilik belirtisi olmadığı ileri sürülmüştür

Kaynaklar

- Aksan, M. & Pınar İbe. (2006) Psych Verbs and the Experiencer in Turkish. In: Semiramis Yağcıoğlu & Ayşen Cem Değer (eds.) *Advances in Turkish Linguistics*, proceedings of 12th International conference on Turkish Linguistics, 11-13 Augus, 2004, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Aksan, M. & Y. Aksan, Y. (2006) Event Semantics and Degree Modification in Turkish Verbal Constructions. To be presented at the 13th International Conference on Turkish Linguistics (ICTL) XIII, 16-20-Aug-2006, Uppsala University. Abstract available at <http://www.lingfil.uu.se/afro/turkiskasprak/Abstracts/ICTLPresentations.pdf>.
- Aksan, Y. & Aksan, M. (2003) Postpositions in Turkish: Adverbial Use and Aspectual Properties. In A. Sumru Özsoy et al (eds.) *Studies in Turkish Linguistics*, proceedings of the 10th ICTL, 16-18 Aug. 2000, Boğaziçi University. Istanbul: Boğaziçi University Press.
- Aksan, Y. (2003) Kılımış Ulamına Yaklaşımlar ve Türkçede Kılımış. In: A.E. Kıran, E. Korkut & S. Ağıldere (eds.) *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*. İstanbul: Multilingual.
- Aksan, Y. (2006) Scalar Semantic Representation of Aspectually Variable Verbs in Turkish. In: Semiramis Yağcıoğlu & Ayşen Cem Değer (eds.) *Advances in Turkish Linguistics*, proceedings of 12th International conference on Turkish

Linguistics, 11-13 Augus, 2004, Dokuz Eylül University, İzmir. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Aksu-Koç, Ayhan. (1986) "The Aquisition of Past Reference in Turkish". In: Dan Isaac Slobin and Karl Zimmer (eds.), *Studies in Turkish Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.

Aksu-Koç, Ayhan. (1988) *The Acquisition of Aspect and Modality: The case of past reference in Turkish*. Cambridge: Cambridge University Press.

Aksu-Koç, Ayhan. (2000) Some aspects of the acquisition of evidentials in Turkish. In: Lars Johanson, and Bo Utas (eds.), *Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter, 13-28.

Aygen, Gülşat. (1998) Tense as a Referential Expression. *XIIth National Conference on Turkish Linguistics/XII Turk Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Mersin: Mersin Üniversitesi.

Banguoğlu, T. (2004) *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK.

Bassararak, Armin. 1995 (1997). "Türkçe Zaman Kiplerinin Doğallık Dereceleri: the Grade of Naturalness of Turkish Tense Suffixes." *Türk Dili Arastırmaları Yılığı-Belleten*, 31-36.

Bauer, G. (1970) The English 'perfect' reconsidered. *Journal of Linguistics* 6: 189-198.

Boland, Annerieke. (2005) A new view on the semantics and pragmatics of operators of aspect, tense and quantification. In: Casper de Groot and Kees Hengeveld

- (eds.) *Morphosyntactic Expression in Functional Grammar, Funtional Grammar Series 27*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. Pp.317-350.
- Brinton, L. (1988) *The Development of English Aspectual Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carlson, G. (1977) Bare plurals and the English kind. *Linguistics and Philosophy* 1: 413-457.
- Carlson, L. (1981) Aspect and quantification. In. P. Tedeschi & A. Zaenen (eds) *Syntax and Semantics Vol. 14 Tense and Aspect*. New York: Academic Press. 31-64.
- Chen, Zhenyu. (2007) *Shijian Xitong de Renzhi Moxing yu Yunsuan* (Cognitive Model of Temporal System and its Derivation). Shanghai: Xuelin Chubanshe.
- Cheng, Qilong. (2006) *Conceptual Frame and Cognition*. Shanghai: SFLEP.
- Cinque, G. (1999) *Adverbs and Functional Heads: A Cross-Linguistic Perspective*. New York: Oxford University Press.
- Cinque, G. (2001) A Note on Mood, Modality, Tense and Aspect Affixes in Turkish. Eser Erguvanlı Taylan (ed.), *The Verb in Turkish*. Amsterdam: John Benjamins, 47-59.
- Comrie, B. (1976) *Aspect*. Cambridge: Cambridge University.
- Comrie, B. (1985) *Tense*. Cambridge: Cambridge University.
- Coşkun, Zeki Kayahan. (2006) *Türkleri Anlama Kılavuzu*, 3. baskı. İstanbul: Birharf Yayınları.

- Croft, William. (1990) *Typology and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Croft, William. (2000) *Verbs: aspect and argument structure*. Oxford: Oxford University Press. Draft version, <http://www.unm.edu/~wcroft/Papers/Verbs0.pdf>
- Csato, Eva Agnes. (2000) Turkish MIŞ- and IMIŞ-items. Dimensions of a functional analysis. In: Lars Johanson, and Bo Utas (eds.), *Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter, 29-43.
- Dahl, Östen. (1985) *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Blackwell.
- Dik, S. (1989) *The Theory of Functional Grammar*. Foris: Dordrecht.
- Dilaçar, A. (1973) Türk Fiilinde ‘Kılmış’la ‘Görünüş’ ve Dilbilgisi Kitaplarımız. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1973-1974: 159-171
- Dowty, D. (1979) *Word Meaning and Montague Grammar*. Durdrecht: Reidel.
- Eckmann, Janos. (1998a) Harezmi Türkçesi. In: Mehmet Akalın (ed.) *Tarihî Türk Şiveleri*. Ankara: AÜ Basımevi.
- Eckmann, Janos. (1998b) Çağatayca. In: Mehmet Akalın (ed.) *Tarihî Türk Şiveleri*. Ankara: AÜ Basımevi.
- Ediskun, H. (1985) *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Enç, Mürvet. (1987) Anchoring Conditions for Tense. *Linguistic Inquiry* 18:633-657.
- Enç, Mürvet. (2004) Rethinking Past Tense. J. Guyron and J. Lecarme (eds.), *The Syntax of Time*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 203-15. Presented at

International Round Table 'The Syntax of Tense and Aspect', University Paris
III - Sorbonne Nouvelle, 5-18 November 2000.

Ercilasun, Ahmet B. (1984) *Kutadgu Bilig Grameri – Fiil*. Ankara: Gazi Üniversitesi
Basın-Yayın Yüksek Okulu Basımevi.

Erdal, Marcel. (2000) Clitics in Turkish. In: Göksel & Kerslake (eds.) *Studies on
Turkish and Turkic Languages, proceedings of the 9th International Conference
on Turkish Linguistics, Lincoln College, Oxford, August 12-14, 1998*.
Harrassowitz Verlag-Wiesbaden, 41-48.

Ergin, M. (1989) *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım-Yayın-Tanıtım.

Erguvanlı-Taylan, E. (1992) The Parameter of Aspect in Turkish. In. A. Konrot (ed.)
Modern Studies in Turkish Linguistics: Proceedings of the 6th ICTL. Eskişehir:
Anadolu Un. Press. 153-168.

Erguvanlı-Taylan, E. (1993) Türkçe’de –Dlk ekinin yantümcelerdeki işlevi üzerine.
Dilbilim Araştırmaları.

Erguvanlı-Taylan, E. (1997) Türkçede görünüş, zaman ve kiplik ilişkisi: {-DI}
biçimbirimi. D. Zeyrek ve Ş. Ruhi (haz.) *XI. Dilbilim Kurultayı Bildiriler*.
Ankara: ODTÜ 1-11.

Erguvanlı-Taylan, E. (2000) Semi-grammaticalized modality in Turkish. In: Göksel
& Kerslake (eds.) *Studies on Turkish and Turkic Languages, proceedings of the
9th International Conference on Turkish Linguistics, Lincoln College, Oxford,
August 12-14, 1998*. Harrassowitz Verlag-Wiesbaden, 133-42.

- Erguvanlı-Taylan, E. (2001) On the Relation between Temporal/Aspectual Adverbs and the Verb Form in Turkish. In: E. Erguvanlı-Taylan (ed), *The Verb in Turkish*. Amsterdam: Benjamins.
- Fleischman, S. (1990) *Tense and Narrativity: from Medieval Performance to Modern Fiction*. Austin: Teksas Üniversitesi yayını.
- Frawley, William. (1992) *Linguistic Semantics*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, publishers.
- Galton, A. (1984) *The Logic of Aspect*. Oxford: Clarendon Press.
- Garey, H. (1957) Verbal aspect in French. *Language* 33: 91-110.
- Gencan, T.N. (1971) *Dilbilgisi* (2nd edition). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Givón, Talmy. (2001) *Syntax: An Introduction, Vol. I*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Göksel, Aslı & Celia Kerslake (2005) *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London/NY: Routledge.
- Göksel, Aslı. (2001) The Auxiliary Verb Ol- At the Morphology-Syntax Interface. In: Eser Erguvanli Taylan (ed.), *The Verb in Turkish*. Amsterdam: John Benjamins, 151-181.
- Göksel, Aslı. (2003) Syntactic head of morphological buffer? The dual status of ol-. In: A. Sumru Özsoy et al (eds.) *Studies in Turkish Linguistics*, proceedings of the 10th ICTL, 16-18 Aug. 2000, Boğaziçi University. Istanbul: Boğaziçi University Press.

- Güven, Mine. (2003) Aspectual interpretation at sentence level: A preliminary account through Turkish data. In A. Sumru Özsoy et al (eds.) *Studies in Turkish Linguistics*, proceedings of the 10th ICTL, 16-18 Aug. 2000, Boğaziçi University. Istanbul: Boğaziçi University Press.
- Güven, Mine. (2006) The semantics of *artık* vs. *hâlâ* as ‘change of state’ adverbs in Turkish. In: Semiramis Yağcıoğlu & Ayşen Cem Değer (eds.) *Advances in Turkish Linguistics*, proceedings of 12th International conference on Turkish Linguistics, 11-13 Augus, 2004, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmetin. 2003. *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları No. 638.
- Haiman, John. (1980) The iconicity of grammar: isomorphism and motivation. *Language* 54: 565-89.
- Haiman, John. (1985) Iconic and economic motivation. *Language* 59: 781-819.
- Halliday, M.A.K. (2000) *An Introduction to Functional Grammar*. Beijing: FLTRP. (1994, Edward Arnold)
- Heine, Bernd, Claudi, Ulrike & H.nnemeyer, Friederike (1991). *Grammaticalization. A conceptual framework*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hengirmen, M. (1995) *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Hopper Paul J. & Traugott, Elizabeth Closs. (2003). *Grammaticalization*. Cambridge Textbooks in Linguistics, Cambridge University Press, second ed., 2003 [1993].

- Hopper, Paul. (1979) Aspect and foregrounding in discourse. *Discourse and syntax* (Syntax and semantics, 12), ed. By T. Givón, 213-41. New York: Academic Press.
- İlgaz, Rıfat. (2003) *Hababam Sınıfı*, 30. basım. İstanbul: Çınar Yayınları.
- Jespersen, O. (1924) *The Philosophy of Grammar*. London: George Allen and Unwin.
- Johanson, L. (1999) Typological notes on aspect and actionality in Kipchak Turkic. In: Werner Abraham & Leonid Kulikov (eds.) *Tense-Aspect, Transitivity and Causativity*. Amsterdam: John Benjamins.
- Johanson, L. 1971. *Aspekt im Türkischen*. Studia Turcica Upsaliensia 1, Upsala, Acta Universitatis Upsaliensis.
- Kerslake, Celia. (1988) Semantic Differentiation in the Copular System of Modern Turkish. In: Sabri Koç (ed.) *Studies on Turkish Linguistics, Proceedings of the 4th ICTL, Ankara, 17-19 August, 1988*. Ankara: METU. 147-185.
- Kerslake, Celia. (1997) Future Time Reference in Subordinate Clauses in Turkish. *Proceedings of The VIIIth International Conference on Turkish Linguistics*. August 7-9, 1996, Ankara 1997: 49-59
- Kocaman, Ahmet. (1980) Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler. *Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1980-1981, TDK Yay.:515, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

- Kornfilt, Jaklin. (1996) On Some Copular Clitics in Turkish. In A.Alexiadou et al. (eds.) *ZAS Papers in Linguistics*, vol.6, Berlin, Zentrum für Allgemeine Sprachwissenschaft, pp.96-114
- Kornfilt, Jaklin. (1997) *Turkish*. London: Routledge.
- Lewis, Geoffrey L. (1975) *Turkish Grammar* (corrected edition; originally published in 1967). Oxford: Oxford University Press.
- Lyons, John. (1977) *Semantics, Vol.2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lys, F. & K. Mommer. (1986) "The problem of aspectual verb classification: a two-level approach". *CLS (Chicago Linguistics Society)* 22 (Part 2). 217-230.
- Mansuroğlu, Mecdut. (1998) Eski Osmanlıca. In: Mehmet Akalın (ed.) *Tarihî Türk Şiveleri*. Ankara: AÜ Basımevi.
- Mellor, M. (1995) *Aspects of Aspectual Verbs in English and Russian*. PhD thesis. University of Edinburgh.
- Nakipoğlu, M. (2000) On the aspectual properties of unaccusatives. In: A. Göksel and C. Kerslake (eds.) *Studies on Turkish and Turkic languages*. Wiesbaden: Harrassowitz, 67-74.
- Olsen, M. (1994) The semantics and pragmatics of lexical aspect features. *Studies in the Linguistic Science* 24(2): 361-375.
- Osawa, Fuyo. (1999) The Relation Between Tense and Aspect: The Emergence of the T System. *UCL Working Papers in Linguistics* 11 (1999) pp.521-43.
- Tura Sansa, Sabahat (1986) DIR in Modern Turkish. In: Aksu Koç Ayhan, Eser

- Erguvanlı Taylan (eds.), *Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, 9-10 Ağustos 1984, İstanbul, 145-158.
- Savasir, Iskender. (1986) Habits and Abilities in Turkish. In: Dan Isaac Slobin and Karl Zimmer (eds.), *Studies in Turkish Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 137-146.
- Schroeder, Christoph. (2000) Between Resultative, Historical and Inferential: Non-Finite -MIŞ Forms in Turkish. In: Lars Johanson, and Bo Utaş (eds.), *Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter, 115-43.
- Sezer, Engin. (2002) Finite Inflection in Turkish. Eser Erguvanlı Taylan (ed.), *The Verb in Turkish*. pp1-47. John Benjamins: Amsterdam/Philadelphia.
- Shang, Xin.(2007) *A contrastive study of English-Chinese Aspect Category*. Shaihai: Shanghai People's Press.
- Shen, Jiaxuan. (2004) *Asymmetry and Markedness Theory*. Changsha: Jiangxi Educational Press.
- Shirai, Y. & R. Andersen. (1995) The acquisition of tense-aspect morphology: a prototype account. *Language* 71: 743-762.
- Shirai, Y. (1991) *Primacy of Aspect in Language Acquisition: Simplified Input and Prototype*. PhD thesis. University of California.
- Siewierska, A. (1991) *Functional Grammar*. London: Routledge.
- Smith, C. (1997) *The Parameter of Aspect*, 2nd ed, Kluwer Academic Publishers,

Dordrecht.

Taylor, John R. (1995) *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*.

Oxford: Oxford University Press.

Taylor, John R. (2002) *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press. (ch. 20:

Tense and aspect, pp.389-412; ch. 21: Clause structure, pp.413-436)

TDK, 2006. *Karşılaştırmalı Türk Lehçe ve Grameri, I-Fiil*. Karşılaştırmalı Türk

Lehçe ve Şiveleri Sözlüğü ve Grameri Saha Araştırması Projesi-1. Ankara: TDK

Yayınları.

Tekin, Talat. 1998. On the etymology of Turkish "değil". In: Lars Johanson, et al.

(eds.) *Proceedings of the 7th ICTL*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Tenny, C. (1994) *Aspectual roles and the syntax-semantics interface*. Dordrecht:

Kluwer.

Thompson, Geoff. (2000) *Introducing Functional Grammar*. Beijing: FLTRP. (1996,

Edward Arnold)

Tohti, Litip. (2001) *A Study on Generative Syntax of Uyghur and Other Altaic*

Languages. Beijing: Minzu Press.

Turan, Ümit Deniz. (2006) Participle –mİş clauses in Turkish. In: Semiramis

Yağcıoğlu & Ayşen Cem Değer (eds.) *Advances in Turkish Linguistics*,

proceedings of 12th International conference on Turkish Linguistics, 11-13

Augus, 2004, Dokuz Eylül University, İzmir. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Uğurlu, Mustafa. (2005) Türkiye Türkçesinde “Bakış” (“Aspektotempora”).

Türkbilig, 2003/5: 124-133.

Underhill, R. (1976) *Turkish Grammar*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Uzun, Leyla & Emeksiz, Zeynep Erk. (2006) Irrealis modality and Discourse structure. In: Semiramis Yağcıoğlu & Ayşen Cem Değer (eds.) *Advances in Turkish Linguistics*, proceedings of 12th International conference on Turkish Linguistics, 11-13 Augus, 2004, Dokuz Eylül University, İzmir. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Uzun, N.E. (2004) *Dilbilgisinin Temel Kavramları* (Genişletilmiş 2. baskı). İstanbul: Kebikeç Yayınları.

van Schaaijk, Gerjan. 2001. Periphrastic tense/aspect/mood. In: Eser Erguvanli Taylan (ed.), *The Verb in Turkish*. Amsterdam: John Benjamins, 60-95.

van Voorst, J. (1988) *Event Structure*. Amsterdam: John Benjamins.

Vendler, Z. (1967) Verbs and Times. In *Linguistics in Philosophy*, pp 97-121. Ithaca, N.Y: Cornell University Press.

Verkuyl, H. J. (1993) *A Theory of Aspectuality. The Interaction between Temporal and Atemporal Structure*. Cambridge Studies in Linguistics, Vol 64. Cambridge: Cambridge University Press.

von Gabain, A. 1988. *Eski Türkçenin Grameri*. Çev.: Mehmet Akalin. Ankara: TDK Basımevi.

Xiao, Zhonghua & T. McEnery. (2004) *Aspect in Mandarin Chinese: A corpus-based study*, (Studies in Language Companion Series, 73). Amsterdam/Philadelphia:

John Benjamins.

Yaman, Ertuğrul. (1999) *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*. [Tense Shift in Turkish.] Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Yavaş, Feryal. (1980) *On the Meaning of Tense and Aspect Markers in Turkish*. Ph.D. Dissertation, University of Kansas

Yavaş, Feryal. (1982a) The Turkish Aorist. *Glossa* 16. 40-53

Yavaş, Feryal. (1982b) Future reference in Turkish. *Linguistics* 20:5/6.411-429. Earlier version in Kansas Working Papers in Linguistics 5:1.139-149 (1980).

Yavuz, Mehmet Ali. (1996) Türkçede Zamanların Sınıflandırılması Sorunu ve Şimdiki Zaman. [The Tense Classification Problem in Turkish and the Present Tense.] Yay. Ömer Demircan and Erözden Aybars (eds.), *XV. Dilbilim Kurultayı 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler*. Istanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi, 71-78.

Yavuz, Negnet Ali. (2003) A description of the Turkish verb as a process and sentences without explicit verbs. In A. Sumru Özsoy et al (eds.) *Studies in Turkish Linguistics*, proceedings of the 10th ICTL, 16-18 Aug. 2000, Boğaziçi University. Istanbul: Boğaziçi University Press.

Yıldırım, Filiz Çetintaş. (2006) The Adverbial Complementizer –ken and its Interaction with Tense, Aspect and Modality Markers. In: Semiramis Yağcıoğlu & Ayşen Cem Değer (eds.) *Advances in Turkish Linguistics*, proceedings of 12th

International conference on Turkish Linguistics, 11-13 Augus, 2004, Dokuz Eylül University, İzmir. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Yükseker, Hitay. (1997) “The Multi-purpose Future Morpheme”. Proceedings of The VIIIth International Conference on Turkish Linguistics. August 7-9, 1996, Ankara 1997: 61-67

Zeyrek, Deniz & Acartürk, Cengiz. (2006) The Unaccusative-Unergative Distinction in Turkish: An Experimental Investigation. In: Semiramis Yağcıoğlu & Ayşen Cem Değer (eds.) *Advances in Turkish Linguistics*, proceedings of 12th International conference on Turkish Linguistics, 11-13 Augus, 2004, Dokuz Eylül University, İzmir. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Zeyrek, Deniz. (1998) “Bilişsel Dilbilim, Dil Uamları ve Türkçe Eylemlerin Kavramsal Yapısı ile İlgili Gözlemler”. Kâmile İmer & Leylâ S. Uzun (eds.), *Doğan Aksan Armağanı*, DTCF Yay. No. 366: 207-221

Zeyrek, Deniz. (2003) Temporal organization and discourse structure. In A. Sumru Özsoy et al (eds.) *Studies in Turkish Linguistics*, proceedings of the 10th ICTL, 16-18 Aug. 2000, Boğaziçi University. Istanbul: Boğaziçi University Press.

Özet

Bu çalışmanın inceleme konusu Türkçe zeminli bildiri tümcelerinde yüklem yapıları, yani TAM olarak bilinen Zaman, Görünüş ve Kiplik ulamlarının belirtileri ve anlamlarıdır.

Eylemcil yüklem, sıfat-eylem öbeği ve zeminlendirme öbeği olarak ikiye ayrılmıştır. Kornfilt (1996)'ya dayanarak; geleneksel dilbilgisi kitaplarında Zaman, ve çağdaş dilbilim çalışmalarında en az bazıları hem Zaman hem de Görünüş ulam belirtileri olarak görülen *-miş/-er/-iyor* gibi belirtileri (Dilbilgisel) Görünüş ulamına sınıflandırdık. Başka deyişle, bu belirtiler eylem üzerine gelerek eylemin zeminsiz biçimi olan sıfat-eylem oluşturur. Kornfilt'ten farklı olarak; bu çalışmada özellikle Amerikan yapısalcılar tarafından ortaya atılan dağılım ve değiştirim yöntemi uyarınca *-di* belirtisini de Görünüş ulamına sınıflandırıp artsüremli bir yaklaşımla sözkonusu belirtinin aynı paradigmdaki diğer belirtilerden ayrılan sesbilimsel ve sözdizimsel özelliklerini açıklamaya çalıştık. Öte yandan, Kornfilt'in Görünüş ile Zaman'ın birbirinden kalın çizgilerle ayrıştırılması gerektiğine dair görüşüne değişik açılardan ve özellikle bütünceden çıkarılan doğal verilerle yeni destekler sağlamaya çalıştık.

Sıfat-eylem, eylem kökenine dilbilgisel Görünüş belirtileri gelerek oluşturulur. Smith (1997)'de ortaya atılan İki Bileşenli Görünüş kuramını temel alarak sıfat-eylemin bu iki bileşenini, Anlamsal Görünüş ve Dilbilgisel Görünüş başlıkları altında ayrı ayrı inceledik.

(1) Anlamsal Görünüş, Görünüş ulamının sözlük-anlamsal boyutudur. Bununla ilgili incelemeler, Xiao & McEnery (2004)'te ileri sürülen İki Düzlemli Model'e dayandırılmıştır. Bu modelde: Anlamsal Görünüş'ün biri temel biri türemiş olarak iki düzlemde incelenir; temel olaylar, diliçi veya dildışı unsurların (zaman belirteci, bileşen üyelerinin anlamsal özelliği, dünyaya bilgisi vs.) etkisiyle yeni olay türüne dönüşür. Bu model, bizim çalışmamızda ayarlanarak uygulanmıştır: Birincisi; Xiao & McEnery'nin kullandığı beş anlamsal özellik ölçütünü ([±dyn], [±dur], [±bnd], [±telic] ve [±result]) inceleyerek dörde ([±dyn], [±dur], [±telic] ve [±result]) indirdik ve bu özelliklere dayanarak temel olayları Tamamlama, Bitirme, Edim, Anlık Edim ve Durum olarak türlere ayırdık. İkincisi; temel olayın türeme mekanizmasını biz Xiao & McEnery'ye ters yönlü bir yaklaşımla inceledik, yani: diliçi ve dildışı unsurların olayın anlamsal özelliklerini nasıl değiştirdiğini ve bu değişikliklerle ortaya ne tür olay çıktığını inceledik.

(2) *-dI/-mIş/-(A/I)r/-(I)yor* gibi Dilbilgisel Görünüş belirtilerini, Bitmişlik ve Bitmemiş olmak üzere iki gruba ayırarak anlamsal özelliklerini ve bilişsel dilbilim kuramı çerçevesinde özellikle öntip yaklaşımıyla bu anlamlar arasındaki bağlantıları ve aralarındaki farkları inceledik.

Yüklemin zeminlendirme öbeğine ilişkin olarak, dağılım ve değiştirim yöntemine başvurarak bunun; koşaç *i*-'in çekimli biçimi, şahıs belirtileri ve kiplik belirtileri olmak üzere üçe ayırdık. Taylor (1995, 2002)'ye dayanarak öznedeki yalın durumun zeminlendirme öbeğiyle birlikte zeminli tümcenin biçim-sözdizimsel

belirtisi olduğu görüşünü savunduk ve özellikle geçmiş zaman belirtisi *idi*'nin anlamlarını inceledik. Buna ek olarak, Prag okulu Belirtlilik Kuramı uyarınca zeminlendirme öbeğine ait üç altulamadaki belirtisiz üyelerin önemi üzerinde durduk: belirtisiz geçmiş dışı zaman eki, üçüncü kişi ve (-*dir*'in yanındaki) belirtisiz kiplik eki.

Öte yandan, sözlüksel anlam taşıyıp taşımadığına göre (yardımcı) eylem *ol*-ı *ol*-₁ ve *ol*-₀ olarak ikiye ayırttık. Görünüş ve Zaman ulamlarının kalın çizgilerle ayırtıldığına dair varsayım uyarınca *-miş ol*-₁, *-(A/I)r ol*-₁ gibi dolaylamalı yapıları dilbilgisel görünüşün tekrarlanması olarak görerek bu çerçevede anlamlarını yorumlamaya çalıştık. Dilbilgiselleşme kuramındaki “yeniden çözümleme” kuralına dayanarak da *ol₀malı*, *ol₀abilir* ve *ol₀acak* gibi yapıların parçalanamaz birer belirti olduğu ve sözlüksel anlam taşımayan *i*-in işlevsel bakımdan bıraktığı boşluğu doldurduğu görüşünü savunmaya çalıştık.

Bu çalışmada kullanılan örneklerin çoğu 5 milyon kelimelik Türkçe bütünceden alınmıştır.

Tezin sonucu, yüklem yapılanışının bir ek çok işlev/ulam yerine bir ek bir işlev/ulam anlayışıyla yorumlanmasının mümkün ve daha uygun olduğudur.

Abstract

The aim of this paper is to investigate the predicate construction of Turkish declarative clauses, or more specifically, the Tense-Aspect-Modality (known as TAM in the literature) markers and their meanings.

A predicate construction, especially a verbal predicate construction, is divided into two parts in this study: the participle and the grounding constellation.

According to Kornfilt (1996), markers like *-miş*, *-(A/I)r* and *-(I)yor* etc., usually ascribed exclusively to the category of Tense in traditional grammars or, at least in some cases seen as both Tense and Aspect markers, are taken in this study as markers of (Viewpoint) Aspect solely. In other words, verb stems with these markers attached are actually participles, which means they are non-finite verb forms. Different from Kornfilt, through a complementary distribution test of American structuralism, *-di* is also identified as a viewpoint aspect marker.

Verb stems and aspect markers are investigated respectively as situation and viewpoint aspects according to Smith's two-component aspect theory.

Situation aspect is a lexico-semantic category. Study of situation aspect in this paper is carried out on the basis of the two-level model developed by Xiao & McEnery (2004). In this model, situation types are scrutinized at the basic level which are coded as verbs and their internal arguments, and at the extended level, which refers to situation type changes under the influence of other contextual factors. Here we revised this model in two ways: Firstly, the five semantic features ([±dyn],

[±dur], [±bnd], [±telic] and [±result]) are reduced to four, as [±bnd] is identified with [±telic]. Then, on the basis of these four semantic features, basic level situations are categorized into five types: ACC, ACH, ACT, SEM and STA. Secondly, compared to Xiao & McEnery, an opposite way is taken in observing the transformation mechanism from basic to extended situation types: the influence of contextual factors to the semantic features and the correlation of these features are studied and then extended situation types are categorized according to these changed semantic features. Analysis of the meanings of the above mentioned markers and their interrelations and differences is conducted on the basis of the prototype theory within the cognitive linguistics framework.

Again, by way of complementary distribution test, grounding structure of predicate can be clearly observed in three parts, including inflected forms of copula *i-*, agreement and modality markers. In accordance with Taylor (1995, 2002), this structure, together with the subject in its nominative case are defined as marker of grounded clauses. Particularly, the meaning of past tense marker *-idi* is paraphrased. In addition, according to the markedness theory of Prague School, we highlight the existence of three unmarked members within the three sub-categories of grounding structure, namely, the unmarked non-past tense marker, third-person marker and modality marker in contrast with their marked counterparts respectively within the same paradigms.

Additionally, the auxiliary verb *ol-* is classified as *ol-₁* and *ol-₀* on the ground of

whether it carries lexical content. Periphrastic structures such as *-miş ol-1* , *-(A/I)r ol-1* are paraphrased as the recurrence of grammatical aspect structures. According to the view of re-analysis of grammaticalization theory, such forms as *ol0mahı*, *ol0abilir*, *ol0acak* etc. are re-analyzed and considered as a whole which supplement the semantically empty copula *i-*.

The examples of this paper mainly come from a 5 million-word Turkish corpus.

The basic conclusion of this paper is: grammatical categories concerned with the predicates of Turkish grounded declarative clauses could be, and are supposed to be explained in the principle of “one marker, one category” rather than “one marker, more categories”.